

Науково-дослідний центр правової інформатики
Національної академії правових наук України
Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського
Національної академії наук України
Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”

Інформація і право

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 1(4)

2012

Зареєстрований Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ № 17541-6291Р від 18.03.11 р.)

Згідно з Постановою ВАК України від 31.05.11 р. № 1-05/5
у журналі можуть публікуватися матеріали стосовно дисертаційних робіт
на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук в галузі юридичних наук

м. Київ

УДК 002:340+316.4+338.46:002

Редакційна колегія

Пилипчук Володимир Григорович, член-кореспондент НАПрН України,
доктор юридичних наук, професор (*голова редакційної колегії, головний редактор*);
Брижко Валерій Михайлович, кандидат юридичних наук (*Doctor of Philosophy*), с.н.с.
(*заступник голови редакційної колегії, заступник головного редактора*);
Попик Володимир Іванович, кандидат історичних наук, с.н.с. (*заступник голови редакційної колегії*);

а) юридичні науки:

Арістова Ірина Василівна, доктор юридичних наук, професор;
Беляков Костянтин Іванович, доктор юридичних наук, с.н.с.;
Коноплев В'ячеслав В'ячеславович, член-кореспондент НАПрН України,
доктор юридичних наук, професор;
Копан Олексій Володимирович, доктор юридичних наук, професор;
Марушак Анатолій Іванович, доктор юридичних наук, доцент;
Настюк Василь Якович, член-кореспондент НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;
Нор Василь Тимофійович, академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;
Петришин Олександр Віталійович, академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;
Середа Григорій Порфірович, доктор юридичних наук, доцент;
Скулиш Євген Деонізієвич, доктор юридичних наук, доцент;
Тихий Володимир Павлович, академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;
Шемшученко Юрій Сергійович, академік НАН України, доктор юридичних наук, професор;

б) соціальні комунікації:

Бебик Валерій Михайлович, доктор політичних наук, професор;
Горовий Валерій Микитович, доктор історичних наук, с.н.с.;
Дзьобань Олександр Петрович, доктор філософських наук, професор;
Дмитренко Микола Андрійович, доктор політичних наук, доцент;
Ковальчук Галина Іванівна, доктор історичних наук, професор;
Куйбіда Василь Степанович, доктор наук з державного управління, професор;
Литвиненко Олександр Віталійович, доктор політичних наук, доцент;
Омельчук Володимир Юхимович, доктор історичних наук, професор;
Оніщенко Олексій Семенович, академік НАН України, доктор філософських наук, професор;
Різун Володимир Володимирович, доктор філологічних наук, професор;
Серажим Катерина Степанівна, доктор філологічних наук, професор;
Соснін Олександр Васильович, доктор політичних наук, професор;
Ткач Олег Іванович, доктор політичних наук, професор;
Циба Віталій Трохимович, доктор філософських наук, професор;

в) технічні науки:

Богданович Володимир Юрійович, доктор технічних наук, професор;
Бондаренко Володимир Михайлович, доктор технічних наук, професор;
Бутвін Борис Леонідович, доктор технічних наук, професор;
Гладківська Оксана Василівна, кандидат фізико-математичних наук, с.н.с.;
Забара Станіслав Сергійович, доктор технічних наук, професор;
Зайцев Володимир Григорович, доктор технічних наук, професор;
Ланде Дмитро Володимирович, доктор технічних наук, с.н.с.;
Таланчук Петро Михайлович, доктор технічних наук, професор;
Фурашев Володимир Миколайович, кандидат технічних наук, доцент, с.н.с.;
Шевченко Віктор Леонідович, доктор технічних наук, с.н.с.

З М І С Т

Від редакційної колегії:

РОЗРОБКА ПРОЕКТУ КОНЦЕПЦІЇ КОДИФІКАЦІЇ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ	5
--	----------

Т е о р і я і н ф о р м а ц і й н о г о п р а в а

ПИЛИПЧУК В.Г. Актуальні проблеми становлення і розвитку правової науки в інформаційній сфері	15
БРИЖКО В.М. Порівняльне правознавство у сфері інформаційного права	23
КОМЗЮК Л.Т. Основні тенденції гармонізації авторського права ЄС	33
ГОРЯН Е.В., ГОРЯН К.В. Імплементация договорів Світової організації інтелектуальної власності у сфері Інтернету в національне законодавство (досвід США)	40
ФУРАШЕВ В.М. Питання законодавчого визначення понятійно-категорійного апарату у сфері інформаційної безпеки	46
ЦИМБАЛЮК О.В. Визначення інформації як об’єкта права у законодавстві України	56

П р а в о в і п р о б л е м и і н ф о р м а ц і й н о ї д і я л ь н о с т і

БЄЛЯКОВ К.І. Інформаційна діяльність: зміст та підходи до класифікації	63
ЗОЛОТАР О.О. Про поняття “інформаційний шум” у правовідносинах	70
МОЗОЛЕВСЬКА О.М. Забезпечення доступу до публічної інформації місцевими загальними судами України	75

С о ц і а л ь н і к о м у н і к а ц і ї

ДЗЬОБАНЬ О.П. До питання про інституціоналізацію комунікаційного простору	81
ХОЛОД О.М. Інмутація ціннісних орієнтацій та установок волонтерів	90
ГОЛОВЧЕНКО Н.І. Теоретико-методологічні засади вивчення художнього тексту з урахуванням стилю	98

І н ф о р м а т и з а ц і я т а б е з п е к а

ЦИМБАЛЮК В.С. Інформатика як об’єкт правовідносин	108
ЛАНДЕ Д.В. Мережна мобілізація: питання демократії та безпеки	113
САНДУЛ В.С. Упорядкування відносин щодо спільного використання інфраструктури телекомунікаційних мереж	122

БЄЛКІН Л.М. Актуальні проблеми законодавчого забезпечення юридичної сили електронного підпису	129
БАКЛАН О.В. Інформаційно-правовий аналіз забезпечення конкуренції підприємницької діяльності та діяльності у сфері державних закупівель.	136
ТРОФІМОВ С.А. Деструктивні характеристики інформаційних ресурсів щодо можливості їх використання з терористичною метою	141
ЛЕОНОВ Б.Д. Тероризм як об’єкт комплексного дослідження: наукова значущість системного підходу	146

Рекомендовано до друку Вченою радою НДЦПІ НАПрН України, протокол № 2 від 14.02.12 р.

Від редакційної колегії:

**РОЗРОБКА ПРОЕКТУ КОНЦЕПЦІЇ КОДИФІКАЦІЇ
ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ**

Авторським колективом Науково-дослідного центру правової інформатики з правами науково-дослідного інституту Національної академії правових наук України у складі: к.т.н. Баранова О.А.; к.ю.н., с.н.с. Брижка В.М.; д.ю.н., с.н.с. Белякова К.І.; к.ю.н. Золотар О.О.; к.ю.н. Красноступ Г.М.; д.т.н., с.н.с. Ланде Д.В.; д.ю.н., професора, члена-кореспондента НАПрН України Пилипчука В.Г. (керівник авторського колективу); к.ю.н., с.н.с. Цимбалюка В.С.; к.т.н., доцента Фурашева В.М.; д.ю.н., професора, члена-кореспондента НАПрН України Ярмиша О.Н. за результатами проведених наукових досліджень розроблено **проект Концепції кодифікації інформаційного законодавства України** (додається).

У вказаному документі узагальнено результати комплексних досліджень і напрацювань з питань теорії інформаційного права, систематизації та кодифікації інформаційного законодавства, зокрема, розробок **Брижка В.М., Баранова О.А., Цимбалюка В.С.**, наукових праць Арістової І.В., Белякова К.І., Бутузова В.М., Венгерова А.Б., Горбунової Л.М., Горобцова В.О., Гуз А.М., Довганя О.Д., Додонова А.Г., Жиляєва І.Б., Зайчука О.В., Золотар О.О., Калюжного Р.А., Копиленко О.Л., Копилов В.А., Костицького В.В., Костецької Т.А., Кудрявцева Ю.В., Ланде Д.В., Марущака А.І., Новицького А.М., Оніщенко Н.М., Погорілка В.Ф., Скулиша Є.Д., Топоріної Б.М., Фурашева В.М., Швеця М.Я., Яременко О.І. та інших українських й іноземних вчених, матеріали НДР “Методологія кодифікації інформаційного законодавства”, положення модельного Інформаційного кодексу країн-членів Співдружності Незалежних Держав, схваленого 2011 року тощо.

Протягом 2010 – 2011 років основні положення проекту Концепції пройшли апробацію та публічне обговорення в ході низки загальнодержавних та міжнародних конференцій і круглих столів, організованих Науково-дослідним центром правової інформатики НАПрН України спільно з вітчизняними та іноземними партнерами. У січні – лютому 2012 року текст проекту Концепції розглядався і доопрацьовувався в ході двох науково-методичних семінарів, проведених НДЦП НАПрН України.

Читачам фахового наукового журналу “Інформація і право” вперше пропонується ознайомитися з текстом розробленого проекту Концепції кодифікації інформаційного законодавства України.

Не претендуючи на істину, члени авторського колективу запрошують до наукової дискусії з метою пошуку найбільш оптимальних шляхів вирішення актуальних проблем правого регулювання сучасних суспільних інформаційних відносин, які виникають у зв'язку із стрімким розвитком інформаційних технологій, розбудовою інформаційного суспільства та глобального інформаційного простору.

* * *

КОНЦЕПЦІЯ кодифікації інформаційного законодавства України

Ця Концепція визначає систему науково обґрунтованих поглядів щодо кодифікації інформаційного законодавства України відповідно до потреб упорядкування суспільних інформаційних відносин в умовах розвитку інформаційного суспільства та глобального інформаційного простору.

1. Загальні положення

1.1. Правовою основою кодифікації інформаційного законодавства є Конституція України, закони та інші нормативно-правові акти України, акти міжнародного інформаційного права, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

1.2. Кодифікація інформаційного законодавства України здійснюється з урахуванням таких фундаментальних чинників:

– інформація, разом з енергією і матерією, є фундаментальними чинниками, які визначають основу світобудови та є базовими для розвитку людини, суспільства і держави та міжнародної спільноти;

– інформаційна сфера є поліфункціональною та стрімко розвивається з використанням інформаційних технологій на глобальному, регіональному і національному рівнях, що формує нові інформаційні відносини, які потребують правового регулювання;

– інформаційні відносини ґрунтуються на багатомісячних історичних і культурних традиціях народу України та розвиваються з урахуванням стандартів країн Європейського Союзу і передового світового досвіду.

1.3. Основними принципами кодифікації інформаційного законодавства України та розвитку інформаційної сфери є:

– верховенство права;

– гарантованість права на інформацію, додержання інформаційних прав і свобод людини і громадянина;

– захищеність персональних даних, особистого та сімейного життя людини;

– забезпечення свободи інформаційної діяльності та вільного доступу до інформаційних ресурсів, крім винятків, визначених законами України;

– захищеність національних інтересів і дотримання балансу інтересів людини, суспільства і держави в інформаційній сфері;

– формування правових засад щодо забезпечення розвитку виробництва і розповсюдження вітчизняних інформаційних технологій, ресурсів, продукції та послуг;

– гарантованість інформаційної безпеки та незворотності юридичної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері.

1.4. Метою кодифікації інформаційного законодавства України є реалізація державою гарантій, спрямованих на створення упорядкованої структури правового регулювання, охорони та захисту інформаційних відносин, забезпечення співвідношення потреб та інтересів людини, суспільства і держави в інформаційній сфері України та її представництва у глобальному інформаційному просторі.

1.5. Основними завданнями кодифікації інформаційного законодавства є:

- досягнення консенсусу в інформаційних відносинах на засадах розробки узгодженої системи юридичних норм;
- визначення гарантій прав і свобод людини і громадянина, завдань і функцій суспільства та держави в інформаційній сфері;
- забезпечення захисту персональних даних, інформації з обмеженим доступом, технічного захисту інформації та інших аспектів інформаційної безпеки;
- запобігання правопорушенням і забезпечення правомірної поведінки учасників інформаційної діяльності.

2. Історичні та суспільно-правові передумови кодифікації інформаційного законодавства України

2.1. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття в Україні та світі відбулася інформаційна революція, однією з ключових особливостей якої є стрімкий розвиток інформаційних технологій і зростання значимості інформації в суспільних відносинах.

2.2. Інформаційна сфера суспільних відносин існувала з часу виникнення людства. Питання розбудови складових інформаційного суспільства лише у другій половині минулого століття почали опрацьовуватись у провідних країнах світу. За радянських часів ще у 1960 – 1970-х роках українськими вченими було піднято низку фундаментальних проблем у цій сфері, але надалі до їх практичної розробки долучились переважно вчені країн Західної Європи, Японії і США. В 1990-х роках в умовах входження України у світовий економічний простір на загальнодержавному рівні було задекларовано потребу формування інформаційного суспільства та розпочато відповідні наукові дослідження.

2.3. Протягом останніх десятиріч в Україні спостерігається поступальний розвиток інформаційної сфери як особливої системи суспільних відносин, що виникають в усіх сферах життя та діяльності людини, суспільства і держави в результаті одержання, використання, поширення та зберігання інформації. Відбувається стабільний розвиток і структуризація вітчизняного інформаційного ринку як системи економічних, організаційних і правових відносин щодо створення, продажу і купівлі інформаційних ресурсів, технологій, продукції та послуг. Зокрема, для потреб ефірного телерадіомовлення в Україні використовується понад 4-х тисяч смуг радіочастот, функціонують 53 загальнонаціональних, регіональних та місцевих каналів телевізійного мовлення, 805 багатоканальних кабельних телемереж, 82 телерадіоорганізації супутникового мовлення, понад 350 загальнонаціональних, регіональних та місцевих каналів радіомовлення, зареєстровано близько 28 тисяч періодичних друкованих видань тощо. Близько 10 млн. громадян України є активними користувачами глобальної інформаційної мережі Інтернет.

2.4. Протягом останніх 10 – 15 років в Україні активно формувалося інформаційне законодавство, а дослідження в галузі правової інформатики заклали підґрунтя для становлення і розвитку інформаційного права, як комплексної галузі права.

2.5. Вказані процеси визначають умови становлення інформаційного суспільства, сутність якого визначена у 1993 році Комісією Європейського Союзу: інформаційне суспільство – це суспільство, в якому діяльність людей здійснюється на основі використання послуг, що надаються за допомогою інформаційних технологій і технологій зв'язку*.

* *Від редактора журналу*, див. – “**е-будущее и информационное право**” / [В.М. Брыжко, В.С. Цымбалюк, А.А. Орехов, О.Н. Гальченко. – (Отчет группы Мартина Бангемана (Комиссара по защите данных Совета Европы) від 05.12.93 г. “Європа и всемирное информационное общество. Рекомендации Европейскому Совету”; [пер. з англ. В.В. Брыжко]. – К.: ТОВ “Интеграл”, 2002. – С. 232 – 236.

3. Проблеми, що потребують вирішення в ході кодифікації інформаційного законодавства України

3.1. Інформаційне законодавство України містить понад 4 тисяч нормативно-правових актів, які безпосередньо чи опосередковано регулюють інформаційні відносини. Системоутворюючими із них є: Конституція України, закони України “Про інформацію”, “Про телекомунікації”, “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки”, “Про захист персональних даних”, “Про доступ до публічної інформації”, а також закони “Про телебачення і радіомовлення”, “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”, “Про інформаційні агентства”, “Про бібліотеки і бібліотечну справу”, “Про національний архівний фонд і архівні установи”, “Про державну таємницю”, “Про науково-технічну інформацію”, “Про національну програму інформатизації”, “Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах” та інші, що створюють правові передумови для розвитку функціональних напрямів інформаційної діяльності.

3.2. В сучасних умовах у правовому регулюванні інформаційних відносин в Україні існує низка організаційних, нормативних, процесуальних та інших питань, які потребують комплексного опрацювання й актуалізують проблему кодифікації та подальшого розвитку нормативно-правової бази в інформаційній сфері, зокрема:

– нормотворча діяльність в інформаційній сфері нерідко здійснюється за відсутності загальнодержавної системності, шляхом фрагментарного вирішення наявних проблем в окремих законах та інших правових актах. Значний масив норм, що регулюють інформаційні відносини розміщено у різних галузях законодавства, в тому числі у цивільному, адміністративному, трудовому, кримінальному тощо. Мають місце суттєві розбіжності в розумінні системи інформаційного законодавства та підходів до її формування;

– різні закони та підзаконні акти, що регулюють інформаційні відносини, приймалися впродовж 20 років без достатньої узгодженості понятійно-категоріального апарату і застосовують ряд термінів, які є недостатньо коректними та неоднозначно сприймаються учасниками інформаційної діяльності. Види інформаційної діяльності знаходяться в жорстких рамках, визначених законами України, хоча використання сучасних інформаційних технологій призводить до їх конвергенції;

– нормотворчий процес в інформаційній сфері нерідко здійснюється без належного узгодження з нормами міжнародного інформаційного права і положеннями правових актів Європейського Союзу. Значна кількість юридичних норм, які регулюють інформаційні відносини, розпорошена по різних законах та інших нормативно-правових актах, що ускладнює їх практичне застосування. Нові юридичні норми у сфері інформаційних відносин нерідко не узгоджені з раніше прийнятими, що призводить до правових колізій та нігілістичного ставлення суб’єктів інформаційних відносин до законодавства;

– через неузгодженість правового регулювання питань надання державних адміністративних послуг, зокрема збору інформації на різних рівнях державного управління, органи державної влади та органи місцевого самоврядування часто не виправдано примушують фізичних та юридичних осіб надавати значну кількість інформації з різних установ, що призводить до значних ресурсних витрат;

– норми законодавства щодо захисту персональних даних потребують подальшої гармонізації з положеннями відповідних стандартів країн Європейського Союзу, розробки і введення правових механізмів реалізації людиною права власності на її персональні дані;

– відсутнє спеціальне законодавче регулювання діяльності, пов’язаної з використанням Інтернету та інших телекомунікаційних систем і надання відповідних

послуг. Викладене породжує соціальні конфлікти в інформаційних відносинах між їх учасниками, створює передумови до уникнення відповідальності за скоєні правопорушення, а також істотно підвищує інвестиційні ризики і провокує відставання України від темпів розвитку електронно-мережевої економіки провідних країн світу;

– в умовах інформаційної глобалізації зростають виклики і загрози інформаційній безпеці людини, суспільства і держави та усїєї міжнародної спільноти, зокрема, поширюються інформаційно-психологічне насилля, інформаційний тероризм та злочинність з використанням сучасних інформаційних технологій.

3.3. Для системного упорядкування і врегулювання інформаційних відносин на державному рівні виникла потреба юридично визначитися в найбільш важливих правових нормах поведінки учасників інформаційної діяльності, насамперед, з метою забезпечення інформаційних прав і свобод людини і громадянина та інформаційної безпеки України. Це зумовило й необхідність відокремлення та фіксування в державному управлінні напряму (інституції), що визначається як державне управління у сфері суспільної діяльності, пов'язаної з інформацією та інформаційними технологіями. Його метою є визначення засад державної інформаційної політики в умовах розвитку інформаційного суспільства та сучасних інформаційних відносин, що формуються під впливом глобальної інформатизації, трансформації методів і засобів створення інформаційних ресурсів, їх обігу, збирання, накопичення, систематизації, використання, зберігання та захисту.

4. Доктринальні засади упорядкування інформаційних відносин та кодифікації інформаційного законодавства України

4.1. Державна доктрина упорядкування інформаційних відносин в Україні ґрунтується на таких засадах:

– інформаційне законодавство є комплексною галуззю законодавства, що тісно пов'язане з іншими (провідними, комплексними та спеціальними) галузями законодавства України;

– інформаційне законодавство регулює правовідносини щодо інформації як форми виразу інших правовідносин, пов'язаних з функціональними напрямами інформаційної діяльності: у засобах масової інформації, освіті, культурі, бібліотечній та архівній справі, науковій та науково-технічній діяльності, права інтелектуальної власності, інформатизації, інформаційно-аналітичному забезпеченні діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, охорони і захисту інформації, інформаційної безпеки тощо.

4.2. Кодифікація інформаційного законодавства здійснюється з урахуванням визначених законодавством пріоритетних напрямів державної інформаційної політики:

– створення умов для становлення і розвитку інформаційного суспільства в Україні;

– забезпечення рівних можливостей щодо обігу, охорони і захисту інформації;

– забезпечення доступу усіх громадян до інформації;

– захист персональних даних;

– забезпечення відкритості та прозорості діяльності суб'єктів владних повноважень;

– створення інформаційних систем і мереж, розвиток електронного парламенту та електронного урядування;

– широке впровадження інформаційних технологій, насамперед вітчизняного виробництва, у сферу державного управління, економіки, охорони здоров'я, освіти і науки, культури та в інші сфери суспільного життя;

– постійне оновлення, збагачення та зберігання національних інформаційних ресурсів;

– забезпечення інформаційної безпеки України;

– сприяння міжнародній співпраці в інформаційній сфері та входженню України у світовий інформаційний простір.

4.3. Основними державно-правовими складовими упорядкування інформаційних відносин є:

1) визначення і правове закріплення пріоритетних напрямів державної політики за функціональними напрямками інформаційної діяльності в умовах інформатизації та розбудови інформаційного суспільства;

2) створення і розвиток загальнодержавних та регіональних систем і мереж інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, забезпечення їх комунікації з суспільством, технічної й технологічної сумісності та взаємодії на основі державних стандартів в єдиному інформаційному просторі України;

3) правове регулювання якісного та ефективного інформаційного забезпечення людини і громадянина, суспільства і держави на основі громадських і державних інформаційних ресурсів та сучасних інформаційних технологій;

4) державна підтримка співвідношення інтересів і потреб суб'єктів інформаційних відносин, забезпечення балансу між правами і свободами людини в інформаційній сфері та потребою суспільства в інформаційній безпеці;

5) забезпечення реалізації прав громадян щодо захисту персональних даних та доступу до інформації про діяльність органів державної влади;

6) забезпечення умов для охорони і захисту всіх форм власності на інформацію та інформаційні ресурси, права інтелектуальної власності;

7) державно-правове сприяння розвитку національного ринку інформаційних ресурсів і послуг з наданням правових та фінансово-економічних преференцій для виробників вітчизняної програмної та інформаційної продукції;

8) державне стимулювання вдосконалення механізму залучення інвестицій для розробки і реалізації проектів у рамках національної і локальних програм інформатизації та програм інноваційного розвитку економічної сфери;

9) забезпечення правового режиму формування і застосування національних інформаційних ресурсів, збору, обробки, систематизації, накопичення, зберігання, пошуку, поширення й надання споживачам інформації як бази формування нових знань;

10) правове забезпечення розробки економічних механізмів для протидії відтоку висококваліфікованих спеціалістів у сфері інформаційних технологій за кордон, легалізації програмних продуктів, автоматизованих (комп'ютерних, електронних) баз даних і знань;

11) визначення сучасних викликів і загроз інформаційній безпеці людини, суспільства і держави, адекватне реагування на реальні й потенційні загрози правовими, організаційними, технічними та іншими засобами;

12) уніфікація інформаційних технологій обробки персональних даних та публічної інформації, покладання на уповноважені державні органи, заклади, установи та організації обов'язків щодо самостійної перевірки достовірності наданих громадянином відомостей, документів і матеріалів та документальне оформлення відповідних рішень згідно запитів громадян;

13) регулювання інформаційних відносин між фізичними та юридичними особами, суспільством і державою через засоби соціальних комунікацій;

14) законодавче упорядкування інформаційних відносин, що виникають при використанні глобальних і регіональних інформаційно-комунікаційних систем загального застосування як бази знань;

15) забезпечення вивчення досвіду правового регулювання інформаційних відносин та розвитку інформаційного суспільства в іноземних країнах, відповідних стандартів країн-членів Європейського Союзу, розробка засад і механізмів гармонізації національного інформаційного законодавства з нормами міжнародного інформаційного права.

5. Методологічні засади кодифікації інформаційного законодавства України

5.1. Методологічною базою кодифікації інформаційного законодавства України є доктрина умовного поділу права на галузі за принциповою моделлю: основні (провідні) галузі права – комплексні галузі права – спеціальні галузі права – міжгалузеві комплексні інститути права. Домінуючою в методології систематизації інформаційних відносин в Україні є доктрина сучасного конституційного права (основа – Конституція України) та прогресивних здобутків міжнародного права щодо верховенства прав людини на основі принципу співвідношення правомірних потреб людини і громадянина, суспільства, держави та міжнародного співтовариства. Оптимізація окремих правових норм чи створення нових міжгалузевих правових інститутів не повинні порушувати цілісність та призначення інформаційного законодавства, а удосконалювати його дієвість в цілому.

5.2. Основними методологічними функціями кодифікації інформаційного законодавства є:

– *регулятивна* – визначення приписів, заборон і дозволів щодо зобов’язань, прав та обов’язків суб’єктів інформаційних відносин;

– *нормативна* – визначення норм, правил поведінки суб’єктів інформаційних відносин;

– *охоронна* – визначення гарантій та меж правомірної поведінки, форм та умов, коли діяння утворюють правопорушення (делікти) та відповідальності за них відповідно до норм цивільного, адміністративного, трудового, кримінального законодавства;

– *інтегративна* – системне поєднання комплексу визначених юридичних норм, що упорядковують інформаційні відносини в Україні; поєднуюча ланка між традиційними галузями права (конституційним, цивільним, адміністративним та кримінальним) щодо застосування їх методів та принципів відповідальності стосовно захисту прав у сфері інформаційних відносин у комплексних та спеціальних галузях права;

– *комунікативна* – зазначення в окремих статтях та інститутах системи права алгоритмів поведінки в інформаційному просторі України, а також посилянь на чинні законодавчі акти за предметною ознакою, створення підсистем міжгалузевих інститутів права, де інформація виступає як форма виразу правовідносин за функціональними напрямками інформаційної діяльності.

5.3. Кодифікація інформаційного законодавства з погляду методології має забезпечити:

– розвиток правових норм та принципів регулювання інформаційних відносин на рівні: людина – держава, людина – суспільство, держава – суспільство, органи державної влади – органи державної влади, бізнес – держава, бізнес – суспільство, бізнес – споживач послуг, бізнес-бізнес;

– врахування актів міжнародного права (міждержавні угоди, конвенції, директиви, рекомендації, резолюції тощо), які визначають міжнародні стандарти в інформаційній сфері;

– легалізацію позитивних (добрих) звичаїв у сфері інформаційних відносин, норм суспільної моралі, загальнолюдських цінностей, визначених Організацією Об’єднаних Націй в Декларації прав людини та інших міжнародних правових актах.

6. Напрями кодифікації інформаційного законодавства України

6.1. Кодифікація інформаційного законодавства проводиться за двома основними напрямками:

- розробка кодифікованого акту (Інформаційного кодексу України*), як основного закону в інформаційній сфері;
- систематизація, удосконалення і подальший розвиток законодавства України за окремими функціональними сегментами інформаційної сфери.

6.2. Кодифіковане інформаційне законодавство України включатиме:

- Інформаційний кодекс України, структурними складовими якого є: загальна частина, особлива частина та перехідні положення;
- спеціальні закони за функціональними напрямками інформаційної діяльності;
- інші нормативно-правові акти, прийняті в контексті реалізації відповідних положень Інформаційного кодексу та законів України в інформаційній сфері.

6.3. У загальній частині кодифікованого акту, насамперед, мають висвітлюватися:

- предмет правового регулювання та основи інформаційного права;
- гарантії прав і свобод людини і громадянина в інформаційній сфері;
- понятійно-категоріальний апарат, принципи, об'єкти та суб'єкти інформаційних відносин;
- види та джерела інформації, функціональні напрями інформаційної діяльності;
- основи державної інформаційної політики, функції держави та її органів в інформаційній сфері;
- засади юридичної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері;
- організаційно-правові засади міжнародного співробітництва в інформаційній сфері.

6.4. Особлива частина кодифікованого акту, зокрема, має визначати:

- особливості інформаційних та інформаційно-інфраструктурних відносин, у т. ч. питання обігу і правового режиму інформації; засад правового регулювання створення та діяльності суб'єктів інформаційної інфраструктури; надання інформаційних послуг і проведення робіт; виробництва та використання інформаційних послуг і ресурсів;

– основні засади суспільних відносин за такими функціональними напрямками інформаційної діяльності, зокрема: електронне урядування та доступ до публічної інформації; інформатизація, зв'язок і телекомунікації; засоби масової інформації, Інтернет, реклама; видавнича, бібліотечна, архівна і музейна справа; інформаційна діяльність у галузях культури і мистецтв; освіта, дистанційне навчання; наукова і науково-технічна діяльність; електронні послуги, електронна торгівля (комерція), електронний банкінг; електронний документообіг та електронний підпис; державна статистика;

– правові основи захисту персональних даних, інформації обмеженого доступу, технічного захисту інформації та інших питань забезпечення інформаційної безпеки України.

* **Від редактора журналу** – керівник теми НДР (к.ю.н., с.н.с. Брижко В.М.) “Методологія кодифікації інформаційного законодавства” (РК УкрІНТЕІ № 0110U001020) наполягає на розробці нормативного акту під назвою – **“Кодекс інформаційного права”**, а не акту під назвою – “Інформаційний кодекс” чи “Кодекс про інформацію” (див. журнал “Інформація і право” № 3(3)/2011, с. 5-17).

7. Механізми реалізації концепції кодифікації інформаційного законодавства України

7.1. Організація, координація та здійснення заходів з кодифікації інформаційного законодавства покладається на уповноважений державний орган, який відповідно до законодавства забезпечує проведення єдиної державної політики з питань державного регулювання у сфері телекомунікацій, інформатизації та розвитку інформаційного суспільства.

7.2. Розробка Інформаційного кодексу України, відповідних законопроектів, змін і доповнень до законів України покладається на Робочу групу з кодифікації інформаційного законодавства, яка формується за поданням уповноваженого державного органу за участі фахівців інформаційної сфери заінтересованих державних органів та громадських організацій, експертів і вчених Національної академії наук України і Національної академії правових наук України, інших наукових установ і навчальних закладів України.

7.3. Дослідження теоретико-правових та інших актуальних проблем в галузі інформаційного права, пов'язаних із врегулюванням інформаційних відносин та функціональних напрямів інформаційної діяльності, забезпеченням інформаційної безпеки та входженням України у світовий інформаційний простір здійснюється в рамках відповідних науково-дослідних робіт, які проводяться на замовлення уповноваженого державного органу або інших державних органів.

7.4. Одержані наукові результати, а також актуальні пропозиції щодо проектів Інформаційного кодексу України та інших нормативно-правових актів чи їх окремих положень публікуються та розглядаються в ході конференцій, семінарів, круглих столів та експертних зустрічей, у тому числі міжнародних.

7.5. Розроблені законопроекти або їх окремі положення виносяться на розгляд заінтересованих державних органів (наукових, науково-методичних, науково-технічних чи консультативних рад), комітетів Верховної Ради України, Консультативної ради з питань інформатизації при Верховній Раді України, Координаційного бюро з інформаційного права та інформаційної безпеки Національної академії правових наук України.

7.6. Публічне обговорення розроблених проектів нормативно-правових актів може здійснюватися за участі громадськості, заінтересованих закладів, установ та організацій, із задіянням засобів масової інформації та Громадської ради при Президентові України.

7.7. Наукові експертизи законопроектів або їх окремих положень проводяться по мірі необхідності. У разі потреби підготовлені законопроекти можуть бути винесені на розгляд Венеціанської комісії, після чого подаються в установленому порядку на розгляд Верховної Ради України.

8. Очікувані результати кодифікацій інформаційного законодавства України

8.1. Реалізація Концепції дасть змогу створити правові, організаційні, економічні, матеріально-технічні та інші умови для розвитку сучасного інформаційного суспільства та безпечного входження України у світовий інформаційний простір.

8.2. Прийняття Інформаційного кодексу України та інших нормативно-правових актів в інформаційній сфері сприятиме:

- формуванню сучасної моделі державної інформаційної політики в умовах розвитку інформаційного суспільства та українського сегменту глобального інформаційного простору;
- захисту конституційних прав людини і громадянина на свободу вираження поглядів як основоположного елементу демократичного суспільства;

- реальному гарантуванню державою права кожного одержувати, використовувати, зберігати і поширювати інформацію відповідно до законодавства;
- пріоритетному розвитку інформаційних технологій, ресурсів та послуг вітчизняного виробництва;
- захисту національного інформаційного простору, історичних та культурних цінностей;
- утвердженню інформаційного суверенітету України.

9. Ресурсне забезпечення кодифікації інформаційного законодавства України

9.1. Організація забезпечення діяльності з кодифікації інформаційного законодавства покладається на уповноважений (уповноважені) державні органи. Інші заінтересовані державні органи, заклади, установи та організації у межах своїх можливостей і компетенції сприяють цій діяльності матеріально-технічними, кадровими, інформаційними та іншими ресурсами.

9.2. Фінансове забезпечення діяльності з кодифікації інформаційного законодавства, у тому числі публікацій, експертного та публічного обговорення, науково-дослідних робіт, проведення конференцій, семінарів, круглих столів, наукових та міжнародних експертиз, вивчення досвіду правового регулювання інформаційної сфери іноземних країн здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, зокрема коштів, що виділяються на фінансування Національної програми інформатизації, інших програм та планів державних органів, до функцій яких віднесено опрацювання проблеми інформаційних відносин.

9.3. Заінтересовані державні органи, заклади, установи та організації здійснюють додаткове фінансування і матеріально-технічне забезпечення діяльності з кодифікації інформаційного законодавства, зокрема фінансування відповідних науково-дослідних робіт. Фінансову благодійну підтримку цієї роботи можуть надавати недержавні організації, громадські фонди, благодійні та інші організації.

Авторський колектив

Науково-дослідного центру правової інформатики

Національної академії правових наук України

Т е о р і я і н ф о р м а ц і й н о г о п р а в а

УДК 340+383.46:002

ПИЛИПЧУК В.Г. доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ НАУКИ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ

Анотація. У запропонованій статті розглянуто актуальні проблеми становлення і розвитку правової науки в інформаційній сфері в умовах розбудови інформаційного суспільства та входження України у світовий інформаційний простір. Акцентовано увагу на трьох фундаментальних величинах – інформації, енергії і матерії, які становлять основу світобудови, на проблемах розвитку інформаційного права, інформаційного законодавства та інформаційної безпеки, пріоритетних напрямках правових досліджень в інформаційній сфері.

Ключові слова: інформаційне суспільство, інформаційна сфера, інформаційне право, інформаційне законодавство, інформаційна безпека, права і безпека людини.

Аннотация. В предложенной статье рассмотрены актуальные проблемы становления и развития правовой науки в информационной сфере в условиях перестройки информационного общества и входа Украины в мировое информационное пространство. Акцентировано внимание на трех фундаментальных величинах – информации, энергии и материи, которые составляют основу мироздания, на проблемах развития информационного права, информационного законодательства и информационной безопасности, приоритетных направлениях правовых исследований в информационной сфере.

Ключевые слова: информационное общество, информационная сфера, информационное право, информационное законодательство, информационная безопасность, правая и безопасность человека.

Summary. The topical issues of formation and development of legal science in the information sphere in the conditions of alteration of informative society and entrance of Ukraine into world informative space are considered in the article. The attention is made on three fundamental values – information, energy and substance, which make basis of the universe, on the problems of development of data protection right, informative legislation and informative security, priority directions of legal researches in an informative sphere.

Keywords: informative society, informative sphere, data protection right, informative legislation, informative security, rights and security of the human.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття в Україні та світі відбулася інформаційна революція, однією з ключових особливостей якої є стрімкий розвиток інформаційних технологій та зростання значимості інформації в суспільних відносинах. Ці процеси визначають і умови становлення інформаційного суспільства, сутність якого була визначена 1993 року Комісією Європейського Союзу: “Інформаційне суспільство – це суспільство, в якому діяльність людей здійснюється на основі використання послуг, що надаються за допомогою інформаційних технологій і технологій зв’язку” [1].

Історичний аналіз свідчить, що інформаційна сфера існувала з часу виникнення людства та суспільних відносин. Водночас, питання розбудови складових інформаційного

суспільства і правового регулювання інформаційних відносин, що виникали, лише на початку 60-х років минулого століття почали опрацьовуватись в Японії та інших провідних країнах світу. За радянських часів ще 1975 року відомими українськими вченими Глушковим В.М. і Амосовим М.М. вперше у світі було піднято низку фундаментальних проблем у цій сфері, але надалі до їх практичної розробки долучились переважно вчені країн Західної Європи і США. Як наслідок лише в 1990-х роках в умовах входження України у світовий економічний простір на загальнодержавному рівні було задекларовано розвиток інформаційного суспільства та розпочато відповідні наукові дослідження, переважно з проблем інформатики та інформатизації. Протягом останніх 10 – 15 років розпочалося активне формування інформаційного законодавства, а дослідження в галузі правової інформатики заклали підґрунтя для становлення і розвитку інформаційного права [2].

Враховуючи зазначене та з огляду на процеси розбудови інформаційного суспільства й інтеграції України у світовий інформаційний простір, як це було визначено 2010 року Законом “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики”, вкрай актуальними постають проблеми становлення і подальшого розвитку науки в інформаційній сфері.

Розглянемо найбільш ключові, актуальні проблеми у цій сфері.

Перша. В сучасних умовах нагальною є потреба кардинального *перегляду ролі* такого *фундаментального поняття* як *“інформація”*.

Історично склалося, що суспільна думка протягом ХХ століття переважно орієнтувалась на поняття **“матерія”**. Водночас, серед вчених – представників філософських, фізико-математичних, технічних та біологічних наук часто застосовувалося інше поняття – **“енергія”**. І лише окремі мислителі та вчені – представники ноосферної концепції еволюції біосфери і космізму, зокрема, К. Ціолковський, В. Вернадський, О. Чижевський, М. Тимофєєв-Ресовський, М. Моїсеєв, А. Урсул, А. Ракітов, Р. Абдєєв, розробники теорії соціоінформаційного простору – П. Сорокін, П. Бурдже, А. Гідденс, І. Валлерштейн та інші поряд із зазначеними термінами значну роль відводили іншому фундаментальному поняттю – **“інформація”**.

Природа інформації активно досліджувалась починаючи з другої половини ХХ століття і вченими різних країн було запропоновано багато варіантів визначення цього поняття. Водночас, системною проблемою й нині залишається відсутність єдиного розуміння сутності інформації, як ключової складової інформаційного суспільства та світового інформаційного простору.

За нашими оцінками, заслуговують на підтримку висновки німецького вченого Вернера Гітта про те, що *“в будь-якій галузі науки і техніки дві величини здавна вважаються основоположними та універсальними: “енергія” і “матерія”. Але є ще одне поняття, котре є таким же широким і фундаментальним – “інформація”. Ми маємо справу з інформацією на кожному кроці: в інформаційних технологіях, системах зв’язку, системах управління, в мовах, біологічних системах, в інформаційних системах живих клітин. Тому інформація правомірно вважається третьою універсальною та основоположною величиною...”* [3].

До подібних висновків також дійшли Н. Вінер (один із основоположників теорії інформації та кібернетики), К. Штейнбух, І. Юзвішин та інші науковці. За їх оцінками, існуюча матерія та енергія хоча і становлять фундаментальні основи життя, але самі по собі не визначають принципової різниці між живими і неживими системами. Ця різниця, на їх погляд, визначається іншою фундаментальною основою – інформацією, властивою для усіх живих організмів.

Тобто, мова йде про існування трьох фундаментальних понять – **інформації, енергії і матерії**, які становлять основу світобудови і мають бути базовими для сучасної науки.

***Друга* – проблема вивчення феномену людини, забезпечення її прав і безпеки в контексті інформаційної глобалізації.**

Заслужують на увагу висновки вчених про те, що самою складною інформаційною системою в сучасному світі є людина, щоденний обсяг інформаційних процесів якої, як свідомих (мова, інформаційно керовані свідомі дії), так і несвідомих (інформаційно керовані функції органів, гормональна система) в мільйон разів перевищує обсяг усіх знань людства, зібраних у бібліотеках країн і народів світу. А молекули ДНК людини, як носії інформації, у **45 мільйонів разів** ефективніші новітніх “високих” технологій [3].

З огляду на викладене можна зробити висновок, що самою природою у сферу свідомого та несвідомого людини мають бути закладені унікальні можливості щодо сприйняття, вироблення, синтезу, аналізу та використання інформації, а також механізми й запобіжники протидії сучасним інформаційним засобам ураження та інформаційному насиллю. Ці природні можливості людини, вважаємо, можуть бути активовані свідомо чи несвідомо самою людиною або соціальним середовищем, у якому вона перебуває. І саме на злам вказаних запобіжників інформаційному насиллю або на їх блокування, за нашими оцінками, спрямовуються негативні інформаційно-психологічні впливи, у тому числі технології зомбування, нейролінгвістичного програмування людини тощо. З огляду на викладене іншою актуальною проблемою в сучасних умовах глобалізації та зростання інформаційного насилля є забезпечення прав і безпеки людини в інформаційній сфері [4].

Слід зауважити, що проблема інформаційної агресії, деструкції й насильства відноситься до вкрай актуальних і важливих напрямів досліджень, що мають наукове, прикладне та суспільно-політичне значення. Науковий інтерес до теоретичної розробки руйнівного й агресивного начала в людині викликаний безпрецедентним зростанням інформаційного насильства в сучасних умовах. Насильство існує у відкритих і закамурфльованих формах в усіх сферах суспільного буття і має універсальний соціальний характер. Однак, саме в інформаційній сфері його наслідки є вражаючими, оскільки провідна роль інформаційної складової діяльності людини над усіма іншими її формами й компонентами нині стає очевидною.

Ми, наша свідомість і підсвідомість, знаходимося під безперервним впливом усе зростаючих інформаційних потоків. За цих умов наші бажання є постійними об'єктами маніпуляції, а свобода нашої волі знаходиться під загрозою. Невидима діяльність з маніпуляції суспільною свідомістю змінила зовнішність світу й торкнулася практично усього людства.

Із наведеного випливає головне завдання держави і права – сформувати ефективні законодавчі механізми і передумови своєчасного виявлення, запобігання, припинення чи локалізації реальних та потенційно можливих фактів (процесів) зовнішнього чи внутрішнього інформаційного насилля та негативних інформаційних впливів на свідомість людини.

Крім цього, актуальною постає проблема належного врегулювання юридичної відповідальності за вчинення злочинів та інших правопорушень в інформаційній сфері, насамперед, тих, що створюють загрозу життю і здоров'ю людини. Ця проблема, вважаємо, потребує комплексного наукового опрацювання.

***Третє* – проблема забезпечення інформаційної безпеки в умовах глобалізації.**

Рівень сучасних викликів і загроз в інформаційній сфері наочно підтверджує справедливості і виключну значимість положень ст. 17 Конституції України про те, що захист державного суверенітету і забезпечення інформаційної безпеки є однією з основних функцій держави і справою всього Українського народу.

Вкрай важливою в контексті інформаційної безпеки людини, суспільства і держави є проблема протидії інформаційним операціям та інформаційним війнам. Для комплексного розгляду цих проблем у 2011 році Науково-дослідним центром правової інформатики НАПрН України спільно з вітчизняними та іноземними партнерами проведено низку міжнародних наукових заходів [5]. За їх результатами слід звернути увагу на деякі ключові проблеми інформаційної безпеки:

- нині стрімко формується і розвивається глобальний інформаційний простір;
- в інформаційній сфері людства відбуваються революційні зміни і трансформації, які активізують нові глобальні виклики і загрози;
- більшість країн світу вже зіштовхнулася з проблемами кібертероризму, кіберзлочинності та іншими проблемами інформаційної безпеки;
- протягом останніх десятиліть спостерігається тенденція до поширення інформаційної агресії і насилля;
- набувають поширення агресивна реклама, спроби маніпуляції свідомістю людини, періодично проводяться інформаційно-психологічні операції;
- майже у 120 країнах світу (за оцінками американських експертів) ведуться розробки інформаційної зброї або її елементів (для порівняння – розробки зброї масового знищення здійснюються у близько 20 країнах);
- наслідки використання сучасної інформаційної зброї (згідно з висновками вчених та експертів європейських країн, України, РФ і США) можуть бути співставними із застосуванням зброї масового ураження;
- новітні виклики і загрози в інформаційній сфері становлять реальну загрозу безпеці людства та міжнародному правопорядку.

За нашими оцінками, які знайшли підтримку в ході вказаних міжнародних заходів, жодна держава світу в умовах інформаційної глобалізації не здатна самостійно забезпечити власну інформаційну безпеку.

Враховуючи зазначене проблема інформаційного виміру колективної безпеки є вкрай важливою для більшості країн світу, які розвивають або формують інформаційні суспільства, у т. ч. й України. При цьому виникає низка системних проблем, що потребують наукового опрацювання, зокрема:

- перегляду принципів і механізмів міжнародних відносин та співробітництва в галузі інформаційної безпеки;
- пошуку балансу між правами людини та потребою суспільства і держави у забезпеченні інформаційної безпеки;
- міжнародно-правового визначення ключових понять в інформаційній сфері, зокрема, розмежування понять інформаційна безпека та кібербезпека, кібертероризм та кіберзлочинність тощо;
- посилення міжнародно-правової відповідальності за використання в інформаційній сфері сил і засобів, які створюють загрози життю і здоров'ю людини;
- розробки сучасних моделей інформаційної безпеки.

***Четверте* – проблема комплексного розвитку науки та освіти в інформаційній сфері.**

За результатами аналізу історії науки в інформаційній сфері умовно можемо виокремити три основні групи наукових досліджень:

- проблеми розробки новітніх інформаційних технологій;
- світоглядні, соціокультурні та комунікаційні проблеми;
- проблеми становлення і розвитку сучасних інформаційних суспільних відносин, національного та міжнародного інформаційного права.

Тобто, спектр фундаментальних і прикладних проблем інформаційної сфери включає гуманітарну і технічну складові.

Першою, як зазначалося, наприкінці ХХ століття в Україні розпочала стрімко розвиватися технологічна складова інформаційної сфери, що було пов'язано з необхідністю науково-технічного забезпечення розробки і впровадження сучасних телекомунікаційних та інформаційно-комп'ютерних технологій. Нині в Україні ця робота поводитьися усіма державними органами та органами місцевого самоврядування і поєднується терміном “інформатизація”. Її організовує та здійснює, у межах визначеної законодавством компетенції, Державне агентство України з питань науки, інновацій та інформатизації, Державна служба спеціального зв'язку і захисту інформації України та інші державні органи.

Забезпечення реалізації єдиної державної політики з питань регулювання у сфері телекомунікацій, інформатизації та розвитку інформаційного суспільства в листопаді 2011 року було покладено на новостворений державний орган – Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації (НКРЗІ), підпорядковану Президенту України та підвітну Верховній Раді України [6].

Гуманітарній складовій інформаційної сфери в Україні, на жаль, приділялося значно менше уваги, хоча проблема вивчення суспільних інформаційних відносин, що виникають в сучасних умовах, є вкрай актуальною. Лише в останні роки цим питанням почали приділяти увагу низка наукових установ і навчальних закладів, експертів і вчених. Зокрема, 2008 року згідно з рішенням Вищої атестаційної комісії України було запроваджено новий напрям наукових досліджень – “соціальні комунікації”, який включає 7 наукових спеціальностей: теорія та історія соціальних комунікацій (27.00.01); документознавство, архівознавство (27.00.02); книгознавство (27.00.03); теорія та історія журналістики (27.00.04); теорія та історія видавничої справи (27.00.05); прикладні соціальні комунікації (27.00.06); соціальна інформатика (27.00.07).

За цих умов юридичні науки мають здійснювати комплексні розробки, які стосуються гуманітарної і технічної складових розбудови інформаційного суспільства та проблем інтеграції України у світовий інформаційний простір. Нині це завдання покладається на нову галузь юридичної науки – інформаційне право, яке згідно з рішенням ВАК України віднесено до наукової спеціальності 12.00.07 “Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право”.

Надалі, за нашими оцінками, по мірі становлення інформаційного суспільства та реалізації завдань інтеграції України у світовий інформаційний простір актуалізується потреба виокремлення інформаційного права в окрему наукову спеціальність в галузі юридичних наук. Втім, це питання потребує окремого розгляду.

З огляду на висвітлені тенденції становлення науки, актуальною постає проблема розвитку вищої освіти в інформаційній сфері, у т. ч. підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації, за наявності яких, особливо в гуманітарній сфері, Україна суттєво відстає від провідних країн світу. За нашими оцінками, вказана проблема потребує окремого комплексного опрацювання.

П'яте – системні проблеми становлення інформаційного законодавства України.

З початку 1990-х років, після проголошення державної незалежності, в Україні розпочалося активне формування національного інформаційного законодавства. За цей час прийнято значну кількість законів та інших нормативно-правових актів (близько **4-х тис.**), що дозволило врегулювати найбільш важливі норми інформаційних відносин та інформаційної діяльності.

Зокрема, нині інформаційні відносини в Україні регулюються низкою системоутворюючих нормативних актів: Конституцією України, законами України “Про інформацію”, “Про мови”, “Про науково-технічну інформацію”, “Про телебачення і радіомовлення”, “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні”, “Про бібліотеки і бібліотечну справу”, “Про національний архівний фонд і архівні установи”, “Про інформаційні агентства”, “Про зв’язок”, “Про національну програму інформатизації”, “Про телекомунікації”, “Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах”, “Про захист персональних даних”, “Про авторське право і суміжні права”, “Про державну таємницю” тощо.

Водночас, як свідчить системний аналіз, у правовому регулюванні інформаційних відносин в Україні існує ряд організаційних, нормативних, процесуальних та інших проблем, які потребують комплексного опрацювання, зокрема [7]:

1) нормотворча діяльність в Україні часто здійснюється за відсутності загальнодержавної системності в інформаційній сфері, шляхом фрагментарного вирішення наявних проблем в окремих законах та підзаконних нормативних актах. Мають місце суттєві розбіжності щодо розуміння структури системи законодавства у сфері інформаційних відносин та підходів до її формування;

2) різні закони та підзаконні акти, що регулюють суспільні відносини, об’єктом яких є інформація, приймалися впродовж 20 років без достатньої узгодженості понятійно-категоріального апарату і застосовують ряд термінів, які є недостатньо коректними та неоднозначно сприймаються учасниками інформаційних відносин;

3) види інформаційної діяльності знаходяться в жорстких рамках того, що прописане в Конституції України (збір, зберігання, використання, поширення), хоча сучасний електронний простір (е-простір) визначає свої принципово інші види діяльності (обробка, введення, вивід, передача, компіляція, відображення даних та ін.);

4) нормотворчий процес в інформаційній сфері нерідко здійснюється без належного узгодження з положеннями міжнародних і європейських правових актів. Значна кількість юридичних норм, які регулюють інформаційні відносини, розпорошена по різних законах та підзаконних актах і не узгоджені між собою;

5) через неузгодженість правового регулювання різні державні органи невинновато примушують громадян надавати значну кількість довідкової інформації з різних установ. В результаті громадяни змушені витратити багато часу на «ходіння» різними установами щоб підтвердити правомірність виданих їм раніше документів або переоформити їх (оформлення комунальних платежів, пільг тощо), що також призводить до невиправданого зростання ресурсних витрат;

6) відсутнє спеціальне законодавче регулювання діяльності, пов’язаної із застосуванням Інтернету та інших телекомунікаційних систем. Зазначене породжує соціальні конфлікти в інформаційних відносинах, а також істотно підвищує інвестиційні ризики і провокує відставання від темпів розвитку електронно-мережної економіки країни.

Реалізація вказаних та інших актуальних проблем, за нашими оцінками, видається неможливою без активної участі юридичної науки у формуванні державної політики в інформаційній сфері та розробці відповідних концепцій, стратегій і програм.

Зазначене також має бути враховане в ході вирішення вкрай актуальної проблеми – систематизації та кодифікації інформаційного законодавства України.

Шосте. Із розгляду вказаних та інших проблем, що стосуються становлення і розвитку глобальної інформаційної сфери, формування інформаційного суспільства та

інтеграції України у світовий інформаційний простір комплексною постає **проблема визначення пріоритетних напрямів правових досліджень в інформаційній сфері.**

Ця проблема активно обговорювалась у 2010 – 2011 роках в ході низки загальнодержавних та міжнародних заходів за участі провідних експертів і вчених, представників Верховної Ради, Кабінету Міністрів України, заінтересованих державних органів, закладів, установ та організацій [2, 8 – 11].

При цьому, було взято за основу:

– потреби становлення і розвитку інформаційного суспільства в Україні;
– завдання, визначені Конституцією і законами України, що потребують реалізації в інформаційній сфері;

– Пріоритетні напрями розвитку правової науки на 2011 – 2015 рр., затверджені 24 вересня 2010 року Загальними зборами Національної академії правових наук України;

– рекомендації проведених конференцій, семінарів та круглих столів.

За результатами вивчення цієї проблеми вважається за необхідне зосередити подальші правові наукові дослідження в інформаційній сфері на таких **пріоритетних напрямках:**

1) теоретико-правові основи становлення і розвитку інформаційного суспільства, забезпечення прав і свобод людини і громадянина в інформаційній сфері;

2) теоретико-методологічні засади правового регулювання інформаційної діяльності, розвитку інформаційного права та інформаційного законодавства України;

3) актуальні проблеми правової інформатики, системної інформатизації нормотворчої, правозастосовної і правоосвітньої діяльності;

4) розробка і впровадження інформаційно-правових підсистем електронного парламенту та уряду, електронних систем і баз даних в галузі держави і права;

5) правові засади захисту персональних даних, інформації з обмеженим доступом, технічного захисту інформації та інших проблем інформаційної безпеки в умовах глобалізації;

6) проблеми юридичної відповідальності та протидії правопорушенням в інформаційній сфері;

7) досвід іноземних країн та історичний досвід правового регулювання в інформаційній сфері, проблеми імплементації норм міжнародного інформаційного права в законодавство України.

Зазначені напрями досліджень вважаємо за необхідне включити до **Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2011 – 2015 рр.**, затверджених загальними зборами НАПрН України від 24 вересня 2010 року.

Також слід зауважити, що з метою подальшого розвитку і координації правових досліджень в інформаційній сфері згідно з рішенням Президії НАПрН України від 30.06.2011 № 78/10 у складі Відділення державно-правових наук та міжнародного права НАПрН України створено **Координаційне бюро з інформаційного права та інформаційної безпеки**, забезпечення діяльності якого покладено на Науково-дослідний центр правової інформатики НАПрН України.

В цілому, за нашими оцінками, **суть проблеми** полягає в наступному:

1) в сучасних умовах глобалізації країни світу розподілилися на держави-виробники інформаційних технологій, послуг та інформаційних ресурсів, а також на держави, які переважно є споживачами цих технологій і послуг;

2) у питаннях розбудови інформаційного суспільства, нормативно-правового регулювання сучасних інформаційних відносин, а також створення необхідного наукового потенціалу Україна суттєво відстає від провідних країн світу;

3) кардинальний перегляд державної, наукової і науково-технічної політики в інформаційній сфері є важливою передумовою виживання і подальшого розвитку України як суверенної держави в умовах глобалізації, розбудови інформаційного суспільства та інтеграції у світовий інформаційний простір;

4) одним із найбільш ефективних шляхів вирішення розглянутих у цій статті та інших проблем видається проведення кодифікації інформаційного законодавства України.

Висловлені у запропонованій статті висновки і пропозиції не претендують на “істину в останній інстанції” і є запрошенням до подальшої наукової дискусії щодо розвитку науки загалом і правової науки в інформаційній сфері.

Використана література

1. Європа і всесвітнє інформаційне суспільство. Рекомендації Європейської Ради: звіт групи М. Бангемана від 05.12.93 р. Комісії Європейського Союзу. – Режим доступу : [//www.europa.eu.int/comm](http://www.europa.eu.int/comm)

2. Пилипчук В.Г. Проблема регулювання нових суспільних відносин в умовах глобальних трансформацій інформаційної сфери : матеріали круглого столу [“Інформаційне суспільство в Україні: глобальні виклики та національні можливості”]. – Тези виступу. – К. : НІСД, 2011. – С. 41 – 42.

3. В. Гитт. Інформація : третья фундаментальная величина : материалы 4-го Европейского Конгресса по креационизму. – Тезисы доклада. – 1990 г. – Режим доступу : [//www.creationism.org/crimea/text/23c.htm](http://www.creationism.org/crimea/text/23c.htm).

4. Дзьобань О.П., Пилипчук В.Г. Інформаційне насилля та безпека: світоглядно-правові аспекти : монографія ; за заг. ред. проф. В. Пилипчука. – Харків : Майдан, 2011. – 244 с.

5. Матеріали міжнародної конференції “Информационные технологии и безопасность: проблемы научного и правового обеспечения кибербезопасности в современном мире”. – К. : ИПРИ НАН Украины, 2011; Матеріали міжнародного круглого столу “Модельовання колективної безпеки: інформаційний вимір”. – К. : НДЦПІ НАПрН України, 2011.

6. Указ Президента України від 23.11.11 р. № 1067/2011. – Режим доступу : [//www.president.gov.ua](http://www.president.gov.ua)

7. Пилипчук В.Г., Брижко В.М. Проблеми становлення і розвитку інформаційного законодавства в контексті євроінтеграції України // Інформація і право. – 2011. – № 1(1). – С. 11 – 19.

8. Матеріали круглого столу “Проблеми та пріоритети розвитку правової науки в інформаційній сфері”. – К. : НДЦПІ НАПрН України, 2010; Матеріали круглого столу “Інформаційне суспільство в Україні: глобальні виклики та національні можливості”. – К. : НІСД, 2011.

9. Матеріали круглого столу “Інформаційне суспільство : право – інновації – бізнес”. – К.: “Академпрес”, 2011.

10. Матеріали міжнародної конференції “Информационные технологии и безопасность: проблемы научного и правового обеспечения кибербезопасности в современном мире”. – К. : ИПРИ НАН Украины, 2011.

11. Матеріали міжнародного круглого столу “Модельовання колективної безпеки: інформаційний вимір”. – К. : НДЦПІ НАПрН України, 2011.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 340.5(075.8)

БРИЖКО В.М., кандидат юридичних наук (*Doctor of Philosophy*), с.н.с.,
Лауреат премії науково-технічної творчості (1986 р.),
Заслужений винахідник республіки (1987 р.)

ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА

Анотація. До методології порівняльного правознавства та приведення інформаційного законодавства України у відповідність до положень європейських правових стандартів.

Ключові слова: інформаційне право, порівняльне правознавство, кодифікація.

Аннотация. К методологии сравнительного правоведения и приведения информационного законодательства Украины в соответствие с положениями европейских правовых стандартов.

Ключевые слова: информационное право, сравнительное правоведение, кодификация.

Summary. To methodology of comparative jurisprudence and adduction of informative legislation of Ukraine in accordance with positions of the European legal standards.

Keywords: informative right, comparative jurisprudence, codification.

Постановка проблеми. На початку XVII століття Френсіс Бекон зазначав – “собственное национальное законодательство не может служить критерием оценки самого себя” [1, с. 12]. У сучасних умовах активності інтеграційних процесів ця думка орієнтує на відбір та впровадження в національне законодавство кращих зразків зі світового досвіду впорядкування суспільних відносин (тобто – на адаптацію до міжнародних правових стандартів), що визначає тенденцію на уніфікацію правових систем та є свідченням про важливість порівняльного правознавства (компаративістики) для розвитку юридичної науки.

У питаннях наближення правової системи України до міжнародних та європейських правових стандартів в умовах формування так званого електронно-інформаційного простору та інтеграції України у світовий інформаційний простір важливим є те, що в соціально-економічних процесах сучасності інформаційне право все впевненіше посідає якщо не провідне, то принаймні важливе місце. Це пояснюється тим, що основний предмет (об’єкт) інформаційних відносин – “інформація” – визначає життя людини, суспільні відносини та функціонування всієї соціальної системи. Інформація є основою та засобом визначення і вирішення проблем правового впорядкування та регуляції суспільних відносин щодо життєдіяльності людини, приватноправової сфери і державного управління. Без інформації не існує визначеності у правових відносинах будь то право цивільне, господарське, адміністративне, фінансове, житлове, космічне тощо.

Виходячи з зазначеного і враховуючи розвиток інтеграційно-глобальних процесів за умов поширення у використанні новітніх інформаційних технологій і транскордонних мереж, інформаційне законодавство України потребує активнішої роботи щодо його порівняння з кращими світовими зразками та адаптації до принципів упорядкування інформаційних відносин, визначених, зокрема, європейськими правовими стандартами.

Аналіз наукових джерел і публікацій. Порівняльно-правовий метод почав застосовуватися в глибокій старовині. Платон порівнював закони різних грецьких полісів. Його учень, Аристотель, щоб зробити висновки про закономірності політичної організації, зібрав, порівняв і проаналізував “конституції” 158 грецьких і варварських міст. Давньоримські юристи подібних досліджень не проводили, оскільки були переконані в безперечній перевазі своїх законів над всіма іншими, “варварськими” законами [2, с. 20].

Подальший розвиток порівняльно-правовий метод одержав у Новий час. У Франції Ш. Монтеск'є у роботі “О духе законов” зіставив різні правові системи і, виходячи з причин відмінностей між ними, навів своє розуміння права. У Німеччині потребу у порівнянні правових систем першим висунув Лейбніц [3].

Сучасне розуміння порівняльного правознавства зародилося в Парижі в 1900 році в період проведення Міжнародного конгресу порівняльного права. У подальшому книга французького юриста Рене Давида “Основные правовые системы современности” поклала початок комплексності у вивченні права сучасного світу [4].

Стосовно стану та ставлення наукових порівняльно-правових досліджень у країнах “близького зарубіжжя” українські вчені Дмитрієв А.І., Шепель А.О. звертають увагу на те, що стан залишається незадовільним у більшості галузей права, за винятком поодиноких безсистемних порівняльно-історичних досліджень на рівні дисертацій у галузях конституційного, державного, цивільного, патентного, сімейного, кримінального права й деяких інших, а також у загальній теорії держави і права [7]. Більшість із цих порівняльних досліджень – це так звані “контрастуючі” (протиставлюючи) порівняння колишнього радянського права, правової системи окремих галузей, інститутів з відповідними структурами буржуазного права з неодмінним ідеологічним забарвленням і використанням висновків такого порівняння на користь системи, яку представляли аналітики. Свого часу юридична наука досить успішно засвоїла цей прийом, а сам “контрастуючий” метод став універсальним. У тому, що це – не кон’юнктурний вислів і не данина часу, можна переконатись на прикладі будь-якої дисертації, наукової праці, підручника, монографії, які неодмінно починалися з першої глави, розділу, параграфу, обов’язково присвячених протиставленню як діалектичного методу дослідження ідеалістичному, так і систем, галузей, інститутів і норм. Сучасний інтерес до порівняльного правознавства поки що обмежується діяльністю окремих фахівців на рівні навчальної дисципліни. А це не сприяє усвідомленню, опануванню й, головне, практичному використанню значних для наукового розуміння можливостей порівняльного правознавства в науково-прикладній та особливо законотворчій діяльності.

Однак, зазначимо, що порівняльне правознавство як наука, набуває в Україні розвитку. Про це свідчать роботи таких учених як Денисов В.Н. [5], Савчин М.В. [6], Дмитрієв А.І. та Шепель А.О. [7], Кресін О.В., Луць Л.А., Мережко О.О., Лисенко О.М., Савчук С.В., Скакун О.Ф. Батанов О.В., Бігун В.С., Слободян Н.М., Черниченко К.О., Ткаченко О.В., Бехруз Х.Н. [8 – 12], щодо автоматизації процесів порівняння інформаційного законодавства, робота Базанова Ю.К. та Базанова О.Ю. [13].

Значний внесок у розвиток російського порівняльного правознавства внесли такі учені, як Тихомиров Ю.А., Марченко М.Н., Решетников Ф.М., Ансель М.Н., Ковлер А.І., Чиркіна В.Є., Ю.А. Юдина [14 – 19] та ін. У країнах “близького зарубіжжя” одним з відомих вважається узбецький учений-компаративіст міжнародного рівня доктор юридичних наук, професор Саїдов А.Х. [2].

Одночасно із вказаним та тим, що в останні десятиріччя часто застосовується такі словосполучення, як “інформаційне суспільство”, “електронно-інформаційні відносини”, “електронна комерція”, “електронний банкінг”, “електронний підпис” та ін., на превеликий жаль, на сьогодні ми не маємо чіткої та зрозумілої методології порівняльного правознавства, призначеної для наукового становлення нової юридичної галузі, яка визначається сферою інформаційного права.

Констатація незадовільного стану щодо предмета теми, наявні питання до становлення, структуризації та кодифікації інформаційного законодавства на науковій основі обумовлюють актуальність та новизну цієї роботи.

Відаючи належне досягненням згаданих учених, поважаючи та враховуючи їх думки та результати у дуже складній області діяльності, якою є компаративістика, вважаємо за можливе висловити свої погляди та пропозиції на методологічні підходи практичного здійснення порівняльного правознавства в інформаційній сфері з урахуванням застосування інформаційних технологій, інформаційно-пошукових систем та баз даних.

Метою статті є визначення підходів до методології практичного порівняння інформаційного законодавства України з європейськими правовими стандартами за умов застосування інформаційних технологій, інформаційно-пошукових та аналітичних систем.

Виклад основних положень. За сучасними науковими поглядами метою порівняльного правознавства є з'ясування закономірностей розвитку правових систем та вдосконалення на цій основі національного законодавства. Воно розглядається як методологія порівняльно-аналітичного дослідження окремих аспектів правових систем за окремими інститутами країн світу, особливостей функціонування наднаціонального і міжнародного права у національному праві з метою виявлення їх спільних або відмінних рис для прогнозування подальшого розвитку чи оптимізації, а також для вирішення прикладних завдань юриспруденції [6].

Потреби в порівняльному правознавстві витікають з логіки вирішення соціально-економічних проблем та необхідності адекватної реакції на них засобів впорядкування суспільних відносин. Інтернаціоналізація економіки, зміцнення міжнародних відносин, торгових зв'язків, збільшення товарно-грошового обігу та ін. сприяли тому, що юридична наука повинна була вийти за рамки національного права і національного законодавства. Особливий імпульс цим процесам в кінці минулого століття стали надавати нові техніко-технологічні можливості, які визначалися появою і розвитком інформаційно-комп'ютерних технологій і мереж. На цьому ґрунті посилювався інтерес до вивчення історично сформованих принципів, що закладені у ідеях та приписах сучасного зарубіжного правознавства, і порівняння їх з нормами національного законодавства.

Підходи до створення системи порівняння законодавства України та правових приписів Європейського Союзу і Ради Європи для удосконалення упорядкування відносин у інформаційній сфері держави досліджуються нами починаючи з 2005 року [13, 26]. Підставами цього є ряд чинних на сьогодні нормативно-правових актів України (див. [20]). Зокрема, згідно положень статті 51 Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами (далі – УПС), яка підписана від імені України 14 червня 1994 року, Україна взяла на себе зобов'язання вживати заходів для забезпечення поступового приведення свого національного законодавства у відповідність із законодавством Співтовариства, що є важливою умовою для зміцнення економічних зв'язків між Сторонами. Метою цього процесу є забезпечення відповідності законодавства України зобов'язанням, що випливають з УПС та інших міжнародних договорів, які стосуються співробітництва України з ЄС.

Таким чином, близько 20 років тому було покладено початок адаптації законодавства України до європейської правової системи (далі – адаптація законодавства) та визнано пріоритетність цієї складової у інтеграційно-правових процесах до права континентальної системи. Адаптація законодавства розглядається як необхідність здійснення в Україні взаємопов'язаних правових, організаційних, соціально-економічних і наукових заходів, спрямованих на наближення національного законодавства до сучасної правової думки, яка визначається у європейських правових стандартах, та є базою чинного законодавства для усіх країн-членів ЄС та РЄ. Зазначене зобов'язує внесення відповідних змін до чинного законодавства України, які відповідатимуть потребам зміцнення та розвитку сучасних міжнародно-правових відносин.

Сьогодні інформаційне законодавство України складає великий масив нормативних актів (близько 4000, з яких порядка 20 є базовими). Їх порівняльний аналіз з приписами європейських правових стандартів може зайняти дуже багато часу, якщо це здійснюється традиційними методами та засобами. Щоб скоротити час відпрацювання документів і збільшити ефективність порівняння необхідне залучення сучасних інформаційних технологій. Загальний вигляд функціональної схеми, у якій наведені програмні блоки та їх зв'язки, подається на Рис.

Рис.

Для виконання порівняльного аналізу треба виконати наступні дії:

- сформулювати ключові слова (поняття, терміни) предмета теми запиту;

- за допомогою ІПС EUROVOC виконати пошук у базах даних ЄС та РЕ;
- оцінити зміст знайдених приписів європейських правових стандартів та їх відповідності предмету теми пошуку щодо Матриці положень (статей) базових законів України в інформаційній сфері;
- дослідити збіги та розходження у словосполученнях та у принципах правового упорядкування інформаційних відносин;
- проаналізувати необхідність внесення змін до національного законодавства або розробки нового нормативно-правового акта.

Процес порівняльного аналізу здійснюється за допомогою певної кількості програмних блоків (модулів), які пов'язані між собою, див. [21, с. 339 – 344].

Центральними блоками цієї схеми є модулі під назвою: “Матриця положень (статей) базових законів України в інформаційній сфері” та “Блок програмного та аналітичного порівняння положень базових законів України та приписів європейських правових стандартів щодо інформаційної сфери”.

“Матриця положень (статей) базових законів України в інформаційній сфері” розроблена шляхом відбору основних напрямів правового упорядкування інформаційних відносин та формування відповідних дескрипторів (ключових слів), зі строго фіксованим значенням, без синонімів; на цьому принципі у Європейському Союзі функціонує тезаурус ІПС EUROVOC. У результаті отримано перелік базових напрямів та загальна структура упорядкування відносин [22], яка переслідувала мету розробки кодифікованого акту щодо **створення цілісної системи інформаційного права та інформаційного законодавства України**, яка відповідатимуть приписам європейських правових стандартів. Впродовж багаторічних дискусій перелік та структура були погоджені ініціативною групою з докторів та кандидатів наук, створеною під патронатом НДЦПІ АПрН України.

“Блок аналітичного та програмного порівняння положень базових законів України та приписів європейських правових стандартів щодо інформаційної сфери”. Передбачає аналітично-синтетичну (інтелектуальну) обробку результатів пошуку у різних базах даних та здійснення порівняння змісту статей базових законів України з відповідними приписами європейських правових стандартів з подальшим визначенням, які положення потребують змін, доповнень, скасування тощо у інформаційному законодавстві України. Планується залучення до виконання цих робіт досягнень техніко-технологічних наук щодо, зокрема, автоматизації технологічних процесів та проектувальних робіт, систем та засобів штучного інтелекту.

Всі інші блоки, що наведені на Рис., виконують роль відносно допоміжних блоків, що забезпечують роботу центральних блоків. Розглянемо деякі їх функції.

Інформаційно-пошукова система (ІПС) “Законодавство України”. Надає відомості про закони, прийняті Верховною Радою, та документи, які складають основу для виконання законів, указів, інших підзаконних актів, інструкцій тощо установ та відомств. Дозволяє отримати повні, точні, коректовані з останніми правками документи, що видаються в Україні.

ІПС “Термінологія законодавства України”. Будь-яка робота, що пов'язана зі створенням нових чи аналізом існуючих законів, починається з визначення основних термінів, понять. ІПС надає можливість дізнатися, в якому колі мовних словосполучень існує тема, які є аналоги дефініцій щодо відповідного терміну.

Інформаційно-пошуковий тезаурус EUROVOC [23]. Створений у Європарламенті для індексування документів та виконання автоматизованого пошуку різними мовами. Допомагає у визначенні предметної суті документів, виборі термінів, сукупність яких

стисло передає зміст, зазначення відношень між поняттями, що надані цими термінами. Традиційно при написанні документів автори вільно використовують засоби природної мови. Водночас людина, яка бажає знайти певний документ, може зіткнутися з труднощами, пов'язаними з тим, що одне й те саме поняття може бути виражене низкою синонімів або понять, які частково збігаються, один і той же термін може мати різні значення. Використання тезауруса виключає багатозначність та надає можливість отримати загальну інформацію про термінологічний апарат та структуру предметної області.

Сьогодні тезаурус EUROVOC містить понад 6000 тисяч еквівалентів понять одинадцятьма мовами (англійською, голландською, грецькою, датською, іспанською, італійською, німецькою, португальською, фінською, французькою та шведською), їх зв'язки та різні способи вираження для кожної з мов.

ІПТ EUROVOC як довідкова понятійно-термінологічна база даних використовується бібліотеками інститутів Європейського Союзу, службами баз даних і їх користувачами, а саме: Європейським Парламентом разом з його базою даних EPOQUE, в якій містяться матеріали парламентських документів і бібліотечний каталог; Відділом офіційних публікацій ЄС з його базами даних (каталогом CATTEL) і Офіційним журналом ЄС, які використовують EUROVOC для своєї документації. Це надає доступ до документації, індексованої на базі тезауруса, що охоплює всі офіційні публікації інститутів ЄС, документацію Європейського Парламенту та використовується парламентами країн Європи (бельгійською Палатою Представників, іспанським Генеральними Кортесами, Асамблеєю Португальської Республіки тощо). Таким чином, у загальному плані, EUROVOC виконує роль моста, що з'єднує всі системи документації, яка має відношення до діяльності Європейського Союзу, як всередині інститутів ЄС на національному та регіональному рівнях, так і в приватному секторі.

У 2001 році видавництво Державної Думи видало російську версію тезауруса EUROVOC. У 2004 р. при розробці української версії тезауруса EUROVOC використано досвід здійснення таких проектів у ЄС та у Російській Федерації. На жаль, поширення в Україні зазначеного тезауруса в якості методично-термінологічної та інтеграційно-правової бази щодо уніфікації юридичної термінології, практично не відбувається.

Адаптація ІПТ EUROVOC в Україні створює передумови для вирішення питань інтеграції українського законодавства завдяки отриманню можливості зіставлення термінологічного апарату ІПТ EUROVOC з масивом термінів, які мають своє визначення у нормативних актах України.

Пошукові можливості ІПТ EUROVOC дозволяють відібрати нормативно-правові документи країн ЄС, котрі містяться у правових базах даних, які відповідають певній сформульованій у пошуковому запиті темі. Завдяки тому, що використання ІПТ дозволяє виконувати пошук мовою користувача (для цього EUROVOC має бути адаптований до відповідної мови) і знайти документи, викладені мовою країн ЄС, на яку перекладено EUROVOC, український дослідник може відібрати необхідні йому документи і визначити документи та напрями для першочергового перекладу. Крім того, розподіл документів за темами створює передумови для аналізу законодавства країн ЄС, дозволяє порівнювати співвідношення та зміни у законодавстві за певними галузями в різних країнах ЄС.

Пошукова система. ІПТ EUROVOC використовується для індексування та пошуку у базах даних EUR-Lex, CELEX та EPOQUE, електронному каталозі CATTEL тощо. Адреси баз даних в Інтернеті див. у Таблиці.

База даних EUR-Lex – портал законодавства ЄС. Він поділяється на секції:

• Офіційний журнал ЄС (Official Journal), видається 5 разів на тиждень одинадцятьма мовами, складається з 2 серій – L (всі нормативні акти), С (інформація, підготовчі роботи, нотатки, рекомендації) та додатку S (пропозиції);

- угоди;
- законодавство (у цій секції зберігаються всі законодавчі акти, що були прийняті ЄС відповідно до угод);
- підготовчі документи (у цій секції можна ознайомитись з проектами документів на всіх стадіях законотворчого чи бюджетного процесу);
- прецедентне право (містить рішення та ухвали Європейського суду, суду першої інстанції та вердикти генерального адвоката);
- парламентські запити (ця секція присвячена усним та письмовим запитам членів Європарламенту та відповідям на них);
- документи, що становлять загальний інтерес (документи, які присвячені загальнолюдським, загальноєвропейським питанням, такі як Білі сторінки, інформація та зв'язок, Зелені сторінки тощо).

Таблиця

Назва бази	Адреса в Інтернеті	Примітки
EUR-Lex	http://europa.eu.int/documents/eur-lex/index_en.htm	мови ЄС*
Офіційний журнал ЄС	http://europa.eu.int/eur-lex/en/search/search_oj.html	мови ЄС
Анотації до законодавства ЄС	http://europa.eu.int/scadplus/scad_en.htm	мови ЄС
Pre-Lex	http://europa.eu.int/documents/eur-lex/index_en.htm	мови ЄС
CELEX	http://europa.eu.int/documents/celex/index_en.htm	мови ЄС
EPOQUE	http://europa.eu.int/documents/epoqve/index_en.htm	мови ЄС
CATEL	http:// europa.eu.int/documents/catel/index_en.htm	мови ЄС

Ще один з ресурсів, який розміщено на сайті ЄС, – анотації до законодавства (Summaries of legislation). База даних ресурсу має детальну інформацію одинадцятьма офіційними мовами щодо всіх видів діяльності Європейського Союзу. Вона містить короткі виклади і посилання на публікації заходів, що проводяться Європейським Союзом в усіх сферах діяльності, включно з попередньою роботою і відповідними звітами. Сайт регулярно оновлюється відповідно до законодавчих процедур. Короткі виклади законодавства також містять зв'язки із повними текстами рішень, правил, директив.

База даних Pre-Lex – портал із законотворчої процедури. Надає можливість простежити за головними складовими процесу прийняття рішення Комісією та іншими установами і забезпечує інформацію про:

- етапи прийняття законодавчого акта;
- рішення, прийняті кожною установою на стадіях проходження документа;
- список осіб, залучених до процесу прийняття документа;
- довідкові документи.

База даних Pre-Lex надає можливість прослідкувати за поданням пропозицій та роботою різних установ, що беруть участь у процесі підготовки документа (Європейський Парламент, Рада, Економічний і Соціальний Комітет, Комітет Регіонів і т. д.) від передачі пропозиції до прийняття або відхилення проекту. За допомогою

* Усі посилання в таблиці подаються за версію англomовного інтерфейсу, з якого можна перейти на інтерфейс будь-якої з 11 інших офіційних мов ЄС.

гіперпосилань з Pre-Lex можна отримати прямий доступ до електронних текстів (Офіційний журнал, документи Європейського Парламенту та ін.).

База даних CELEX – містить договори про створення та основні засади роботи Європейського Союзу; міжнародні договори та інші документи, пов’язані із зовнішньою політикою ЄС; обов’язкові та необов’язкові правові акти; судову практику; парламентські запити тощо.

База даних EPOQUE [24] – містить інформацію з усіх видів діяльності Європейського парламенту, яка поділяється на:

- документи Європейського Парламенту;
- відомості щодо законодавчої та парламентської процедур (всі етапи процесу прийняття рішень).

База даних CATEL [25] – містить електронні каталоги видань і документів ЄС, а також документів, опублікованих в Офіційному журналі ЄС.

База даних OEIL – надає можливість відслідковувати процедуру прийняття рішення, з’ясувати, якої стадії дійшов процес проходження документа та скориставшись розкладом, визначити термін наступної стадії. База даних дає змогу скласти думку про роботу Парламенту і його комітетів, щорічну робочу програму Комісії та щодо пропозицій Ради.

До вказаного слід зазначити про те, що сьогодні існують різні програми автоматизованого перекладу текстів з європейських мов українською та російською (Pragma, Promt XT, Socrat тощо). На жаль вони працюють не зовсім задовільно. В більшості випадків переклад здійснюється дослівно, не враховуються лінгвістичні відмінності мов. Словники цих програм не використовують знання, які закладені в ІІТ EUROVOC.

Деякі висновки.

1. До об’єктивних чинників, які визначають важливість ролі порівняльного правознавства, можна віднести розвиток інтеграційних процесів і уніфікацію правових взаємозв’язків між державами. Порівняльне правознавство є засобом об’єктивної можливості краще пізнати стан та тенденції удосконалення міжнародного права, зокрема, досягнення наукової думки у розвитку права континентальної системи з часів першого правового документа світового значення щодо прав людини і свобод – Великої Хартії Вільностей 1215 року (див. [26, с. 13 – 19]).

2. Інтерес до порівняльного правознавства активізувався у минулому столітті, оскільки це було пов’язано з процесом розвитку кодифікації та прийняття у різних країнах нових кодексів, а також із необхідністю виявлення розбіжностей і пошуком шляхів їх усунення.

Узагальнюючи погляди учених-компаративістів, можна дійти висновку про те, що сьогодні головне функціональне призначення порівняльного правознавства передбачає дослідження ідей, підходів та закономірностей у розвитку “Права”, а не порівняльне зіставлення та узгодження норм національних законів. В сучасних умовах розвитку інтеграційних соціально-економічних процесів та становлення електронно-інформаційного суспільства головне полягає не стільки у порівнянні норм законодавств різних національних систем або у загальній узгодженості норм чинного національного законодавства, а – в приведенні його до принципів упорядкування суспільних відносин, визначених європейськими правовими стандартами. Тому є всі підстави говорити про тенденції формування у світі загального правового стану, наявність сьогодні своєрідного рівня, “планки”, порогу правосвідомості “Права”. Останнє породжено процесами інтеграції й конвергенції, які ґрунтуються на загальноновизнаних соціальних цінностях, вироблених історією цивілізації, гуманізму і розвитку правової культури, що й визначає пріоритет “Права” над “Законом” на ділі, а не тільки у деклараціях.

Тому ключовими моментами для існування дійсно “верховенства права” та “правової держави” мають стати не стільки внутрішні, сформовані нормативні умови, а – та планка правових цінностей, яка у зв’язку зі згаданими процесами є визначальною для становлення порядності та злагоди у суспільстві в цілому.

3. Законом України “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки” від 09.01.07 р. № 537-V (ч. 2, Розділ III. “Національна політика розвитку інформаційного суспільства в Україні”) визначено завдання “*створення цілісної системи законодавства, ...яка б поєднувалася з нормами міжнародного права*” та “*здійснити на наукових засадах кодифікацію інформаційного законодавства*”.

Вважаємо дуже важливим те, що отримання позитивних результатів у цій роботі потребує не стільки узгодженості понять та систематизації чинних норм, скільки – імплементації у інформаційне законодавство України ідей, принципів та понять, які визначені приписами європейських правових стандартів (див. [1, с. 15]). При цьому, робити це слід за думкою гуманіста та філософа Л. Фейербаха: “*Любовь к науке – это любовь к правде, поэтому честность является основной добродетелью ученого*” [27].

На шляху здійснення кодифікації інформаційного законодавства України багато труднощів – усі захищають Галактику, чинну владу та її “національну” безпеку. Головною ж, для пересичної особи, є надія про порядність у науці та організації цієї роботи. За наявності формально-планових розпоряджень (з 2000 р.) різним органам влади, робота на практиці звичайно віддається на “відкуп” окремих ентузіастів, які у зв’язку із складністю, значним її обсягом та слабкою підтримкою з часом “тихо зникали”. Як вважаємо, вирішення вищезазначеного загальнодержавного завдання, головна ідея якого – у створенні умов становлення “верховенства права” в інформаційній сфері та сприяння у побудові реальної “правової держави”, можливе лише за наявності підбору і відповідних умов роботи для фахівців різних галузей господарства та їх високої кваліфікації з інформаційно-аналітичної діяльності, лінгвістики, перекладу з іноземних мов та програмістів з розробки (або адаптації) програм автоматизованої аналітичної системи порівняння інформаційного законодавства України з ідеями, принципами (приписами) європейських правових стандартів, а також з кращими зразками механізмів їх реалізації.

За підсумком, підкреслимо, що основним аргументом важливості і необхідності виконання вказаної роботи є те, що завдяки здійсненню порівняльного правознавства і кодифікації в інформаційній сфері є реальна можливість переходу на якісно новий рівень вдосконалення всієї національної системи права і законодавства.

Більш того, як вважаємо, порівняльно-правознавчий підхід, якій нами пропонується для інформаційної сфери, можна застосувати для удосконалення упорядкування відносин для будь-якої іншої галузі законодавства України.

Використана література

1. Брижко В.М. Домінанта праворозуміння та основ понятійно-категоріального апарату інформаційного права // Інформація і право. – № 3(3)/2011. – С. 12.
2. Саидов А.Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности) : учебник ; под ред. В.А. Туманова. – М. : Юристъ, 2003. – 440 с.
3. – Режим доступу : [//www.ru.wikipedia.org/wiki/%D1%F0%E0%E2%ED%E8%F2%E5%EB%FC%ED%EE%E5_%EF%F0%E0%E2%EE%E2%E5%E4%E5%ED%E8%E5](http://www.ru.wikipedia.org/wiki/%D1%F0%E0%E2%ED%E8%F2%E5%EB%FC%ED%EE%E5_%EF%F0%E0%E2%EE%E2%E5%E4%E5%ED%E8%E5)
4. Давид Р. Основные правовые системы современности (сравнительное право). – М., 1967; Давид Р. Основные правовые системы современности. – М., 1988.
5. Денисов В.Н. К критике буржуазных концепций сравнительного правоведения / В.Н. Денисов // Порівняльне правознавство. Антологія української компаративістики, XIX – XX століття. – К. : Логос, 2008. – С. 237 – 274.

6. Савчин М.В. Порівняльне правознавство. Загальна частина : навчальний посібник. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – С. 48.
7. Дмитрієв А.І., Шепель А.О. Порівняльне правознавство. – Режим доступу : [//www.kul-lib.narod.ru/bibl.files/Dm/Dm1.html](http://www.kul-lib.narod.ru/bibl.files/Dm/Dm1.html)
8. Сравнительное правоведение в системе юридических наук : проблемы методологии : монография / [Кресін О.В., Луць Л.А., Мережко О.О., Лисенко О.М., Савчук С.В., Батанов О.В., Бігун В.С., Слободян Н.М.] ; за ред. Шемшученка Ю.С. – К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. – (Сер. “Енциклопедія порівняльного правознавства”. – Вип. 3. – 256 с.).
9. Сравнительное правоведение : Антология украинской компаративистики XIX – XX веков ; за ред. О.В. Кресіна ; упор. О.В. Кресін, К.О. Черниченко, О.В. Ткаченко. – К. : “Логос”, 2008. – (Сер. наук. видань “Енциклопедія порівняльного правознавства”. – Вип. 5. – 414 с.).
10. Луць Л.А. Типологізація сучасних правових систем світу : лекція. – К.-Сімферополь, 2007. – (Сер. наук.-метод. видань “Академія порівняльного правознавства”. – Вип. 3. – 23 с.).
11. Скакун О.Ф. Принцип единства логического и исторического методов в сравнительном правоведении : открытая лекция. – К.-Симферополь, 2007. – (Сер. наук.-метод. видань “Академия сравнительного правоведения”. – Вип. 5. – 31 с.).
12. Бехруз Х.Н. Методологические основы сравнительного правоведения: Открытая лекция. – К.-Симферополь : Институт государства и права им. В.М. Корецкого НАН Украины, 2007. – (Сер. наук.-метод. видань “Академия сравнительного правоведения”. – Вип. 6. – 32 с.).
13. Базанов О.Ю., Базанов Ю.К., Брижко В.М. До принципів створення системи порівняння законодавства України та законодавства Європейського Союзу // *Правова інформатика*. – № 2(6)/2005. – С. 34 – 39. – (Засвідчено Свідоцтвом про реєстрацію авторського права на твір № 12208 від 08.02.05 р. (заява від 16.12.2004 р. № 12119)).
14. Тихомиров Ю.А. Курс сравнительного правоведения. – М., “Норма”, 1996.
15. Марченко М.Н. Сравнительное правоведение. Общая часть : учебник для вузов. – М.: Зерцало, 2006.
16. Решетников Ф.М. Правовые системы стран мира : справочник. – М. : Юрид. лит-ра, 1993.
17. Ансель М. Сравнительное право и унификация права // *Очерки сравнительного права*. – М. : Прогресс, 1981.
18. Сравнительное конституционное право ; под ред. А.И. Ковлера, В.Е. Чиркина. – М., 1996.
19. Малиновский А.А. Сравнительное правоведение в сфере уголовного права. – М. : Международные отношения, 2002.
20. Брижко В.М. Про приведення інформаційного законодавства України у відповідність до положень європейського права // *Правова інформатика*. – № 1(25)/2010. – С.14 – 22.
21. Брижко В.М. Методологічні та правові засади упорядкування інформаційних відносин : монографія / В.М. Брижко. – К. : “ПанТот”, 2009. – 414 с.
22. Там же, С. 392 – 403
23. Тезаурус EUROVOC: автоматизована інформаційно-аналітична система порівняння законодавства України із законодавством ЄС : посібник. – К. : Парлам. вид-во, 2004. – 383 с.
24. EPOQUE: European Parliament On-line QUERy system. User manual – Guided Search Mode // European Parliament. Directorate General for Research. – Luxembourg, 1995.
25. CATEL: Electronic catalogue. User manual // Office for Official Publications of the European Communities. – Luxembourg, 1992.
26. Брижко В.М. Системна інформатизація правоохоронної діяльності: європейські нормативно-правові акти та підходи до упорядкування суспільних інформаційних відносин у зв’язку з автоматизованою обробкою даних у правоохоронній діяльності : посібник. – [Кн. 2]. / В.М. Брижко, В.С. Цимбалюк, М.Я. Швець. – К. : ТОВ “Пан Тот”, 2006 р. – 509 с.
27. Л. Фейербах. История философии : в 3-х т. – Т. 3. – М. : “Мысль”, 1967. – 229 с.

УДК 347.78

КОМЗЮК Л.Т., кандидат юридичних наук, доцент,
докторант юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ГАРМОНІЗАЦІЇ АВТОРСЬКОГО ПРАВА ЄС

Анотація. Про основні тенденції гармонізації авторського права Європейського Союзу.

Ключові слова: авторське право, гармонізація права Європейського Союзу, апроксимація законодавств.

Аннотация. Об основных тенденциях гармонизации авторского права Европейского Союза.

Ключевые слова: авторское право, гармонизация права Европейского Союза, апроксимация законодательств.

Summary. The basic tendencies of European Union Copyright Law harmonization.

Keywords: copyright Law, harmonization of European Union Law, approximation of Laws.

Постановка проблеми. Наближення чвертьстолітнього ювілею від початку здійснення активної гармонізаційної політики у сфері авторського права (далі – АП) в ЄС (пов’язані з прийняттям у 1988 р. Європейською Комісією (далі – ЄК)) Зеленої книги “Авторське право і технологічний виклик”) ознаменувалось низкою вагомих ініціатив, які дають багатий матеріал для осмислення сучасної проблематики охорони авторських та суміжних прав у контексті європейської інтеграції. Попри появу протягом останніх років низки наукових праць, в яких висвітлюються окремі аспекти досліджуваної теми [див., зокрема 1, 2], її актуальність не знижується, оскільки не вистачає аналізу й узагальнення саме новітніх домінуючих тенденцій у зазначеній сфері.

Метою статті є аналіз найактуальніших (як позитивних, так і негативних) сучасних тенденцій гармонізації європейського АП (в широкому розумінні, тобто, включаючи і суміжні права (далі – СП)).

Виклад основних положень. Для кращого розуміння сучасного стану і тенденцій гармонізації АП ЄС наголосимо, насамперед, на тому, що зберігається невизначеність щодо місця АП (і в цілому права інтелектуальної власності (далі – ІВ)) у системі права ЄС. Цей недолік не усунули ні вже відхилений проект Конституції ЄС, ні сучасна новелізація Лісабонським договором від 13.12.07 р. про внесення змін до Договору про Європейський Союз і Договору про заснування Європейського Співтовариства первинного права ЄС – його засновницьких договорів. У всіх названих, а також в деяких інших документах (Хартія основних прав ЄС, класифікатор галузей “законодавства”) і далі вбачається підрядне значення права ІВ щодо регулювання відносин власності (як це має місце в п. 9 преамбули Директиви 2001/29/ЄС), щодо спільного (єдиного) ринку чи щодо конкуренційного права.

У зв’язку з набранням чинності 1 грудня 2009 р. вже згаданим Лісабонським договором суттєво змінилась ситуація з визначеністю і з обсягом компетенції ЄС щодо гармонізації охорони прав ІВ. Так, ч. 1 ст. 118 Договору про функціонування Європейського Союзу передбачено, що в контексті створення і функціонування внутрішнього ринку Європейський Парламент і Рада, діючи відповідно до звичайної законодавчої процедури, встановлюють заходи зі створення титулів європейських прав ІВ для “запровадження однакової охорони прав інтелектуальної власності у всьому Союзі” [3].

Магістральний шлях гармонізації АП ЄС на перше десятиліття ХХІ ст. заклала прийнята 22.05.01 р. Директива 2001/29/ЄС про гармонізацію певних аспектів АП та СП в інформаційному суспільстві [4]. Потрібно мати на увазі, що оскільки однією з причин її появи була необхідність сприяти узгодженій імплементації в державах-членах ЄС положень так званих Інтернет-договорів ВОІВ 1996 р., вона мимоволі успадкувала як сильні, так і слабкі їхні сторони. Враховуючи, що зміст положень директиви та її гармонізаційний потенціал вже ґрунтовно проаналізовані зарубіжними і вітчизняними дослідниками [див, зокрема, 5, с. 148 – 162; 1, с. 178 – 206], зупинимось лише на кількох, з нашої точки зору, дискусійних моментах висновків наших шановних попередників у контексті цієї статті. Так, викликають заперечення і видаються недостатньо обґрунтованими (і такими, що недооцінюють дуже прогресивну і перспективну, з нашої точки зору, гармонізаційну тенденцію до соціального збалансування АП, закладену у відповідних положеннях директиви) висновки про недоцільність:

- запровадження в законодавстві України положень ст. 5 (2)(е) директиви про обмеження і винятки з права на відтворення передач, здійснених соціальними закладами без комерційної мети, такими як лікарні або місця позбавлення волі, за умови, що суб'єкти прав отримують справедливую компенсацію на тій підставі, що в Україні відсутня така практика [5, с. 158; 1, с. 189]. Адже в міру того, як в Україні (і в Болгарії та Румунії, на приклад яких посилається А. Штефан) створюватимуться цивілізовані (справді європейські!) умови в названих соціальних закладах, виникне й поки що відсутня практика відтворення передач. Наявність відповідної норми права буде програмувати формування прогресивної практики. Сказане вище стосується й сумнівів А. Штефан (також з мотивів відсутності такої практики в Україні) щодо доцільності транспозиції положень ст. 5 (3)(к) директиви, яким “допускається відтворення, публічне сповіщення і подання до загального відома публіки творів та об'єктів СП без згоди власника відповідних прав та без виплати йому винагороди, коли таке використання здійснюється як карикатура, пародія або стилізація” [1, с. 195 – 196]. Подібної позиції дотримуються також С.К. Ступак та О.В. Жувака [5, с. 158], додатково вказуючи на невизначеність цих понять;

- транспозиції до законодавства України положень ст. 5(3)(0) щодо побічного включення твору або об'єкта суміжних прав у інший об'єкт, зважаючи на невизначеність дефініції “побічний” [5, с. 158]. В цьому випадку потрібно або визначити поняття “побічний” у відповідному спеціальному законі, або залишити його тлумачення для суду з наступним узагальненням, у разі потреби, судової практики;

- включення до українського законодавства положень ст. 5(3)(і), оскільки вона робить перелік допустимих обмежень фактично невичерпним [5, с. 158]. На сьогодні в цьому немає нічого дивного, оскільки встановлення таких переліків (закритих (в континентальних правових системах) чи відкритих (в англосаксонських правових системах), де використовується більш досконала, на нашу думку, доктрина *fair use*) є компетенцією держав-членів ЄС. Привернемо увагу до того, що ЄК вже передбачені консультації щодо можливості гармонізувати перелік допустимих обмежень АП та СП [6]. У цьому випадку, справді, може бути запроваджено закриті переліки, хоча такий розвиток подій видається нам малоімовірним.

Десятирічний ювілей директиви дозволяє зробити попередні висновки про те, що вона все ж не повною мірою виправдала покладені на неї сподівання. Зокрема, виявились недостатньо ефективними передбачені нею технічні засоби захисту АП (запозичені з Інтернет-договорів ВОІВ 1996 р.), для досягнення задекларованої соціальної збалансованості потрібні були більш далекосяжні обмеження АП та СП і т.ін.

Очікується, що найближчим часом потенційно важливими результатами можуть завершитись ініційовані ЄК дослідження та перегляд застосування Директиви 2001/29/ЄС і ЄК повідомить в 2012 р. про своє рішення щодо необхідності її оновлення [6].

АП ЄС й досі значною мірою є соціально незбалансованим (як результат лобістських зусиль великого бізнесу, який базується на використанні об'єктів АП і СП). Європейськими науковцями ці зусилля вбачаються, зокрема, в тенденції до перманентного продовження строків охорони виключних прав, запроваджених у 1996 р. щодо некреативних баз даних, і можливого подальшого розширення щодо інших об'єктів інституту охорони прав *sui generis*, наполегливих спробах проштовхнути патентну охорону прав на комп'ютерні програми і т. п.

Так, 31 жовтня 2011 р. набрала чинності Директива 2011/77/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 27.09.11 р., що змінює Директиву 2006/116/ЄС про строк охорони авторського права і деяких суміжних прав [7], відповідно до п. 2 ст. 1 якої внесено зміни до ч. 1 ст. 3 Директиви 2006/116/ЄС і встановлено, що якщо запис виконання на фонограмі правомірно опубліковано або про це правомірно публічно сповіщено, права виконавців “спливають через 70 років від дати першого такого правомірного опублікування або першого такого правомірного публічного сповіщення, залежно від того, яка з таких подій мала місце раніше” (спочатку ЄК пропонувала збільшити цей строк з 50 аж до 95 років, але Європарламент з цим не погодився). Якщо ж правомірно опубліковано або правомірно публічно сповіщено про запис виконання на носіїві, іншому ніж фонограма, права виконавців “спливають через 50 років від дати першого такого правомірного опублікування або першого такого правомірного публічного сповіщення, залежно від того, яка з таких подій мала місце раніше” [7]. Цю диференціацію в строках важко пояснити чимось, окрім особливої турботи про інтереси виробників фонограм.

Така зміна строків охорони виключних суміжних прав критикується науковцями і широкою громадськістю як соціально незбалансована.

Не викликає заперечень включене до ст. 1 Директиви 2006/116/ЄС положення про те, що “строк охорони музичного твору зі словами спливає через 70 років від дати смерті останньої з числа нижченаведених осіб, без огляду на те, чи вказані вони як співавтори: автора тексту і композитора музичного твору, за умови що обидва твори було створено спеціально для даного музичного твору зі словами”. У п. 18 преамбули Директиви 2011/77/ЄС потреба в цьому обґрунтовується наступним чином: “У деяких державах-членах до музичних творів зі словами застосовується однаковий строк охорони, обчислюваний із моменту смерті останнього живого автора, тоді як в інших державах-членах передбачені окремі періоди охорони по відношенню до музики і тексту. Музичні твори зі словами в більшості випадків створювались співавторами. Наприклад, опера часто є спільним твором лібретиста і композитора. Крім того, у випадку таких музичних жанрів, як джаз, рок-музика і поп-музика творчий процес часто полягає у співпраці декількох осіб” [7]. А в п. 19 цієї ж преамбули некомплектність гармонізації строку охорони музичних творів зі словами, текст і музика яких були створені для спільного використання, розглядається як можлива перешкода вільному рухові товарів і послуг, зокрема й таких, як послуги транскордонного колективного управління правами (в цьому контексті викликає науковий інтерес питання, чи будуть поширені на цю послугу положення числених директив ЄС, які дуже ефективно гармонізували охорону прав споживачів?). Тому, щоб гарантувати усунення таких перешкод, “для всіх творів цього виду, охоплених охороною на дату, до якої держави-члени зобов'язані здійснити транспозицію даної директиви [в ч. 1 ст. 2 Директиви

2011/77/ЄС термін транспозиції встановлено до 1 листопада 2013 р. – *від автора*], повинен діяти однаковий, гармонізований у всіх державах-членах строк охорони” [7].

Хоча наведене вище збільшення строків охорони прав виконавців забезпечить зростання доходів, насамперед, рекордингових компаній (враховуючи також механізм, закладений включеними до ст. 3 Директиви 2006/116/ЄС ч. 2b і ч. 2c), все це подається ЄК як велика турбота про статки виконавців, старших за 70 років, які стали популярними завдяки виконанню творів у віці до 20 років [7].

Вселяє оптимізм недавнє відхилення Європарламентом законодавчої пропозиції ЄК щодо патентування комп’ютерних програм, адже воно показує, що бізнес-вплив на прийняття рішень в ЄС не є абсолютним і консолідація зусиль громадськості може зупинити деякі негативні тенденції регулювання суспільних відносин у сфері АП.

Вже кілька років триває робота з підготовки директив ЄС, присвячених регулюванню договірних відносин (насамперед, авторів та видавців), діяльності організацій колективного управління та ін. Все частіше вносяться пропозиції про перехід від гармонізації до уніфікації АП ЄС і прийняття низки регламентів ЄС (в цьому контексті, зокрема, ЄК у квітні 2010 р. проведені відкриті слухання про колективне управління майновими АП та СП і створення єдиної структури з онлайн-ліцензування в Європі (документ ЄК від 22.10.09 р. “Творчий контент в європейському єдиному цифровому ринкові: виклики для майбутнього” [детальніше див. 8]).

Можлива поява нових титулів АП ЄС, передбачена ст. 118 ДФЄС [3] і анонсована ЄК [6], буде означати появу власного автономного первинного правового регулювання на рівні ЄС, а не лише зближення законодавств про АП і СП держав-членів, що має місце до цього часу.

Крім прийняття вже проаналізованої вище Директиви 2011/77/ЄС, процес оновлення, гомогенізації і подальшої консолідації існуючих директив про АП і СП отримав своє продовження у прийнятті Директиви 2009/24/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 23.04.09 р. про правову охорону комп’ютерних програм (замінила Директиву 91/250/ЄЕС).

У 2011 р. намітилась важлива зміна акцентів у правовому регулюванні, адже йдеться вже не про вплив АП на функціонування єдиного ринку ЄС, а, насамперед, про авторські права як об’єкти обороту, як один з найважливіших товарів на цьому ринку в умовах формування “економіки знання”. Перші і досить радикальні кроки на цьому шляху вже оголошені в Повідомленні Європейської Комісії від 24.05.11 р. [6] з досить промовистою назвою “Єдиний ринок для прав інтелектуальної власності”, в якому викладено сучасну стратегію щодо прав інтелектуальної власності в ЄС. Вони показують, що ЄК має намір повною мірою використати апроксимаційний потенціал згаданої ст. 118 ДФЄС. Так, ЄК особливо наголошує, що “розглядатиме також здійсненність створення додаткового “унітарного” титулу авторського права на підставі ст. 118 ДФЄС і його потенційний внесок для єдиного ринку, правоволодільців і споживачів” [6]. У цьому контексті ЄК розглядає “створення Європейського кодексу авторського права” як один із можливих підходів для “більш далекосяжної перебудови авторського права на Європейському рівні”, що міг би містити в собі “всеохоплюючу кодифікацію нинішнього “тіла” директив про авторське право ЄС для того, щоб гармонізувати і консолідувати авторське право і суміжні права на рівні ЄС” [6]. Оскільки ЄС й досі не має компетенції щодо прийняття кодексів (навіть із урахуванням передбачуваних можливостей згаданої ст. 118), то це, найімовірніше, здійснюватиметься шляхом використання, на нашу думку, таких найбільш адекватних у цьому випадку правових форм, як регламенти, оскільки директиви вже будуть не здатні, як раніше, забезпечити потрібний рівень апроксимації, яка, очевидно,

може вийти за межі гармонізації і наблизитись до рівня уніфікації, що має місце у сфері правової охорони промислової власності в ЄС. Проте не виключено, що в цьому разі регламент як усталений і потужний правовий інструмент може стати засобом надання чинності Європейському кодексу авторського права.

Протягом останніх кількох років відбувається певне (досить незначне) посилення уваги до соціальної збалансованості АП, зокрема, через механізм розширення випадків вільного використання творів. Йдеться, насамперед, про заходи в інтересах осіб з особливими потребами, а також про можливе запровадження відкритого доступу до творів, створених за підтримки і в рамках певних програм, що фінансуються ЄС.

З прийняттям Директиви 2004/48/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 29.04.04 р. про забезпечення дотримання прав інтелектуальної власності посилено увагу і зроблено крок до створення надійніших гармонізованих механізмів здійснення і захисту прав ІВ, що дозволило, зокрема, активізувати боротьбу з піратством. У 2010 р. ЄК провела слухання, які виявили значні недоліки у її реалізації.

Посилення боротьби з піратством, особливо в мережі Інтернет, пов'язується ЄК з новими заходами, які мають бути запроваджені після набрання чинності непопулярною серед широкої громадськості (і Європарламенту) міжнародною Антиконтрафактною торговельною угодою (Anti-Counterfeiting Trade Agreement, АСТА), підписаною 1 жовтня 2011 р. в Токіо представниками урядів восьми країн – Австралії, Канади, Японії, Республіки Корея, Марокко, Нової Зеландії, Сінгапуру та США (представники Європейського союзу, Мексики і Швейцарії взяли участь у церемонії підписання і підтвердили підготовку до підписання угоди, яка відкрита для підписання з 1 травня 2011 року до 1 травня 2013 р. і має набрати чинності після здачі на зберігання урядові Японії як депозитарію шостої ратифікаційної грамоти) [підготовлений до підписання текст угоди за станом на 15.04.11 р., див. 9]. Відомі вчені і політики вказували на потенційні загрози порушення прав людини в разі здійснення угоди [детальніше див. 10], але ЄК відкидає критичні зауваження і продовжує підтримувати АСТА [детальніше див. 11].

Помітним явищем у процесі вироблення шляхів модернізації і гармонізації АП в контексті просування вільного руху знання й інновацій як “п’ятої свободи” на ринку ЄС стало прийняття ЄК 16 липня 2008 р. Зеленої книги про авторське право в економіці знання. Книга фокусується на тому, як дослідницькі, наукові й освітні матеріали поширюються серед публіки й наскільки вільно незалежне знання циркулює на внутрішньому ринку і розпочинає дискусію про довгострокове майбутнє авторської політики в знання-інтенсивних галузях, зокрема, про систему авторського права, що стосується наукового видання, цифрового збереження європейської культурної спадщини, так званих “сирітських” творів, доступу користувачів до охоронюваних творів і спеціальних потреб інвалідів для участі в інформаційному суспільстві [12].

В контексті здійснення Стратегії “Європа 2020”, стратегії ЄК у сфері ІВ [6] та Європейського цифрового порядку денного привертає увагу Зелена книга про розповсюдження аудіовізуальних творів в Інтернеті: можливості і виклики, пов'язані з єдиним цифровим ринком, опублікована ЄК 13 липня 2011 р. [13].

Одним із найбільш перспективних шляхів гармонізації АП ЄС (порівняним із внеском розробників проекту Європейського цивільного кодексу в гармонізацію європейського приватного права) може стати розробка спільних доктринальних підходів щодо його основних інститутів та категорій, започаткована в 2002 році групою видатних науковців з провідних європейських університетів (Лайонел Бенті, Джон Бінг, Дірк Віссер, Рето Гілті, Бернт Гугенгольтц, Франк Готцен, Томас Дрейер, Марко Рікольні, Ален Стровел та ін.) в рамках the Wittem Project і втілена в оприлюдненому в 2010 р.

проекті Європейського кодексу авторського права [14]. Хоча, як вказують автори, цей кодекс враховує існуючий доробок ЄС – *acquis communautaire* – у цій сфері, але не зводиться до переказу чи консолідації норм директив ЄС про АП, які складають основу цього доробку. Потрібно мати на увазі, що радикалізм проектних пропозицій авторів був обмежений також необхідністю залишатись в рамках, визначених Бернською конвенцією про охорону літературних і художніх творів, Угодою про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності та договорами ВОІВ, що є чинними для ЄС і його держав-членів. Оскільки проект не стосується проблематики суміжних прав, прав на бази даних, захисту авторських прав та деяких інших важливих питань (що може бути пояснено, зокрема, недосагненням щодо них узгодженої позиції розробників), це дещо знижує його цінність. Авторі висловлюють обґрунтоване сподівання, що цей проект зможе стати моделлю і реферативним посібником для майбутньої гармонізації чи уніфікації АП на європейському рівні. При цьому принципово важливим є висновок робочої групи про недоцільність запровадження уніфікованої європейської правової бази (*unified European legal framework*) у сфері АП [детальніше див. 14; 15].

Висновки.

Новітні тенденції гармонізації АП ЄС є досить суперечливими. До позитивних тенденцій можемо, насамперед, віднести розширення і чіткіше визначення компетенції ЄС у цій сфері у зв'язку з набранням чинності 1 грудня 2009 р. Лісабонським договором, який відкрив перспективу якісно нового етапу у зближенні національних законодавств держав-членів ЄС про ІВ, зокрема й про АП; наміри ЄК перейти до уніфікації деяких норм (і навіть субінститутів) АП ЄС, зокрема, шляхом прийняття Європейського кодексу АП (проект якого, розроблений групою видатних науковців, зараз активно обговорюється); спроби запровадження більш адекватного регулювання онлайн-ліцензування, що сприятиме зниженню рівня піратства; певне (хоча й досить незначне) посилення соціальної збалансованості АП та ін. Явищами, що негативно, з нашої точки зору, впливають на гармонізацію АП, є: збереження неадекватного місця АП в системі права ЄС (як в інституційному і матеріальному, так і в первинному та вторинному праві) і детермінована цим фактором його внутрішня безсистемність і фрагментарність (що навіть дає підстави для твердження про необґрунтованість вживання самого поняття “АП ЄС”) та певна спонтанність правового регулювання; не повною мірою відповідає викликам інформаційного суспільства Директива 2001/29/ЄС, зокрема, виявились недостатньо ефективними передбачені нею технічні засоби захисту АП (запозичені з Інтернет-договорів ВОІВ 1996 р.); збереження соціальної незбалансованості АП, зокрема, перманентна тенденція до збільшення строків охорони виключних прав (замість бажаного поступового їх скорочення); можливість подальшого неадекватного розширення інституту охорони прав *sui generis*, запровадженого в 1996 р. для некреативних баз даних, на інші об'єкти, недостатня глибина реформ, які стримуються також недосконалістю глобальної системи охорони АП та ін.

Варто продовжувати дослідження гармонізації АП ЄС, звернувши особливу увагу на такі новітні явища і тенденції цього перманентного процесу, як, насамперед, проблематика можливого переходу до уніфікації та кодифікації АП; створення “унітарних” титулів АП; обмеження АП і досягнення його соціальної збалансованості; розвиток охорони виключних прав *sui generis* на певні специфічні “некреативні” результати інтелектуальної діяльності, які не можуть бути об'єктами АП (у вузькому розумінні); колективне управління майновими АП і СП та створення єдиної структури з онлайн-ліцензування в Європі в контексті формування єдиного європейського цифрового ринку для “творчого контенту”; боротьба з піратством та ін. Результати цих досліджень

будуть мати велику наукову і практичну цінність для адаптації українського законодавства про АП і СП до *acquis communautaire*.

Використана література

1. Правове забезпечення сфери інтелектуальної власності в Україні в контексті європейської інтеграції : концептуальні засади : монографія / за наук. ред. О.П. Орлюк. – К. : Лазурит-Поліграф. – 2010. – 464 с.
2. Комзюк Л.Т. Гармонизация авторского права Европейского Союза / Л.Т. Комзюк // Цивилист [Москва]. – 2009. – № 3. – С. 10 – 12.
3. The Treaty on the Functioning of the European Union. – Режим доступу : [//www.europa.eu/lisbon_treaty/full_text/index_en.htm](http://www.europa.eu/lisbon_treaty/full_text/index_en.htm). – Date of access : 25.12.11.
4. Directive 2001/29/EC of the European Parliament and of the Council of 22 May 2001 on the harmonization of certain aspects of copyright and related rights in the information society // Official Journal. – L 167. – 22.06.2001. – P. 10 – 19.
5. Право інтелектуальної власності Європейського Союзу та законодавство України ; за ред. Ю.М. Капіци. – К. : Слово, 2006. – 1104 с.
6. A Single Market for Intellectual Property Rights: Boosting creativity and innovation to provide economic growth, high quality jobs and first class products and services in Europe: Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European economic and social Committee and the Committee of the Regions 24.05.11. – Режим доступу : [//www.ec.europa.eu/internal_market/copyright/docs/ipr_strategy/COM_2011_287_en.pdf](http://www.ec.europa.eu/internal_market/copyright/docs/ipr_strategy/COM_2011_287_en.pdf). – Date of access, 25.12.11.
7. Directive 2011/77/EU of the European Parliament and of the Council of 27 September 2011 amending Directive 2006/116/EC on the term of protection of copyright and certain related rights. – Режим доступу : [//www.eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2011:265:0001:0005:EN:PDF](http://www.eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2011:265:0001:0005:EN:PDF). – Date of access, 25.12.11.
8. Creative Content in a European Digital Single Market : Challenges for the Future. – Режим доступу : [//www.ec.europa.eu/avpolicy/other_actions/content_online/index_en.htm](http://www.ec.europa.eu/avpolicy/other_actions/content_online/index_en.htm). – Date of access, 25.12.11.
9. Anti-Counterfeiting Trade Agreement. – Режим доступу : [//www.international.gc.ca/trade-agreements-accords-commerciaux/assets/pdfs/acta-crc_apr15-2011_eng.pdf](http://www.international.gc.ca/trade-agreements-accords-commerciaux/assets/pdfs/acta-crc_apr15-2011_eng.pdf). – Date of access, 25.12.11.
10. What is ACTA? – Режим доступу : [//www.stopacta.info](http://www.stopacta.info). – Date of access, 25.12.11.
11. Comments on the “Opinion of European Academics on Anti-Counterfeiting Trade Agreement”. – Режим доступу : [//www.trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2011/april/tradoc_147853.pdf](http://www.trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2011/april/tradoc_147853.pdf). – Date of access, 25.12.11.
12. Green Paper “Copyright in the Knowledge Economy”. European Commission. Brussels. 16.7.2008. COM(2008) 466/3. – Режим доступу : [//www.ec.europa.eu/internal_market/copyright/docs/green_paper_knowledge_economy/COM_2008_466/3_en.pdf](http://www.ec.europa.eu/internal_market/copyright/docs/green_paper_knowledge_economy/COM_2008_466/3_en.pdf). – Date of access, 25.12.11.
13. Green Paper on the online distribution of audiovisual works in the European Union: opportunities and challenges towards a digital single market. European Commission. Brussels, 13.7.2011. COM(2011) 427. – Режим доступу : [//www.ec.europa.eu/internal_market/copyrihtdocs/green_paper_online_distribution/COM_2011_427_en.pdf](http://www.ec.europa.eu/internal_market/copyrihtdocs/green_paper_online_distribution/COM_2011_427_en.pdf). – Date of access, 25.12.11.
14. European copyright code: The Wittem Project (April 2010). – Режим доступу : [//www.copyrightcode.eu/Wittem_European_copyright_code_21%20april%202010.pdf](http://www.copyrightcode.eu/Wittem_European_copyright_code_21%20april%202010.pdf). – Date of access, 25.12.11.
15. Комзюк Л. Проект Європейського кодексу авторського права (The Wittem Project) в контексті апроксимації законодавств держав-членів ЄС / Л.Т. Комзюк // Інтелектуальна власність. – 2011. – № 7. – С. 65 – 70.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 347.78

ГОРЯН Е.В., кандидат юридичних наук, доцент кафедри міжнародного права
Інституту міжнародних відносин
Національного авіаційного університету

ГОРЯН К.В., викладач кафедри міжнародного права
Інституту міжнародних відносин
Національного авіаційного університету

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ДОГОВОРІВ СВІТОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ У СФЕРІ ІНТЕРНЕТУ В НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО (досвід США)

Анотація. До проблеми імплементації норм міжнародного права, які регулюють права інтелектуальної власності у сфері цифрових технологій, в національне законодавство.

Ключові слова: авторські права, обхід технологій захисту контролю доступу, Всесвітня організація інтелектуальної власності, Digital Millennium Copyright Act, DMCA.

Аннотация. К проблеме имплементации норм международного права, регулирующих права интеллектуальной собственности в сфере цифровых технологий, в национальное законодательство.

Ключевые слова: авторские права, обход технологий защиты контроля доступа, Всемирная организация интеллектуальной собственности, Digital Millennium Copyright Act, DMCA.

Summary. Implementation of WIPO treaties concerning copyrights in digital environment into the national legislation.

Keywords: copyrights, round of technologies of defence of access control, World organization of intellectual property, Digital Millennium Copyright Act, DMCA.

Постановка проблеми. У міжнародному праві обов'язок щодо розробки механізмів у сфері авторського права покладений на Всесвітню організацію інтелектуальної власності (далі – ВОІВ), яка через Сектор авторського права та суміжних прав розробляє міжнародні норми та стандарти у сфері авторського права. Договір ВОІВ про авторське право 1996 р. (далі – WCT) та Договір ВОІВ про виконання та фонограми 1996 р. (далі – WPPT), відомі як Договори ВОІВ у сфері Інтернету, регулюють низку проблем, які виникають у зв'язку із впливом нових технологій на права інтелектуальної власності.

Метою статті є дослідження досвіду імплементації вищезазначених договорів у національне законодавство США та проблем, які стали її наслідком.

Виклад основних положень. Закон про авторське право в цифровому тисячолітті 1998 р. (The Digital Millennium Copyright Act – далі DMCA) імплементує два міжнародні договори, ухвалені під егідою ВОІВ – WCT та WPPT. Розроблений за допомогою англо-американської юридичної техніки, DMCA формулює не прямо висловлені виключні авторські правомочності, а заборону на спеціально перераховані види дій, які кваліфікуються як порушення авторського права. Ці заборони стосуються обходу технічних засобів захисту творів та положень про інформацію про авторське право. Це найперший у світі закон, в якому здійснена спроба вирішити на внутрішньодержавному рівні проблеми, які виникли з появою цифрових технологій.

DMCA складається з п'яти титулів. Титул I “Закон про імплементацію договорів ВОІВ про авторське право, виконання та фонограми 1996 р.” імплементує вищевказані угоди до правової системи США. Титул II “Закон про обмеження відповідальності за порушення авторських прав в Інтернеті” обмежує відповідальність провайдерів

Інтернет-послуг за порушення авторського права при здійсненні певних видів діяльності. Титул III “Закон про забезпечення конкуренції у сфері комп’ютерного обслуговування” містить положення про надання дозволу копіювати комп’ютерні програми шляхом активації комп’ютеру з метою технічного обслуговування чи ремонту. Титул IV містить шість положень, які стосуються діяльності Бюро реєстрації авторських прав, дистанційного навчання, виключень зі сфери застосування закону про авторське право бібліотек та тимчасових записів, мережного мовлення в Інтернеті та можливості застосування договорів про колективні зобов’язання у випадку передачі прав у сфері кіноіндустрії. Титул V “Закон про захист дизайну корпусу” створює нову форму захисту дизайну промислових зразків.

Договори ВОІВ покладають на кожну державу-учасницю обов’язок щодо захисту творів, створених особами з інших держав-учасниць. Таким чином, для творів та їх авторів з інших держав-учасниць встановлюється національний правовий режим. Розділ 104 встановлює умови надання захисту згідно із законодавством США творам з інших держав.

Обидва договори ВОІВ вимагають від держав-учасниць захищати вже існуючі твори з інших держав-учасниць, які ще не стали суспільним надбанням у своїй державі у зв’язку із закінченням строку захисту. Подібне зобов’язання міститься також в Бернській конвенції та Угоді TRIPS. У 1995 р. ці зобов’язання були імплементовані в угоді Уругвайського раунду та імплементовані в новому розділі 104А Закону про авторські права для відновлення захисту творів держав-учасниць Бернської угоди чи СОТ, які ще захищаються у своїй країні походження, але стали суспільним надбанням США через невідповідність тоді існуючому законодавству США чи відсутність відповідних двосторонніх угод. Розділ 102(с) ДМСА вносить зміни до розділу 104А з метою захисту авторських прав за подібних обставин для творів з держав-учасниць WCT та WPPT.

Обидва договори забороняють зловживання правом шляхом встановлення певних формальностей. Розділ 411(а) Закону про авторське право вимагає реєстрацію автором скарги у Бюро реєстрації авторських прав перед тим, як подати позов, але звільняє від цього авторів із багатьох зарубіжних країн згідно зобов’язань за Бернською конвенцією. Розділ 102(d) ДМСА вносить зміни до вищевказаних положень, звільняючи авторів з усіх зарубіжних країн.

Угоди ВОІВ зобов’язують держави-учасниці впровадити заходи попередження обходу технологічних засобів, які використовуються для захисту творів, та попередження фальсифікації інформації про авторські права. Ці зобов’язання використовуються як технологічні додатки до виключних прав, гарантованих законодавством про авторські права. Вони забезпечують законний захист, який є вкрай необхідним для безпеки та ефективного використання творів у цифрових мережах.

Статті 11 WCT та 18 WPPT проголошують обов’язок держав-учасниць застосовувати необхідний законний захист та ефективні законні засоби проти обходу ефективних технологій, які використовуються авторами для здійснення своїх прав згідно з WCT чи Бернською конвенцією, та забороняють вчинення актів щодо їх творів, які не дозволені авторами чи законом.

Жодне з положень ДМСА ще не піддавалося такій критиці, як стаття 1201, яка встановлює захист проти обходу технологій, які використовуються власниками авторських прав для захисту своїх творів. Стаття 1201 визначає дві категорії таких заходів: 1) які попереджають незаконний доступ до твору та 2) які попереджають незаконне копіювання твору. Створення або продаж пристроїв, які використовуються

для обходу будь-якої категорії технологій, є забороненим. Різниця між двома категоріями була зроблена з метою забезпечення права сумлінно використовувати твори, які захищаються авторським правом. Оскільки за певних обставин копіювання твору є видом сумлінного використання, стаття 1201 не забороняє акт обходу технології, яка попереджає копіювання. Навпаки, оскільки доктрина сумлінного використання не захищає акт отримання недозволеного доступу до твору, акт обходу технологій для отримання доступу є забороненим [1].

Стаття 1201 забороняє пристрої чи послуги, які підпадають під будь-яку категорію: 1) якщо їх цільовим призначенням є насамперед такий обхід; 2) якщо вони мають обмежену комерційно визначену мету використання, іншу, ніж обхід технологій захисту; 3) якщо вони продаються для використання з метою обходу технологій захисту.

Стаття 1201 містить два загальні застереження. По-перше, стаття 1201(c)(1) встановлює, що ніщо, вказане у статті 1201, не впливає на права, засоби, обмеження чи захист авторських прав від порушення, включаючи сумлінне використання. По-друге, стаття 1201(c)(2) встановлює, що ніщо у статті 1201 не порушує чужі авторські права чи не сприяє такому порушенню.

Заборони, які містяться у статті 1201, мають низку виключень. Одне з таких виключень стосується застосування всієї статті до діяльності правоохоронних, розвідувальних чи інших урядових органів (стаття 1201(e)). Інше виключення стосується статті 1201(a), чії положення присвячені категорії технологічних засобів, які контролюють доступ до творів. Низка виключень, встановлена статтею 1201(a)(1)(B)-(E), регулює поточну нормотворчість для оцінювання впливу захисту проти актів обходу – заходів контролю доступу. Застосування виключень встановлюється шляхом періодичної нормотворчості директора Бібліотеки конгресу США, рекомендацій Головного реєстратора авторських прав, який консультується з помічником Міністра торгівлі з питань комунікації та інформації.

Додаткові виключення стосуються: 1) неприбуткових бібліотек, архівних та освітніх закладів (стаття 1201(d)); 2) зворотного проектування (стаття 1201(f)); 3) дослідження шифрів (стаття 1201(g)); 4) захисту неповнолітніх (стаття 1201(h)); 5) недоторканності особистого життя (стаття 1201(i)); 6) перевірки безпеки (стаття 1201(j)). Кожне з цих виключень має власний механізм застосування, але вони постійно піддаються критиці як занадто обмежувальні для застосування до ситуацій, які вони були покликані підтримувати [2].

З моменту набрання чинності в 1998 р. положення, зазначені в статті 1201 DMCA та спрямовані на обхід цього закону (т. зв. антиобхідні положення), застосовуються не до тих правовідносин, як це планував законодавець. Конгрес планував зупинити порушників авторського права від “зламу” системи антипіратського захисту, запровадженої для охоронюваних творів, та блокувати т. зв. “пристрої чорної комплектації”.

Але на практиці антиобхідні положення використовуються скоріше для обмеження широкої сфери законної діяльності, аніж для боротьби з порушенням авторського права. В результаті DMCA вбачається як серйозна загроза важливим видам громадської діяльності [3].

По-перше, DMCA перешкоджає свободі висловлювання та науковим дослідженням. Застосування статті 1201 ілюструє обмеження свободи слова та наукових досліджень. Позов проти журналу “2600 Magazine”, погрози команді дослідників професора університету Принстон Едварда Фелтона та кримінальне переслідування

російського програміста Дмитра Склярєва призупинили законну діяльність журналістів, видавців, вчених-дослідників, студентів, програмістів та інших членів суспільства.

По-друге, DMCA загрожує т. зв. сумлінному використанню споживачем творів, які об'єктами захисту авторським правом. Забороняючи усі види обходу, усі технології та засоби такого обходу, DMCA гарантує власникам авторських прав право в односторонньому порядку скасовувати право сумлінного використання. Кіноіндустрія вже використовує шифрування DVD-дисків, яке обмежує можливість споживачів законно копіювати придбані фільми для власного використання.

По-третє, DMCA перешкоджає конкуренції та інноваціям. Замість того, аби використовувати закон проти піратів, дехто використовує його для перешкоджання законній конкуренції. Наприклад, DMCA використовувався для блокування післяпродажної конкуренції картриджів для лазерних принтерів, пристроїв для відмикання гаражних воріт та послуг комп'ютерного обслуговування.

Нарешті, DMCA суперечить законам про комп'ютерне втручання. Так, цей закон використовується для заборони доступу до комп'ютерних мереж для загальних цілей, тобто використовується у сфері, яка не входить до його компетенції та не пристосована для його використання. Наприклад, незадоволені роботодавці використовували положення DMCA проти колишніх працівників лише за просте з'єднання з комп'ютерною системою компанії через віртуальну приватну мережу (virtual private network – VPN).

Законодавець ухвалив антиобхідні положення DMCA, зважаючи на дві причини. По-перше, це була усвідомлена необхідність виконати зобов'язання США за Договорами ВОІВ у сфері Інтернету 1996 р. По-друге, як детально відображено у статті 1201 (яка пішла далі, ніж того вимагали договори 1996 р.), Конгрес також зважав на турботи власників авторських прав, чії твори були об'єктами піратських дій у цифровому середовищі [3].

Стаття 1201 містить дві окремі заборони: заборона актів обходу технологій захисту та заборона розповсюдження засобів та технологій, які використовуються для цього.

Заборона “акту”, визначена у статті 1201(a)(1), забороняє дії щодо обходу технологічних засобів, які використовуються власниками авторських прав для контролю доступу до їх творів (контроль доступу). Таке положення робить незаконним злам системи шифрування, яка використовується на DVD-дисках з фільмами. Ця заборона обходу захисту застосовується також тоді, коли мета дешифрування фільму є законною. Наприклад, кіноіндустрія визначає як порушення авторських прав цифрове копіювання (т. зв. “rip”) DVD-диску з фільмом для перегляду його на власному iPad.

Заборона щодо засобів обходу захисту, визначена у статтях 1201(a)(2) та 1201(b), визнає поза законом виробництво, продаж, розповсюдження або транспортування засобів та технологій, які роблять обхід захисту можливим. Ці заборони стосуються як технологій, що зламують контроль доступу, так і технологій, що зламують заборону використання, встановлену власниками авторських прав, таку як контроль копіювання. Зокрема, ці положення забороняють розповсюдження програмного забезпечення, яке призначене для дешифрування технологій захисту CD-дисків від копіювання.

Позови проти журналу “2600 Magazine”, напади на команду дослідників професора університету Принстон Едварда Фелтона та кримінальне переслідування російського програміста Дмитра Склярєва є найбільш відомими прикладами застосування DMCA для обмеження свободи слова та досліджень. Підкорюючись страху відповідальності за DMCA, провайдери Інтернет-послуг та оператори сервісів повідомлень піддають цензурі обговорення систем захисту копіювання, програмісти видалили програми

комп'ютерного захисту зі своїх Інтернет-сторінок, а студенти, науковці та експерти у сфері захисту зупинили публікацію даних своїх досліджень. Ці чинники послабили захист усіх користувачів комп'ютерів (включаючи власників авторських прав, які розраховують на технічні засоби захисту своїх творів), оскільки дослідники систем захисту уникають досліджень, які можуть зупинитися внаслідок положень статті 1201.

У вересні 2000 р. група корпорацій Secure Digital Music Initiative (SDMI) запропонувала спеціалістам обійти технологію “водяних знаків”, які використовуються для захисту цифрової музики. Професор Принстонського університету Едвард Фелтон та команда дослідників з університетів Принстон та Райс, компанії Xerox прийняли виклик та успішно видалили водяні знаки. Коли команда дослідників намагалася презентувати свої дослідження на академічній конференції, представники SDMI почали погрожувати дослідникам відповідальністю за DMCA. Лист із попередженням надійшов також роботодавцям дослідників та організаторам конференції. Після тривалих консультацій з юристами дослідники неохоче відкликали свою доповідь з конференції. Попередження були відкликані та частина досліджень була опублікована на наступній конференції, але після того, як дослідники подали позов. Через такий досвід принаймні двоє дослідників вирішили відмовитися від подальших досліджень у цій сфері [4].

Після випадків Фелтона та Склярора низка відомих експертів у сфері комп'ютерної безпеки обмежили свої законні дослідження із побоювань щодо потенціальної відповідальності за DMCA. Наприклад, коли голландський криптограф та аналітик систем захисту Нільс Фергюсон знайшов серйозний дефект у системі відеошифрування Intel HDCP, він відмовився публікувати результати на своїй сторінці в Інтернеті з підстав частих подорожей до США та остраху стати об'єктом кримінального переслідування та/чи відповідальності за DMCA [3]. Професор та судовий експерт із цифрових технологій Фред Коен, визнаний консультант з систем безпеки, видалив своє програмне забезпечення для збору доказів “Forensix” зі своєї сторінки, вказуючи на потенціальну загрозу бути притягнутим до відповідальності. Інший поважний експерт із захисту мереж, Дуг Сонг, також видалив інформацію з власної сторінки з цієї ж причини, хоча він є автором низки статей, присвячених вразливості багатьох брендмауерів [5].

Роки застосування антиобхідних положень DMCA свідчать про їх надлишкову силу, яка зупиняє діяльність у сферах, на які Конгрес США не планував поширювати дію закону. Як приклад подібних обмежень можна навести справи Sony Computer Entertainment America Inc. v. Gamemasters 1999, RealNetworks, Inc. v. Streambox, Inc. 2000, Universal City Studios v. Reimerdes 2000, Universal City Studios v. Corley 2001, Paramount Pictures Corp. v. Tritton Technologies Inc. 2003, 321 Studios v. MGM 2004, Lexmark v. Static Control Components 2004, Chamberlain Group v. Skylink Technologies 2004, Agfa Monotype Corp. v. Adobe Sys. 2005, Macrovision v. Sima Prod. Corp. 2007, XPEL Technologies Corp. v. American Filter Film Distributors 2008, Apple v. BluWiki 2009 тощо. Вражаючи кількість творів захищаються системою технологічного захисту і багато дослідників вважають, що зловживання антиобхідними положеннями DMCA у непередбаченому законом контексті буде гальмувати діяльність розробників, дослідників, ЗМІ та суспільства в цілому [3].

Висновки.

Досвід імплементації договорів ВОІВ у сфері Інтернету в національне законодавство США дозволяє зробити висновки про необхідність розроблення ефективних національних механізмів захисту авторських прав у цифровому середовищі, які забезпечували б права власників творів, і в той самий час не обмежували сумлінних

користувачів у їх законних правах, що сприятиме, насамперед, розвитку досліджень у сфері цифрових технологій. Оскільки належним чином ратифікований міжнародний договір є частиною законодавства України, то положення договорів ВОІВ уже є частиною законодавства про авторське право та суміжні права. Але самі по собі договори не є механізмом. Для цього необхідно визначити інституційну складову та її компетенцію, деталізувати в кримінальному та цивільному законодавстві інститут відповідальності за порушення авторських прав в аспекті обходу технологічних засобів, які використовуються для захисту творів, та попередження фальсифікації інформації про авторські права. Зважаючи на досвід США у цій сфері, окрему увагу слід приділити обмеженням щодо обходу систем захисту – вказати на допустимість таких дій споживачем з метою сумлінного використання, а також лише в освітніх та науково-дослідницьких цілях. У такий спосіб буде досягнуто дві взаємопов’язані мети – розвиток цифрових технологій та захист прав інтелектуальної власності.

Використана література

1. The Digital Millennium Copyright Act of 1998 – U.S. Copyright Office Summary. – Режим доступу : [//www.copyright.gov/legislation/dmca.pdf](http://www.copyright.gov/legislation/dmca.pdf)
2. Pamela Samuelson, Intellectual Property and the Digital Economy: Why the Anti-Circumvention Regulations Need to be Revised, 14 Berkeley Technology L.J. 519, 537-57 (1999).
3. Fred Von Lohmann. Unintended Consequences: Twelve Years under the DMCA. – Режим доступу : [//www.eff.org/wp/unintended-consequences-under-dmca](http://www.eff.org/wp/unintended-consequences-under-dmca)
4. Letter from Matthew Oppenheim, SDMI General Counsel, to Prof. Edward Felten, April 9, 2001. – Режим доступу : [//www.w2.eff.org/IP/DMCA/Felten_v_RIAA](http://www.w2.eff.org/IP/DMCA/Felten_v_RIAA)
5. Robert Lemos. Security Workers: Copyright Law Stifles, CNET News, Sept. 6, 2001. – Режим доступу : [//www.news.cnet.com/8301-31001_3-20127921-261/security_workers_copyright_law_stifles/?tag=rtcol](http://www.news.cnet.com/8301-31001_3-20127921-261/security_workers_copyright_law_stifles/?tag=rtcol)

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 340.13

ФУРАШЕВ В.М., кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, доцент

ПИТАННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІЙНОГО АПАРАТУ У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. Про удосконалення нормативно-правового забезпечення інформаційної безпеки.

Ключові слова: інформація, інформаційна безпека, національна безпека, інформаційне суспільство.

Аннотация. Об усовершенствовании нормативно-правового обеспечения информационной безопасности.

Ключевые слова: информация, информационная безопасность, национальная безопасность, информационное общество.

Summary. On improvement of regulatory support of information security.

Keywords: information, information security, national security, informational society.

Постановка проблеми. За умов глобальної інтеграції та жорсткої міжнародної конкуренції головною ареною зіткнень і боротьби різневекторних національних інтересів держав стає інформаційний простір. Сучасні інформаційні технології дають змогу державам реалізувати власні інтереси без застосування воєнної сили, послабити або завдати значної шкоди безпеці конкурентної держави, яка не має дієвої системи захисту від негативних інформаційних впливів [1]. У цьому контексті сьогодні продовжує залишатися багато питань до вирішення проблеми нормативно-правового забезпечення інформаційної безпеки як комплексу політичних, соціальних, економічних та інформаційних відносин разом з організаційно-адміністративними та техніко-технологічними заходами.

Метою статті є дослідження та розробка пропозицій щодо подальшого удосконалення нормативно-правового забезпечення інформаційної безпеки.

Виклад основних положень. У національному нормативно-правовому просторі словосполучення “інформаційна безпека” вперше з’явилося у 1992 році в Указі Президента України “Про затвердження складу Консультативно-експертної групи по підготовці концепції національної безпеки України” [2], а точніше, у “Витягу з протоколу засідань Комісії при Президенті України по підготовці пропозицій про статус, порядок діяльності і структуру Ради національної безпеки”, який є невід’ємною частиною цього указу. Це словосполучення було застосоване як назва одного з основних напрямів концепції національної безпеки України.

В Конституції України [3], в статті 17, на п’ятому році існування незалежної України вперше на законодавчому рівні, тим більше – на найвищому законодавчому рівні, було застосоване поняття “інформаційна безпека” у контексті, що “захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу”. Таким чином, словосполучення “інформаційна безпека” стало нормативно-правовим поняттям, причому, поняттям конституційним.

Другий раз поняття “інформаційна безпека” на нормативно-правовому рівні було застосоване в Указі Президента України “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17 червня 1997 року “Про невідкладні заходи щодо впорядкування

системи здійснення державної інформаційної політики та удосконалення державного регулювання інформаційних відносин” [4]. Цим указом Президент України вимагав від Кабінету Міністрів України, зокрема, “для здійснення поступового переходу до централізованої структури державного управління процесами інформатизації державних органів, розбудови спеціальних телекомунікаційних систем, спеціальних інформаційних систем і ресурсів, забезпечення інформаційної безпеки (виділено автором) та формування національної інформаційної інфраструктури подати у двомісячний строк пропозиції щодо реформування системи державного управління цими процесами” та “проаналізувати у двомісячний строк рівень захисту державних інформаційних ресурсів та інформаційного середовища, систем зв'язку і телекомунікацій, комп'ютерних інформаційних систем та здійснити необхідні заходи для створення національної інфраструктури інформаційної безпеки”.

Потім поняття “інформаційна безпека” знайшло відображення у шостому абзаці пункту 2 постановчої частини постанови Верховної Ради України [5], присвяченої підсумкам парламентських слухань “Інформаційна політика України: стан і перспективи”, у контексті урахування висловлених у ході парламентських слухань критичних оцінок, зауважень, пропозицій та побажань Кабінету Міністрів України, іншим органам державної влади та органам місцевого самоврядування додатково спрямувати зусилля на “запровадження нових комп'ютерно-інформаційних систем та технологій комунікацій зв'язку на підставі всебічної експертної оцінки їх перспективності, розрахунків економічного і соціального ефекту, чіткого законодавчого регулювання за вимогами інформаційного суверенітету та **інформаційної безпеки України**, недопущення реалізації суто корисливих інтересів певних юридичних і фізичних осіб під виглядом використання досягнень науково-технічного прогресу”.

Наступний раз поняття “інформаційна безпека” на нормативно-правовому рівні знаходимо в Указі Президента України [6], яким вводилось у дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 31 жовтня 2001 року “Про заходи щодо вдосконалення державної інформаційної політики та забезпечення інформаційної безпеки України”. В цьому указі Президента України визнавався незадовільним стан виконання Кабінетом Міністрів України цілого ряду указів Президента України, в тому числі й у сфері забезпечення інформаційної безпеки, про що йшлося вище. Президент України цим указом зобов'язав Кабінет Міністрів України у двомісячний строк “подати на розгляд Верховної Ради України проект Концепції національної інформаційної політики та інформаційної безпеки України” (абзац перший п. 2 Указу) та “розробити заходи щодо оптимізації системи державних органів, які реалізують інформаційну політику, забезпечивши чітке розмежування повноважень і налагодження їх взаємодії та координації, створення організаційної структури системи забезпечення інформаційної безпеки” (абзац другий п. 2 Указу). Крім цього, Президент України запропонував (п. 10 Указу) “утворити Міжвідомчу комісію з питань інформаційної політики та інформаційної безпеки при Раді національної безпеки і оборони України, на яку покласти функції координації виконання заходів щодо забезпечення формування і захисту національного інформаційного простору, безпеки у цій сфері, розроблення і підготовки проектів відповідних нормативно-правових актів”.

Наприкінці 2005 року у Верховній Раді України пройшли парламентські слухання з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні. У рекомендаціях цих слухань, які були схвалені постановою Верховної Ради України [7], йдеться, зокрема, що “удосконалення засобів інформаційної безпеки в умовах широкого використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій” слід вважати однією з основних

стратегічних цілей розвитку в Україні інформаційного суспільства, а забезпечення інформаційної безпеки – визначити стратегічним напрямом забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні (розділ 6 Рекомендацій з адресним переліком конкретних пропозицій).

12 лютого 2007 року Президент України своїм Указом [8] затверджує Стратегію національної безпеки України (на даний час вона ще чинна, але вже переглядається). Ця Стратегія вимагає *“забезпечення інформаційної безпеки при інтеграції до структур глобального інформаційного суспільства”*.

21 березня 2008 року Рада національної безпеки і оборони України присвятила своє засідання цілеспрямовано розгляду стану забезпечення інформаційної безпеки держави та прийняла рішення “Про невідкладні заходи щодо забезпечення інформаційної безпеки України”, яке 23 квітня ц. р. ввів у дію своїм указом Президент України [9]. З точки зору забезпечення інформаційної безпеки держави це дуже важливе рішення. Але необхідно акцентувати увагу на абзаці третьому п. 5 цього рішення, а саме: *“організувати підготовку проекту Доктрини інформаційної безпеки України і подати його у шестимісячний строк на затвердження Президентові України”*.

8 липня 2009 року Президент України своїм указом [1] нарешті затверджує Доктрину інформаційної безпеки України, яка визначає, що *“інформаційна безпека є невід’ємною складовою кожної зі сфер національної безпеки. Водночас інформаційна безпека є важливою самостійною сферою забезпечення національної безпеки. Саме тому розвиток України як суверенної, демократичної, правової та економічно стабільної держави можливий тільки за умови забезпечення належного рівня її інформаційної безпеки”*. Також ця Доктрина визначає основні засади інформаційної безпеки, роль і місце інформаційної безпеки в системі забезпечення національної безпеки держави, а також реальні та потенційні загрози інформаційній безпеці України. Окрім цього, згадана доктрина визначає напрями державної політики у сфері інформаційної безпеки України.

Детальніший аналіз чинної на даний час Доктрини інформаційної безпеки України є предметом розгляду дещо інших аспектів питання інформаційної безпеки, що буде зроблено як у цій роботі, так і в інших, але необхідно зауважити, що цей документ не надав будь-якого визначення поняттю “інформаційна безпека”. Дана доктрина лише опосередковано через окреслення основних засад, життєво важливих інтересів в інформаційній сфері, реальних та потенційних загроз та напрямів державної політики у сфері інформаційної безпеки надає можливість кожному робити своє, особисте, бачення визначення цього поняття.

Необхідно також підкреслити, що наведені вище нормативно-правові акти [2 – 9], які застосовували поняття “інформаційна безпека”, не мали навіть опосередкованого натяку на його визначення.

Аналіз чинних законів України та інших нормативно-правових актів [11 – 50], які мають безпосереднє відношення до встановлення, розвитку інформаційних відносин та регулювання у цій сфері, показує повну **відсутність застосування поняття “інформаційна безпека”**.

На початку 2007 року Верховна Рада України прийняла Закон України “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки” [10], в якому вперше на законодавчому рівні запропоновано визначення поняття “інформаційна безпека”. Згідно з цим законом України *“інформаційна безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, при якому запобігається нанесення шкоди через: неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування*

інформаційних технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації” (абзац другий розділу 13).

Наскільки запропоноване визначення відповідає суті (природі) поняття “інформаційна безпека” – спробуємо розібратись.

Ключовим словом у словосполученні “інформаційна безпека” є “інформаційна”, тобто “безпека інформації” або “безпека від інформації” залежно від об’єкта дослідження.

У разі досліджень інформаційних відносин з точки зору інформації як об’єкта досліджень, а інших учасників цих відносин – як суб’єктів, на думку автора, правомірним є застосування словосполучення “безпека інформації”. І навпаки, коли об’єктом досліджень інформаційних відносин виступає людина, суспільство, держава, то коректнішим є застосування словосполучення “безпека від інформації”. Це особистий погляд автора.

Але у будь-якому випадку стріжнем розуміння сутності поняття “інформаційна безпека” є розуміння сутності поняття “інформація”.

Взагалі людство існує у суцільному інформаційному просторі, в якому кожна жива істота є інформаційною системою – елементарною (простою) або більш розвинутою (складною) та одночасно є джерелом і користувачем інформації. Навіть неживі суб’єкти природи, навколишнього середовища є джерелами інформації.

Найскладнішою інформаційною системою в сучасному світі є саме людина. Отримання інформації людиною здійснюється через всі чотири органи, якими її наділила природа: зір, слух, відчуття та дотик.

Важливість та цінність інформації, як суспільної, так і особистої, відома людству здавна. В епоху виникнення людства питання наявності або відсутності необхідної інформації було еквівалентом питання “жити або померти”. Тому з давніх часів зусилля людини, племені, суспільства концентрувалися, з одного боку, на отриманні необхідної інформації у будь-який спосіб, а з другого – на недопущенні витоку цієї інформації.

З розвитком людства, появою писемності шляхи та засоби як отримання, так і збереження інформації постійно розвивалися та вдосконалювалися. Але в центрі цих процесів знаходилась інформація.

Ситуація почала змінюватись принципово з появою нових засобів комунікацій – телефонізації, радіомовлення, телебачення, засобів обчислювальної техніки, інформаційно-комунікаційних технологій. Роль інформації у суспільному житті почала суттєво змінюватися в бік стрімкого зростання її значення. Інформація перестає бути доступною лише для визначеного кола адресатів, зі всіма наслідками, що витікають з цього. Вона стає доступнішою, глибше проникає у свідомість як конкретної людини, групи людей, так і цілого суспільства.

В цьому криється як позитив, так і негатив у розвитку людини й всього суспільства. Найгірше те, що інформація починає впливати на людину на рівні не тільки свідомості, а й підсвідомості, тобто попри її волю. Інформація починає здійснювати домінуючий вплив на свідомість, поведінку людини та, відповідно, на суспільство в цілому.

Виходячи з наведеного, з природи поняття “інформація” не можна надати коректного та всеохоплюючого визначення. Саме тому на законодавчому рівні майже всі високорозвинуті країни відмовилися від надання чіткого визначення поняття “інформація”.

На національному рівні основоположним нормативно-правовим документом, що визначає систему інформаційних відносин, є Закон України “Про інформацію”.

Закон України “Про інформацію” в редакції 1992 року [12] під поняттям “інформація” *“розуміє документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі”*.

У Законі України “Про інформацію” в редакції 2001 року [13] вказано, що *“інформація – будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді”* (стаття 1). Звернемо увагу на те, що це – вже законодавче визначення цього поняття. Аналогічне визначення надається також у статті 200 Цивільного кодексу України [34].

Закон України “Про захист економічної конкуренції” [30] надає подібне, але більш розширене визначення поняття “інформація”, а саме: *“інформація – відомості в будь-якій формі й вигляді та збережені на будь-яких носіях (у тому числі листування, книги, помітки, ілюстрації (карти, діаграми, органіграми, малюнки, схеми тощо), фотографії, голограми, кіно-, відео-, мікрофільми, звукові записи, бази даних комп'ютерних систем або повне чи часткове відтворення їх елементів), пояснення осіб та будь-які інші публічно оголошені чи документовані відомості”*.

Закон України “Про телекомунікації” [37] поняття “інформація” визначає вже наступним чином: *“інформація – відомості, подані у вигляді сигналів, знаків, звуків, рухомих або нерухомих зображень чи в інший спосіб”*.

З проаналізованих автором законів України та інших нормативно-правових актів [1 – 51] визначення поняття “інформація” більше нема.

Водночас у деяких законах України застосовуються та надаються визначення іншим поняттям з основою слова “інформація”, наприклад, “статистична інформація” [15], “науково-технічна інформація” [18], “публічна інформація” [41]. І це не дивно, тому що стаття 17 Закону України “Про інформацію” [12] передбачала наявність галузей інформації: *“Галузі інформації – це сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про відносно самостійні сфери життя і діяльності суспільства та держави. Основними галузями інформації є: політична, економічна, духовна, науково-технічна, соціальна, екологічна, міжнародна”*.

Статтею 18 цього Закону визначалися й основні види інформації *“статистична інформація, масова інформація, інформація про діяльність державних органів влади та органів місцевого і регіонального самоврядування, правова інформація, інформація про особу, інформація довідково-енциклопедичного характеру, соціологічна інформація”*.

Зазначене не могло не позначитися на питаннях структуризації інших, наступних законів України у сфері інформаційних відносин.

Усучаснений Закон України “Про інформацію” [13] вже не передбачає галузей інформації та поділяє інформацію на види за змістом (стаття 10): *“інформація про фізичну особу, інформація довідково-енциклопедичного характеру, інформація про стан довкілля (екологічна інформація), інформація про товар (роботу, послугу), науково-технічна інформація, податкова інформація, правова інформація, статистична інформація, соціологічна інформація, інші види інформації”*, визначення яких надаються у статтях 11 – 19. Крім цього стаття 20 зазначеного Закону України за порядком доступу поділяє інформацію на *“на відкриту інформацію та інформацію з обмеженим доступом”*, а стаття 21 уточнює, що *“інформацією з обмеженим доступом є конфіденційна, таємна та службова інформація”*. Аналогічні положення, за винятком поняття “службова інформація”, містилися й у Законі України “Про інформацію” в редакції 1992 року (абзац другий статті 28 та абзац перший статті 30) [12].

Наведене надає, на думку автора, досить чітке уявлення щодо понятійно-категоріального апарату поняття “інформація” у чинному національному нормативно-правовому середовищі.

Щодо визначення понятійно-категоріального апарату у сфері інформаційної безпеки у чинному національному нормативно-правовому середовищі, то до наведеного вище необхідно додати наступне.

Найповніше розуміння спрямованості визначення понятійно-категоріального апарату у сфері інформаційної безпеки у чинному національному нормативно-правовому середовищі надає розділ 3 “Інформаційна безпека в системі забезпечення національної безпеки України” Доктрини інформаційної безпеки України [9] (внаслідок його важливості – наведемо повністю):

“В інформаційній сфері України вирізняються такі життєво важливі інтереси:

1) особи:

забезпечення конституційних прав і свобод людини на збирання, зберігання, використання та поширення інформації;

недопущення несанкціонованого втручання у зміст, процеси обробки, передачі та використання персональних даних;

захищеність від негативного інформаційно-психологічного впливу;

2) суспільства:

збереження і примноження духовних, культурних і моральних цінностей Українського народу;

забезпечення суспільно-політичної стабільності, міжетнічної та міжконфесійної злагоди;

формування і розвиток демократичних інститутів громадянського суспільства;

3) держави:

недопущення інформаційної залежності, інформаційної блокади України, інформаційної експансії з боку інших держав та міжнародних структур;

ефективна взаємодія органів державної влади та інститутів громадянського суспільства при формуванні, реалізації та коригуванні державної політики в інформаційній сфері;

побудова та розвиток інформаційного суспільства;

забезпечення економічного та науково-технологічного розвитку України;

формування позитивного іміджу України;

інтеграція України у світовий інформаційний простір”.

Висновки.

1. Основоположне визначення поняття “інформація” [13] потребує переосмислення тому, що воно не відповідає сутності цього поняття. Взагалі законодавчі визначення поняття “інформація” не відображають її сутності. Ці визначення мають суто технологічний характер й застосовуються з метою спрощення та зручності подальшої побудови, розвитку та регламентації інформаційних відносин, як у загальному, так і специфічному їх сенсі.

2. Визначення поняття “інформація”, видів інформації мали й поки що мають домінуючий вплив на “дух” та “букву” інших законів України та нормативно-правових актів, які мають відношення до інформаційних відносин.

3. Жодним нормативно-правовим актом, в тому числі нормативно-правовими актами [51 – 53], не передбачається офіційність оприлюднення або посилання на офіційність посилання на нормативно-правові акти, які оприлюднені на офіційних веб-сайтах органів виконавчої влади. Єдино, що встановлює Закон України “Про доступ до

публічної інформації” [41] є те, що доступ до інформації забезпечується шляхом систематичного та оперативного оприлюднення інформації, в т. ч. на офіційних веб-сайтах в мережі Інтернет (стаття 5). Але в цьому законі України застосовано поняття “публічна інформація”, а не “офіційна інформація”. Тобто цю інформацію можна розглядати лише як інформативну.

4. У переважній більшості чинних законодавчих та інших нормативно-правових актах, які спрямовані на встановлення, розвиток та регулювання інформаційних відносин, **не застосовується** поняття “інформаційна безпека”.

5. У законах України та відповідних інших нормативно-правових актах, у яких з тією чи іншою метою згадується поняття “інформаційна безпека”, **не надається** його визначення. Винятком з цього правила є Закон України “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки” [10], у якому **окреслюється** визначення цього поняття. Але наведене у згаданому законі України визначення поняття “інформаційна безпека” з урахуванням спрямованості цього закону та контексту наведеного визначення, не можна вважати його законодавчо визначенням поняттям.

6. Переважна більшість положень законів України та інших нормативно-правових актів [1 – 50], які мають безпосереднє відношення до інформаційних відносин, **спрямовані саме на захист інформації**. Положення **зі спрямованістю на захист людини, суспільства**, а й відповідно, держави від інформації знаходяться у “меншості”.

7. Доктрина інформаційної безпеки України [41] розглядає інформаційну безпеку як складову сукупності політичних, соціальних, економічних та інформаційних відносин разом з організаційно-адміністративними та техніко-технологічними заходами.

Виходячи з наведеного, вважаємо за доцільне:

- у нормативно-правових актах (чинних або проектах цих актів), які мають відношення до формування, розвитку та регулювання інформаційних відносин, уникати надання загального визначення поняття “інформація”, а оперувати поняттями та визначеннями слова “інформація” відповідно до сутності того чи іншого аспекту інформаційних відносин;

- провести фундаментальні дослідження у напрямкі визначення поняття “інформаційна безпека” зі спрямованістю, як це не парадоксально, захисту людини, насамперед суспільства, від інформації;

- провести дослідження по визначенню міри взаємозв’язку понять “інформаційна безпека” та “кібернетична безпека” (“кібербезпека”), яка має досить широке застосування у наукових та професійних колах.

Використана література

1. Про Доктрину інформаційної безпеки України : Указ Президента України від 08.07.09 р. № 514/2009 // Офіційний вісник Президента України. – 2009. – № 20. – С. 18. – Ст. 677.

2. Про затвердження складу Консультативно-експертної групи по підготовці концепції національної безпеки України : Указ Президента України від 17.02.92 р. № 31-92/рп. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>

3. Конституція України : Закон України від 28.06.96 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.

4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17 червня 1997 року “Про невідкладні заходи щодо впорядкування системи здійснення державної інформаційної політики та удосконалення державного регулювання інформаційних відносин” : Указ Президента України від 21.07.97 р. № 663/97 // Урядовий кур’єр від 24.07.1997.

5. Про підсумки парламентських слухань “Інформаційна політика України: стан і перспективи” : Постанова Верховної Ради України від 02.06.99 р. № 705-XIV // *Голос України* від 12.06.99.

6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 31 жовтня 2001 року “Про заходи щодо вдосконалення державної інформаційної політики та забезпечення інформаційної безпеки України” : Указ Президента України від 06.12.01 р. № 1193/2001 // *Офіційний вісник України*. – 2001. – № 50. – С. 28. – Ст. 2228.

7. Про Рекомендації парламентських слухань з питань розвитку інформаційного суспільства в Україні : Постанова Верховної Ради України від 01.12.05 р. № 3175-XIV // *Відомості Верховної Ради України*. – 2006. – № 15. – С. 604. – Ст. 131.

8. Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 12.02.07 р. № 105/2007 // *Офіційний вісник України*. – 2007. – № 11. – С. 7. – Ст. 389.

9. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 21 березня 2008 року “Про невідкладні заходи щодо забезпечення інформаційної безпеки України” : Указ Президента України від 23.04.08 р. № 377/2008 // *Офіційний вісник Президента України*. – 2008. – № 18. – С. 24. – Ст. 570.

10. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки : Закон України від 09.01.07 р. № 537-V // *Відомості Верховної Ради України*. – 2007. – № 12. – Ст. 102.

11. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.92 р. № 2135-XII : за станом на 16.01.12 р. // *Відомості Верховної Ради України*. – 1992. – № 22. – Ст. 303.

12. Про інформацію : Закон України від 02.10.92 р. № 2657-XII // *Відомості Верховної Ради України*. – 1992. – № 48. – Ст. 650.

13. Про внесення змін до Закону України “Про інформацію” : Закон України від 13.01.11 р. № 2938-VI // *Офіційний вісник України*. – 2011. – № 10.

14. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.84 р. № 8073-X : за станом на 16.01.12 р. // *Відомості Верховної Ради УРСР*. – 1984. – № 51. – Ст. 1122.

15. Про державну статистику : Закон України від 17.09.92 р. № 2614-XII : за станом на 16.01.12 р. // *Відомості Верховної Ради України*. – 1992. – № 43. – Ст. 608.

16. Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19.11.92 р. 2801-XII : за станом на 16.01.12 р. // *Відомості Верховної Ради України*. – 1993. – № 4. – Ст. 19.

17. Про адвокатуру : Закон України від 19.12.92 р. № 2887-XII : за станом на 16.01.2012 р. // *Відомості Верховної Ради України*. – 1993. – № 9. – Ст. 62.

18. Про науково-технічну інформацію : Закон України від 25.06.93 р. № 3322-XII // *Відомості Верховної Ради України*. – 1993. – № 33. – Ст. 345.

19. Про нотаріат: Закон України 02.09.93 р. № 3425-XII : за станом на 16.01.2012 р. // *Відомості Верховної Ради України*. – 1993. – № 39. – Ст. 383.

20. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23.12.93 р. № 3792-XII // *Відомості Верховної Ради України*. – 1994. – № 13. – Ст. 64.

21. Про державну таємницю: Закон України від 21.01.94 р. № 3855-XII // *Відомості Верховної Ради України*. – 1994. – № 16. – С. 422. – Ст. 93.

22. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах : Закон України від 05.07.94 р. №80/94-ВР // *Відомості Верховної Ради України*. – 1994. – № 31. Ст. 286.

23. Про страхування : Закон України від 07.03.96 р. № 85/96-ВР : за станом на 16.01.12 р. // *Відомості Верховної Ради України*. – 1996. – № 18. – Ст. 78.

24. Про захист від недобросовісної конкуренції : Закон України від 07.06.96 р. № 236/96-ВР : за станом на 16.01.12 р. // *Відомості Верховної Ради України*. – 1996. – № 36. – Ст. 164.

25. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 04.02.98 р. № 74/98-ВР // *Відомості Верховної Ради України*. – 1998. – № 27 – 28. – Ст.181 : із змінами, внесеними згідно із законами № 2684-III від 13.09.01 р., ВВР, 2002, № 1, ст.3 та № 2289-VI від 01.06.10 р., ВВР, 2010, № 33, ст. 471.

26. Про радіочастотний ресурс України : Закон України від 01.06.00 р. № 1770-III : за станом на 16.01.12 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000 р. – № 36. – Ст. 298.
27. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.00 р. № 2121-III : за станом на 16.01.12 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5. – Ст. 30.
28. Про розвідувальні органи України : Закон України від 22.03.01 р. № 2331-III : за станом на 16.01.2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 19. – Ст. 94.
29. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.01 р. № 2341-III : за станом на 16.01.12 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25 – 26. – Ст. 131.
30. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11.01.01 р. № 2210-III : за станом на 16.01.2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 12. – Ст. 64.
31. Про Національну систему конфіденційного зв'язку : Закон України від 10.01.02 р. № 2919-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 15. – Ст. 103.
32. Про контррозвідувальну діяльність : Закон України від 26.12.02 р. № 374-IV : за станом на 16.01.12 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 12. – Ст. 89.
33. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.03 р. № 436-IV : за станом на 16.01.12 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.
34. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.03 р. № 435-IV : за станом на 16.01.12 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
35. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.03 р. № 851-IV : за станом на 16.01.12 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 36. – Ст. 275.
36. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.03 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
37. Про телекомунікації : Закон України від 18.11.03 р. № 1280-IV : за станом на 16.01.12 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 12. – Ст. 155.
38. Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій : Закон від 14.09.06 р. № 143-V : за станом на 16.01.12 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 45. – Ст. 434.
39. Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту та захисту інформації України : Закон України від 23.02.06 р. № 3475-IV : за станом на 16.01.12 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – С. 1094. – Ст. 258.
40. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.10 р. № 2297-VI : за станом на 16.01.12 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 34. – С. 1188. – Ст. 481.
41. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.11 р. № 2939-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32. – С. 1491. – Ст. 314.
42. Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки : Закон України від 11.07.01 р. № 2623-III : за станом на 16.01.12 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 48. – Ст. 253.
43. Про державні цільові програми : Закон України від 18.03.04 р. № 1621-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 25. – Ст. 352.
44. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні : Закон від 08.09.11 р. № 3715-VI // Офіційний вісник України. – 2011. – № 77. – С. 14. – Ст. 2841.
45. Про засади запобігання та протидії корупції : Закон України від 07.04.11р. № 3206-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 40. – С. 1750. – Ст. 404.
46. Про затвердження Концепції технічного захисту інформації в Україні : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.10.97 р. № 1126 : за станом на 16.01.12 р. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>
47. Про затвердження Інструкції про порядок обліку, зберігання і використання документів, справ, видань та інших матеріальних носіїв інформації, які містять службову інформацію : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.11.98 р. № 1893 : за станом на 16.01.12 р. // Офіційний вісник України. – 1998. – № 48. – С. 31.

48. Про затвердження Порядку взаємодії органів виконавчої влади з питань захисту державних інформаційних ресурсів в інформаційних та телекомунікаційних системах : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.11.02 р. № 1772 : за станом на 16.01.12 р. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 47. – С. 182. Ст. 2155.

49. Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи “Електронний Уряд” : Постанова Кабінету Міністрів України від 24.02.03 р. № 208 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 9. – С. 112. – Ст. 378.

50. Про затвердження Положення про Національний реєстр електронних інформаційних ресурсів : Постанова Кабінету Міністрів України від 17.03.04 р. № 326 : за станом на 16.01.12 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 11. – С. 45. – Ст. 665.

51. Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності : Указ Президента України від 10.06.97 р. № 503/97 : за станом на 16.01.12 р. // Офіційний вісник України. – 1997. – № 24. – С. 11.

52. Про Регламент Верховної Ради України : Закон від 10.02.10 р. № 1861-VI : за станом на 16.01.12 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 14 – 15; – № 16 – 17.

53. Про затвердження Положення про Апарат Верховної Ради України : Розпорядження Голови Верховної Ради України від 31.05.00 р. № 459 : за станом на 16.01.12 р. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua>

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 342.9

ЦИМБАЛЮК О.В., студентка факультету соціології і права
Національного технічного університету України
“Київський політехнічний інститут”

ВИЗНАЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ ЯК ОБ’ЄКТА ПРАВА У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

***Анотація.** У статті розкриваються питання визначення змісту інформації як об’єкту права в законодавстві в цілях подальшого впорядкування відносин в інформаційній сфері України.*

***Ключові слова:** інформація, право, законодавство, інкорпорація, консолідація, кодифікація.*

***Аннотация.** В статье раскрываются вопросы определения содержания информации как объекта права в законодательстве в целях дальнейшего упорядочения отношений в информационной сфере Украины.*

***Ключевые слова:** информация, право, законодательство, инкорпорация, консолидация, кодификация.*

***Summary.** The questions of determination of maintenance of information as object of right in the legislation for further organization of relations in the informative sphere of Ukraine open up in the article.*

***Keywords:** information, right, legislation, incorporation, consolidation, codification.*

Постановка проблеми. Розв’язання проблеми визначення інформації як об’єкта права у законодавстві України на теоретичному рівні є потребою практики. Стосовно цього можна розглядати подібну за змістом мудрість, що існує у різних народів: визначившись у поняттях, людство вирішить половину своїх проблем. Саме тому у багатьох мовах велика увага надається тлумаченню, визначенням, дефініціям слів, категорій, термінів, їх нормативному закріпленню як основі тезауруса, що забезпечує комунікацію між людьми.

При становленні інформаційного права як комплексної галузі юридичної науки постала теоретично-практична проблема – визначення інформації як консолідованого за змістом поняття, адже воно, серед іншого, є основою предмета цього права. Універсальне у юридичній науці розуміння змісту інформації не тільки на рівні образу, а й у формулюванні відповідним чином повинно екстраполюватися і на практику сфери суспільних відносин як об’єкта права. Однозначне розуміння його дозволить уникати непорозуміння, казусів, вирішувати колізії, а отже – і зменшувати несвідомі правопорушення, вирішувати делікти, де інформація є предметом посягання чи вчинення них. Уніфікована юридично дефініція інформації має відповідним чином вкладатися в основу змісту її видів, різновидів, підвидів, груп, класів і т. д., зокрема у тих визначеннях де видові ознаки інформації починаються з таких конструкцій, як “...інформація...– це ... інформація...”. Наприклад: статистична інформація – документована інформація, призначена для подання кількісної оцінки масових явищ та процесів, що відбуваються в економічній, соціальній, культурній та інших сферах життя суспільства; масова інформація – інформація, що поширюється з метою її доведення до необмеженого кола осіб.

Дослідження наукових і навчальних джерел [1 – 12] свідчить, що для вирішення зазначеної теми окремими дослідниками пропонувалися різні, нерідко неоднозначні формулювання інформації як об’єкта правовідносин. Наукове різноманіття визначення

змісту інформації відповідно знайшло відображення і у нормативно-правових актах різних органів державної влади, у тому числі й у законах.

Проведена за допомогою засобів пошуку із застосуванням комп'ютерної системи інформаційно-аналітичного забезпечення “Законодавство” Верховної Ради України [13] наукова інкорпорація дозволила визначити різні формулювання інформації у законодавстві. Зазначене зумовлює актуальність для потреб практики інтересу дослідників щодо розробки універсального визначення інформації як об'єкта права, що може бути однозначно придатним (уніфікованим) у будь-яких правовідносинах. Окремі результати такого дослідження вже були висвітлені у попередніх авторських публікаціях [14, 15].

Метою статті є визначення інформації як об'єкта права у законодавстві України.

Виклад основних положень. Перша проблема, що визначилася у результаті дослідження, це проведення доктринальної інкорпорації дефініцій інформації, закріплених у відповідних законах України, з наступною їх науковою консолідацією. За основу інкорпорації було визначено такий критерій, як хронологія прийняття законодавства України, де інформація має загальне або галузеве визначення змісту. Такий підхід дозволив прослідкувати генезу розуміння інформації як поняття чи категорії права, а також прослідкувати зміни в доктринах її формалізації.

Інформація за змістом на рівні вітчизняного законодавства вперше була визначена у 1992 році в Законі України “Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності”. У статті 1 цього Закону було визначено формулювання інформації як засобу прояву недобросовісної (несумлінної) конкуренції в підприємницькій діяльності наступного змісту. *Інформація – це відомості в будь-якій формі та вигляді, на будь-яких носіях (у тому числі листування, книги, помітки, ілюстрації (карти, діаграми, органіграми, малюнки, схеми тощо), фотографії, голограми, кіно-, відеофільми, мікрофільми, звукові записи, бази даних комп'ютерних систем або повне чи часткове відтворення їх елементів), пояснення осіб та будь-які інші публічно оголошені чи документовані відомості* [16].

У цьому визначенні спостерігається консолідація слів змісту за критеріями розширеного тлумачення формулювання інформації. При цьому застосовуються терміни, що відображають її матеріалізацію у технологіях прояву (об'єктивізації). Такий метод консолідації є досить складним для відтворення відразу після його прочитання, а отже, може викликати неоднозначну правову рефлексію у різних суб'єктів суспільних відносин. Застосовуючи метод виключення вторинних критеріїв змісту, можна зазначити, що у такому формулюванні за сутністю інформація зводиться до будь-яких публічно оголошених чи документованих відомостей в будь-якій формі та вигляді, на будь-яких носіях.

Наступне законодавче формулювання інформації було зроблено у тому ж році, у Законі України “Про інформацію”. У статті 1 цього Закону інформація була прямо визначена як об'єкт правовідносин з підтвердженням цієї її сутності у статті 8 та ряду наступних статей за сферами діяльності. При цьому зміст поняття було визначено більш коротко. Загальне її формулювання можна викласти таким чином. *Інформація – документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі* [17].

У цьому формулюванні законодавець вже не застосовує для ілюстрації технології об'єктивізації інформації. Але її сутність розглядається лише одномірно – у часі: тільки відомості, що відбуваються. Інші виміри інформації як відомостей про те, що відбулося чи відбудеться залишені поза правовою сферою цього Закону.

У 1993 році був прийнятий Закон України “Про авторське право і суміжні права”. У цьому Законі було подано досить об’ємне визначення такого різновиду інформації, як інформація про управління правами. *Інформація про управління правами – інформація, в тому числі в електронній (цифровій) формі, що ідентифікує об’єкт авторського права і (або) суміжних прав і автора чи іншу особу, яка має на цей об’єкт авторське право і (або) суміжні права, або інформація про умови використання об’єкта авторського права і (або) суміжних прав, або будь-які цифри чи коди, у яких представлена така інформація, коли будь-який із цих елементів інформації прикладений до примірника об’єкта авторського права і (або) суміжних прав або вміщений у нього чи з’являється у зв’язку з його повідомленням до загального відома [18].*

Роблячи галузеве визначення різновиду інформації, розробники законопроекту ототожили його сутність із ширшим за змістом терміном – “інформація”. Це галузеве визначення можна інтерпретувати із застосуванням понятійного апарату теорії систем у більш загальному формулюванні щодо сфери інформаційних правовідносин у цілому наступним чином. Інформація – це дані, що відображені у будь-якій формі, у тому числі в електронних сигналах, або знаки, що дозволяють ідентифікувати об’єкт суб’єктом, або знання про умови існування об’єкта, або цифрові чи іншої форми коди, що визначають образ (риси, ознаки) відомостей, коли будь-що із зазначеного як елементи є прикладенням до примірника об’єкта або вміщене у нього чи з’являється у зв’язку з його повідомленням до загального відома.

У такому складному формулюванні спостерігається суттєва відмінність дефініції інформації від тієї, що була зроблена у Законі України “Про інформацію”. Також спостерігається “тонка гра” словами, близькими за семантичним значенням, що у компіляції утворюють новий системний сутнісний зміст. Цей зміст, з точки зору юридичної когнітології, викликає відповідну типову (однозначну) суспільну рефлексію, адекватність розуміння, що зумовлена застосуванням широкого вжитку тезаурусом природної мови. Тобто відомості, повідомлення, коди, сигнали є даними. Але вони набувають статусу інформації за певних ознак, що визначаються суб’єктивно (суб’єктом) у суспільних відносинах. З цього випливає логічне міркування, що не всі дані (хоча вони існують об’єктивно) для певного суб’єкта чи групи суб’єктів є інформацією.

У зв’язку з цим стають зрозумілими у соціальних системах положення теорії інформації для технічних систем, коли дані поділяються на інформацію і шум. При цьому в комунікації (спілкуванні) шум може суб’єктивно сприйматися за зворотністю зв’язку по-різному. З точки зору класичної теорії інформації шум може розглядатися як перешкода для сприйняття інформації. Проте у діалектичній єдності дані у змісті шуму та інформації пов’язані між собою невизначеністю сприйняття певними особами. Для з’ясування цього взаємозв’язку пропонується розглянути декілька прикладів щодо шуму в аудиторії, де викладач проводить заняття зі студентами. Цей факт може бути інтерпретований за різними додатковими критеріями залежно від аспекту аналізу ситуації. Ситуація 1: студенти створюють шум в аудиторії – це свідчить, що тема запропонована до вивчення, є нецікавою для студентів (вони її не сприймають і тому не слухають викладача, при цьому відволікаються іншими розмовами). Ситуація 2: тема, що викладається цікава студентам, проте викладач нецікаво її викладає, що викликає нерозуміння її у студентів, а отже – вони не мають до такого викладення інтересу, і шум є результатом прояву невдоволення студентів викладачем. Ситуація 3: тема дуже цікава для студентів, і викладач її подає цікаво, але при цьому виникла відповідна реакція, що знаходить прояв у дискусії між студентами щодо теми між собою. Ситуація 4: загальна

оцінка здібностей викладача і він втратив контроль над аудиторією студентів. Таким чином, узагальнюючи аналіз цього етапу дослідження, обґрунтовувалася позиція щодо діалектичної єдності у терміні “дані” як загальної категорії двох видів її сутностей “інформації” та “шуму”.

У 1994 році був прийнятий Закон України “Про захист інформації в автоматизованих системах”. У статті 1 цього закону такий вид інформації, як інформація в автоматизованих системах визначено так. *Інформація в автоматизованих системах* – це сукупність усіх даних і програм, які використовуються в автоматизованих системах незалежно від засобу їх фізичного та логічного представлення [19].

Трансформуючи це визначення до загального змісту інформації, з точки зору сучасного розуміння теорії соціальних систем його пропонується викласти в інтерпретації, що інформація – це множина даних, що застосовуються незалежно від засобу їх фізичного та логічного представлення у соціальних системах.

Далі пропонується для розгляду визначення інформації, що було зроблено у 2001 році в Законі України “Про захист економічної конкуренції”. *Інформація – відомості в будь-якій формі й вигляді, збережені на будь-яких носіях (у тому числі листування, книги, помітки, ілюстрації (карти, діаграми, органіграми, малюнки, схеми тощо), фотографії, голограми, кіно-, відео-, мікрофільми, звукові записи, бази даних комп’ютерних систем або повне чи часткове відтворення їх елементів), пояснення осіб та будь-які інші публічно оголошені чи документовані відомості* [20]. У цьому формулюванні законодавець знову повернувся до визначення, подібного до того, що було у Законі України “Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності”, але з певною інтерпретацією.

Застосовуючи методи формальної логіки, а також враховуючи, що Закон України “Про захист економічної конкуренції” був прийнятий вже після прийняття Закону України “Про інформацію”, очікувалося, що визначення інформації повинно було б бути ідентичним чи хоча б приближеним за змістом у цих законах. Така логіка впливає і з інших правових аргументів. У Законі України “Про інформацію” було визначено його статус як основ (у преамбулі) з підтвердженням цього статусу в статті 3. Відповідно до змісту цієї статті дія Закону поширюється на інформаційні відносини, що виникають у всіх сферах життя і діяльності суспільства і держави при одержанні, використанні, поширенні та зберіганні інформації. Тобто законодавець мав би здійснити консолідацію розуміння змісту понять інформації у цих законах, а також прямо визначити їх зв’язок, зазначивши, що Закон України “Про інформацію” є складовою системи законодавства про захист економічної конкуренції. Проте цього не було зроблено. Це можна пояснити і тим, що сфери чинності законів не були консолідовані між собою попередньо на науковому рівні.

Наступне законодавче визначення інформації було зроблено у Цивільному кодексі України від 16.01.03 р. У статті 200 ЦКУ *інформація* була визначена як *документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що мали або мають місце у суспільстві, державі та навколишньому середовищі* [21]. Відтворюючи в основі формулювання зміст інформації, що був зроблений у Законі України “Про інформацію” (1992 р.) законодавець розширив часові межі її правової об’єктивізації: минулий і теперішній час, але залишає поза правовою сферою майбутній час. У цьому випадку така логіка двомірного мислення розробників законопроекту зрозуміла: не може бути відомим те, що ще не відбулося. Але ця логіка не вкладається у тримірне розуміння інформації, зокрема того, що може настати у майбутньому. Тим самим порушується

зв'язок прогностичної, передбачувальної сутності інформації як у науковому, так і у евристичному її прояві за змістом.

У 2003 році в Законі України “Про телекомунікації” інформація визначається стиснено за змістом так. *Інформація – відомості, подані у вигляді сигналів, знаків, звуків, рухомих або нерухомих зображень чи в інший спосіб* [22].

Аналіз змісту цього формулювання свідчить, що у ньому не враховані не тільки зазначені вище положення Закону України “Про інформацію”, й те, що сигнали, знаки, звуки, рухомі або нерухомі зображення чи інше є тільки способами об'єктивізації відомостей як інформації. Подібно до законодавчих актів, що розглядалися, інформація ототожнюється з відомостями, а сигнали, знаки, звуки, рухомі або нерухомі зображення чи інші способи об'єктивізації є їх виглядом (проявом). Також слід зазначити, що цьому Закону був наданий статус основ (у преамбулі зазначено, що цей Закон встановлює правову основу діяльності у сфері телекомунікацій). Проте прямо не було визначено його інкорпорації та консолідації з іншим законодавчим актом, що також мав статус основ – Законом України “Про інформацію”.

Як похідна проблема правознавства в цілому, що пов'язана із темою правового аналізу, заявленою у назві цієї статті, та науки інформаційного права, зокрема, потребує галузевого дослідження положення статті 1 Закону України “Про телекомунікації”. У цій статті є визначення інформації, де за змістом вона ототожнюється з даними у такому формулюванні: *дані – інформація у формі, придатній для автоматизованої обробки її засобами обчислювальної техніки*.

У ширшому розумінні це можна інтерпретувати наступним чином: дані – інформація у формі придатній для обробки її технічними та технологічними засобами. З цього випливає, що не є даними інформація у формі, не придатній для обробки її технічними та технологічними засобами. Виникає питання: чи можуть бути даними інформація, що обробляється людиною у її мозку, без застосування технічних засобів?

У 2011 році в новій редакції Закону України “Про інформацію” зроблено нове формулювання його предмета, що відповідно, було прямо консолідовано законодавцем з частиною 1 статті 200 Цивільного кодексу України. *Інформація – є будь-які відомості та/або дані, що можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді* [23].

Звертає увагу те, що розробниками законопроекту у сутність інформації поряд з відомостями було введено термін “дані”. Виникає питання: а чи не є відомості даними? Також виникає питання: а чи не є електронний вигляд даних матеріальним носієм? Також недоцільним можна вважати об'єднання у Законі, в статті 4, суб'єктів і об'єктів. Доцільніше було б розділити їх у двох статтях. При цьому визначення інформації подавати не у статті 1 (“Визначення термінів”), а в окремій статті “Об'єкти інформаційних відносин”. До цього слід зазначити, що за сутністю документ і захист інформації можна розглядати також як об'єкти правовідносин.

У 2011 році прийнята нова редакція Повітряного кодексу України. У ньому подано визначення такого галузевого виду інформації як інформація про безпеку польотів. *Інформація про безпеку польотів – це інформація, що міститься у системах збору та обробки даних про безпеку польотів, створених виключно з метою підвищення рівня безпеки польотів, та підлягає захисту* [24].

У цьому формулюванні звертає увагу те, що до інформації належить лише те, що міститься у системі збору та обробки даних. При цьому такі системи створюються виключно з певною метою – підвищення рівня безпеки у певній галузі суспільних відносин. Інтерпретуючи це галузеве визначення до формулювання загального змісту

інформації, можна дати таку дефініцію: інформація – це дані, що містяться у системах їх збору й обробки, створених виключно з метою підвищення рівня безпеки життєдіяльності особи, суспільства, держави у певній галузі суспільних відносин та підлягають охороні і захисту. У такому формулюванні спостерігається сутнісна відмінність інформації від даних. Тобто дані стають інформацією тільки за певних обставин їх структуризації у системах за потребою чи інтересом. При цьому за правовим полем залишаються дані, що входять до систем їх передавання та зберігання.

Висновки.

1. Визначальною системною рисою сучасного вітчизняного законодавства можна вважати введення з рівня приватного права на рівень публічного права інформації як спеціального об'єкта права: у Конституції України [25]; в адміністративно-правових відносинах – через Закон України “Про інформацію”; у кримінально-правових відносинах – Кримінальним кодексом України [26]; у цивільних правовідносинах – Цивільним кодексом України, а також як об'єкта правовідносин у іншому кодифікованому законодавстві.

2. У нашій країні термін “інформація” на законодавчому рівні існує як спеціальний об'єкт галузевих правовідносин, але у різному змісті та сутності. Це не дозволяє легально консолідувати законодавство у загальну єдину правову систему.

3. Вивчення наукових, навчальних та практичних джерел свідчить, що окремі автори по-різному підходять до формулювань термінів “інформація”, “відомості”, “дані” у їх взаємозв'язках за сутністю. Ці терміни або ототожнюються за змістом, або відрізняються за технологічними чи іншими ознаками.

4. У визначенні інформації нерідко застосовується тавтологія: інформація – це відомості, відомості – це інформація; дані – це інформація, інформація – це дані; відомості – це дані, дані – це відомості і т. п. Такий підхід не тільки не сприяє підвищенню правової культури, у тому числі культури правотворення, а створює загальні умови правового хаосу, що можна розглядати як загрози безпеці суспільного життя.

Щодо пропозицій. Здійснення подальших досліджень та визначення універсальної дефініції поняття “інформація” як об'єкта права на науковому рівні слід активізувати. Це дозволить уніфікувати її розуміння на практиці з урахуванням специфіки за галузями, сферами, сегментами тощо у правовідносинах. Вирішення цієї проблеми законодавчо має знайти вирішення у кодифікованому акті України щодо подальшого упорядкування відносин в інформаційній сфері.

Використана література

1. Інформаційна безпека : проблеми боротьби зі злочинами у сфері використання комп'ютерних технологій : монографія ; за заг. ред. Р.А. Калюжного. – Запоріжжя : “Просвіта”. 2001. – 252 с.

2. Інформатизація соціального управління: теорія і практика (організаційно-правовий аспект) : посібник. – Донецьк : Донецький інститут внутрішніх справ. 2001. – 190 с.

3. Інформатизація, право, управління (організаційно-правові питання) : монографія ; за заг. ред. М.Я. Швеця, О.Д. Крупчана. – К. : НДЦПІ АПрНУ, 2002. – 191 с.

4. Інформаційне забезпечення управлінської діяльності в умовах інформатизації: організаційно-правові питання теорії і практики : монографія / [Р.А. Калюжний, В.О. Шамрай, В.Д. Гавловський, М.В. Гуцалюк, В.С. Цимбалюк, М.Я. Швець, Ю.В. Яцишин, А.С. Ластовецький] ; за ред. Р.А. Калюжного та В.О. Шамрая. – К. : АДПС України, 2002. – 296 с.

5. В.С. Цимбалюк. Вступ до інформаційної культури та інформаційного права : монографія / [В.М. Брижко, В.Д. Гавловський, Р.А. Калюжний, В.М. Попович, В.С. Цимбалюк, М.Я. Швець, О.І. Яременко] ; за ред. М. Швеця, Р. Калюжного. – Ужгород: “ІВА”, 2003. – 240 с.

6. Цимбалюк В.С. Основи інформаційного права України : навч. посіб. / [В.С. Цимбалюк та ін.]; за ред. М.Я. Швеця, Р.А. Калюжного та П.В. Мельника. – К. : Знання, 2009. – 414 с.
7. В. Брижко. Інформаційне право та правова інформатика у сфері захисту персональних даних : монографія / [В. Брижко, В. Цимбалюк та ін.] ; за ред. М. Швеця. – К. : ТОВ “ПанТот”, 2005. – 334 с.
8. В. Брижко. Е-майбутнє та інформаційне право / [В. Брижко, В. Цимбалюк, Ю. Базанов та ін.] ; за ред. М. Швеця. – К. : ТОВ “ПанТот”, 2006. – 234 с.
9. Цимбалюк В.С. Інформаційна культура : навч. посіб. / [В.С. Цимбалюк та ін.]. – Ірпінь: НУДПС України, 2007. – 254 с.
10. В. Брижко. Е-боротьба в інформаційних війнах та інформаційне право / [В. Брижко, В. Цимбалюк та ін.]; за ред. М. Швеця. – К. : ТОВ “ПанТот”. 2007. – 234 с.
11. Брижко В.М. Методологічні та правові засади упорядкування інформаційних відносин : монографія / В.М. Брижко. – К. : ТОВ “ПанТот”, 2009. – 324 с.
12. Цимбалюк В.С. Інформаційне право : концептуальні положення до кодифікації інформаційного законодавства : монографія / В.С. Цимбалюк. – К. : “Освіта України”, 2011. – 426 с.
13. Комп’ютерна система інформаційно-аналітичного забезпечення “Законодавство” Верховної Ради України. – Режим доступу : [//www.rada.gov.ua/zakon](http://www.rada.gov.ua/zakon)
14. Цимбалюк О.В. Інформація як об’єкт права в інформаційному суспільстві : *матеріали міжнародної конференції [“Інформаційні технології в глобальному управлінні”]*, (Київ, 29 жовтня 2011 р.). – К. : ФОП Ліпкан О.С., 2011. – С. 43 – 46.
15. Цимбалюк О.В. Інформація як об’єкт у правовому регулюванні при формуванні та функціонуванні інформаційного суспільства в Україні : *матеріали “круглого столу” [“Інформаційне суспільство: право – інновації – бізнес”]*, (м. Київ, КРЦ НАПрН України, 25.02.11 р.). – К. : “Академпрес”. – 2011, – № 1-2(5-6). – С. 37 – 39. – (Інформація та безпека : спеціальний випуск).
16. Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності : Закон України від 18.02.92 р. № 2132-ХІІ (втратив чинність). – Режим доступу : [//www.rada.gov.ua/zakon](http://www.rada.gov.ua/zakon)
17. Про інформацію : Закон України від 02.10.92 р. № 2657-ХІІ. – Режим доступу : [//www.rada.gov.ua/zakon](http://www.rada.gov.ua/zakon)
18. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23.12.93 р. №3792-ХІІ. – Режим доступу : [//www.rada.gov.ua/zakon](http://www.rada.gov.ua/zakon)
19. Про захист інформації в автоматизованих системах : Закон України від 05.07.94 р. № 80/94-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1994. – № 31. – Ст. 286 (втратив чинність). Нова редакція : Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах : Закон України № 2594-IV від 31.05.05 р. // ВВР. – 2005. – № 26. – Ст. 347.
20. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11.01.01 р. № 2210-III. – Режим доступу : [//www.rada.gov.ua/zakon](http://www.rada.gov.ua/zakon)
21. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.03 р. – К. : Видавництво “Право”, 2003. – 384 с.
22. Про телекомунікації : Закон України від 18.11.03 р. № 1280-IV. – Режим доступу : [//www.rada.gov.ua/zakon](http://www.rada.gov.ua/zakon).
23. Про інформацію : Закон України від 13.01.11 р. № 2938-VI. – Режим доступу : [//www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua)
24. Повітряний кодекс України : Закон України від 19.05.11 р. № 3393-VI. – Режим доступу : [//www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua)
25. Конституція України. – К. : Парламентське вид-во, 2010. – 38 с.
26. Кримінальний кодекс України. – К. : Парламентське вид-во, 2010. – 134 с.

Правові проблеми інформаційної діяльності

УДК 351.810:340.11:340.12

БЕЛЯКОВ К.І., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник

ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ: ЗМІСТ ТА ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ

***Анотація.** Розглянуто сутність та зміст поняття “інформаційна діяльність” та запропоновано авторське бачення її класифікації. Акцентується увага на неправомірній діяльності в інформаційній сфері. Наголошується на необхідності дослідження проблем юридичної відповідальності за правопорушення в інформаційній сфері в умовах формування інформаційного суспільства в Україні.*

***Ключові слова:** інформаційна діяльність, правопорушення в інформаційній сфері, юридична відповідальність.*

***Аннотация.** Рассмотрено сущность и содержание понятия “информационная деятельность” и предложено авторское видение ее классификации. Акцентируется внимание на неправомерной деятельности в информационной сфере. Подчеркивается необходимость исследования проблем юридической ответственности за правонарушения в информационной сфере в условиях формирования информационного общества в Украине.*

***Ключевые слова:** информационная деятельность, правонарушения в информационной сфере, юридическая ответственность.*

***Summary.** The essence and content of concept “informational activity” is examined and author’s vision of its classification is offered. The attention is paid on illegal activity in the informational sphere. The necessity of research of the issue of legal responsibility for offences in informational sphere in the conditions of informational society formation in Ukraine is underlined.*

***Keywords:** informational activity, offences in the informational sphere, legal responsibility.*

Тисячоліттями предметами праці людей були матеріальні об’єкти. Всі знаряддя праці – від кам’яної сокири до першої парової машини, електромотора або токарського верстата були пов’язані з обробкою речовини, використанням і перетворенням енергії. Разом з тим людству довелося вирішувати завдання управління, накопичення, обробки й передачі інформації, досвіду, знання. У результаті виникали групи людей, чия професія пов’язана винятково з інформаційною діяльністю. У стародавності це були, наприклад, воєначальники, жерці, літописці, потім – учені і т. д.

Однак людей, які могли б скористуватися інформацією з письмових джерел, було дуже мало. По-перше, грамотність була привілеєм у край обмеженого кола осіб і, по-друге, стародавні рукописи створювалися в одиничних (іноді єдиних) екземплярах. Новою ерою в розвитку обміну інформацією та, відповідно, знаннями став винахід друкарства. Завдяки друкованому верстату, створеному І. Гутенбергом у 1440 році, знання стали широко доступними багатьом людям. Це послужило потужним стимулом для збільшення грамотності населення, розвитку освіти, науки та виробництва.

По мірі розвитку суспільства коло людей, чия професійна діяльність була пов’язана з обробкою та накопиченням інформації, постійно розширялося. Зростав і обсяг людських знань, досвіду, а разом з ним кількість книг, рукописів і інших писемних документів. З’явилася необхідність створення спеціальних сховищ цих документів –

бібліотек, архівів. Відомості, що містилися у книгах та інших документах, необхідно було не просто зберігати, а впорядковувати, систематизувати. Так виникли бібліотечні класифікатори, предметні та алфавітні каталоги, а також інші засоби систематизації книг і документів, з'явилися професії бібліотекаря, архіваріуса.

У результаті науково-технічного прогресу людство створювало все нові засоби і способи збору, зберігання, передачі інформації. Але найважливіше в інформаційних процесах – обробка, цілеспрямоване перетворення інформації здійснювалося донедавна винятково людиною.

Разом з тим, постійне удосконалювання виробництва, техніки й технологій, розвиток науки та освіти, обумовили швидке зростання обсягу інформації, знань, якими доводиться оперувати людині в процесі її професійної діяльності. Якщо на початку минулого століття загальна сума людських знань подвоювалася приблизно кожні п'ятдесят років, то в наступні роки – кожні п'ять років.

Виходом із ситуації, що склалася, стало створення комп'ютерів, які автоматизували та багато разів прискорили процес обробки інформації.

Відомо, що перша електронна обчислювальна машина (ЕОМ) “ЕНІАК” була розроблена в США у 1946 році. У нашій країні перша ЕОМ з'явилася у 1951 році.

У цей час комп'ютери використовуються для обробки не тільки числової, але й інших видів інформації. Завдяки цьому обчислювальна техніка та інформаційні технології міцно увійшли в життя сучасної людини, широко застосовуються у виробництві, проектно-конструкторських роботах, науковій діяльності, бізнесі та просто є побут.

Сьогодні комп'ютер знаходиться на робочому столі фахівця будь-якої професії. Він дозволяє зв'язатися по електронній пошті з будь-якою точкою земної кулі, приєднатися до фондів великих бібліотек, не виходячи з будинку, використовувати потужні інформаційні системи – енциклопедії, вивчати нові науки та здобувати різні навички за допомогою навчальних програм і тренажерів. Модельєрові він допомагає розробляти викрійки, видавцю komponувати текст і ілюстрації, художнику – створювати нові картини, а композиторів – музику. Науковий експеримент може бути повністю перелічений і імітований на комп'ютер.

Розробка засобів і методів представлення інформації, технології розв'язання завдань із використанням інформаційних технологій стали важливим аспектом діяльності людей багатьох професій.

Ідеологія створення інформаційного суспільства, оптимального використання можливостей інформаційних технологій, розробки ефективної політики держави у сфері інформатизації реалізується через організаційні й функціональні структури суспільства. Підґрунтям їх життєздатності є діяльність відповідних суб'єктів у кожному конкретному напрямі. Якщо визначати змістовну характеристику діяльності людини за предметною сферою, то можна говорити про *інформаційну діяльність як про різновид соціальної діяльності*. Відзначимо, що класифікатори видів такої діяльності поки не легалізують інформаційну сферу в одному галузевому або міжгалузевому блокові. Різні напрями її розосереджені по вже існуючих галузях соціально-економічної структури суспільства. Проблеми сучасної класифікації в галузі виробництва, послуг, управління в умовах інформатизації привертають усе більше уваги як вчених, так і практиків. Міжнародні й національні класифікатори галузей економічної діяльності (МСОК – класифікатор ООН, аналогічний йому класифікатор США, класифікатори ЄС, СОТ; ОКОНХ та інші класифікатори галузей виробництва та продукції в Україні [1]) можуть бути впорядковані в частині відбиття виробничої, наукової та іншої діяльності в галузі інформатизації.

У зв'язку з розширенням діапазону інформаційної діяльності з'являються нові професії та підвищуються вимоги до фахівців, що працюють у даній сфері. Програмісти, системні адміністратори різноманітних профілів, провайдери (посередники) з різною спеціалізацією в телекомунікаційних системах і мережах; оператори, експерти, аналітики. Одночасно формуються експертні й аналітичні інформаційні служби, орієнтовані на підготовку проектів рішень, стратегій і прогнозів.

З'явилися спеціалізовані організаційно-функціональні структури – інформаційні фірми, компанії, центри, ради та інші соціальні утворення в державному і приватному секторах ділових, економічних, політичних і культурно-освітніх структур.

Інформаційна грамотність стала загальносуспільною вимогою та умовою для виконання виробничих чи управлінських функцій, що обслуговують усі структури соціальної зайнятості. Кваліфікаційні вимоги до всіх професій і посад передбачають необхідний рівень вимог і забезпечують придбання знань і навичок в нових умовах роботи. Обов'язок адміністрацій – забезпечити раціональне використання інформаційної інфраструктури, з одного боку, а з іншого – якісно виконувати всі функції та операції, пов'язані з інформаційною діяльністю на будь-якому рівні при забезпеченні інформаційної безпеки.

У функціональному, змістовно-цільовому аспекті діяльність структурується за цілями та операціями, через систему яких досягається певна мета. У цьому сенсі усі найбільш значущі блоки діяльності представлені у ч. 2 ст. 34 Конституції України про право на інформацію: “кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб і на свій вибір” [2].

Конструкція указаної статті орієнтована на дії, дозволені і закріплені Основним законом як право їх здійснювати, що *продовжуються і переходять у діяльність* професійного характеру. Це вірно, оскільки стаття звернена до громадянина та не пов'язана з його професійною або виробничою характеристикою. Але наголошення цього дозволу *діяти певним чином, здійснювати дії* в інформаційній сфері в розділі про права громадян надає цим формулюванням і значення *правочинності* – можливості не тільки самому здійснювати названі дії, а й законно вимагати від інших суб'єктів відповідних дій. Це не означає, що дії з реалізації прав громадянина не можуть переходити в діяльність стабільну, професійну, але для цього будуть потрібні інші механізми оформлення цієї діяльності у встановленому законом порядку (контракт, договір, ліцензія й т. п.).

Якщо в Законі України “Про інформацію” (у редакції від 02.10.92 р. [3]) його предметна сфера визначалася як закріплення права громадян України на інформацію, закладення правової основи інформаційної діяльності, то у чинному законі (редакція від 09.05.11 р. [4]) його метою є регулювання відносин щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації, тобто закладення правових основ тієї ж інформаційної діяльності, але без визначення її сутності, змісту та складу, які, до речі, на часі повністю відсутні в законодавстві України в результаті, на думку багатьох фахівців, безглузлого редагування закону, який є (точніше, був) системоутворювальним правовим актом в інформаційній сфері. Взагалі, зі змісту чинного закону складається таке враження, що уся інформаційна діяльність, принаймні в Україні, зводиться до діяльності журналістів, засобів масової інформації та їх працівників (розділ III).

Але згадаємо, що інформаційна діяльність визначалася законом (у попередній його редакції) як “...сукупність дій, спрямованих на задоволення інформаційних потреб громадян, юридичних осіб і держави” [3, ст. 12]. Законом визначалися й основні напрями інформаційної діяльності – політичний, економічний, соціальний, духовний, екологічний, науково-технічний, міжнародний тощо [3, ст. 13].

Певною спробою правової легалізації цієї категорії та пов'язаних з нею понять в Україні, їх змісту, складу та класифікації був проект Закону України “Про діяльність у сфері інформатизації” (тобто інформаційну діяльність), внесений у 2003 році Кабінетом Міністрів, де діяльність у сфері інформатизації розглядалася як “...сукупність дій, пов'язаних із створенням, розповсюдженням, використанням, зберіганням, збиранням та обробленням об'єктів сфери інформатизації, а також наданням послуг з їх використання” [4]. Але, незважаючи на позитивний висновок Головного науково-експертного управління Верховної Ради [5] та його прийняття за основу у першому читанні, “враховуючи те, що з часу подання та прийняття за основу проекту Закону ...до законів України у відповідній сфері внесено суттєві зміни з врегулювання відносин, засади яких запропоновано визначити в зазначеному проекті...” [6], у 2005 р. законопроект було відхилено та знято з розгляду. Таким чином, категорія “інформаційна діяльність (чи діяльність у сфері інформатизації)” у чинному законодавстві України відсутня.

Чинний Закон України “Про інформацію” визначає також суб'єктів інформаційних відносин, на яких він поширюється – фізичні та юридичні особи, об'єднання громадян, суб'єкти владних повноважень [7, ст. 4]. Не можна сказати, що в цьому випадку закон відрізняється чистотою та точністю термінології, але важливо, що він у межах свого впливу, на відміну від попередньої редакції, включає не весь перелік суб'єктів права, до якого, на наш погляд, можна віднести інші держави, їх громадян, юридичні особи, міжнародні організації та осіб без громадянства, що обумовлюється глобальним характером процесу інформатизації суспільства, глобалізації економічних, культурних та інших соціальних процесів.

Всі різновиди інформаційної діяльності (діяльності в галузі інформатизації), де здійснюються процеси з'єднання технологій, ресурсів і дій з використання результатів сполучення енергетики інформації та технічних засобів при реалізації особистих, корпоративних чи суспільних інтересів, утворюють сферу інформаційної діяльності. З урахуванням специфіки суб'єктів і технологічного циклу роботи з інформацією російська вчена І.Л. Бачило визначає цю діяльність у такий спосіб: “Інформаційна діяльність – це професійна діяльність в галузі створення збору, пошуку, накопичення, обробки, зберігання, надання, представлення, розповсюдження, охорони та захисту інформаційних ресурсів, інформаційних технологій і використання засобів зв'язку, що здійснюється в рамках правового статусу організації (юридичної особи, органу державної влади та місцевого самоврядування), персоналу цих суб'єктів відповідно до їхніх прав і обов'язків, а також дії фізичних осіб по задоволенню потреб в інформації і засобах інформатизації при дотриманні законодавства” [8, с. 158].

З таким визначенням можна посперечатися, адже інформаційна діяльність може бути не пов'язана з виконанням професійних обов'язків, а, наприклад, обумовлена приватними інтересами, хобі або злочинними намірами. Останнє ставить під сумнів тезу автора про дотримання законодавства. Враховуючи коло суб'єктів інформаційної діяльності, якими є не тільки “юридичні особи, органи державної влади та місцевого самоврядування” та “їх персонал”, а й інші держави, їх громадяни, юридичні особи, міжнародні організації та особи без громадянства, місце знаходження яких може бути не визначено, “рамки правового статусу організації” у визначенні бачаться недоречними. Адже визначення не стосується однієї конкретної країни – Росії чи України.

Інформаційна діяльність реалізується через конкретні операції та дії. Однорідні операції та дії по меті або формі їх реалізації формують функції виконавців. Кількість і склад функцій кожного виконавця (співробітника організаційно-функціональної структури чи її підрозділу) визначаються обсягом і складністю напряму його дій і пов'язаних з ними операцій.

До основних видів інформаційної діяльності законодавець відносить (точніше, відносив):

– одержання інформації – набуття, придбання, накопичення відповідно до чинного законодавства України документованої або публічно оголошеної інформації громадянами, юридичними особами або державою;

– використання інформації – задоволення інформаційних потреб громадян, юридичних осіб і держави;

– поширення інформації – розповсюдження, обнародування, реалізація у встановленому законом порядку документованої або публічно оголошеної інформації;

– зберігання інформації – забезпечення належного стану інформації та її матеріальних носіїв [3, ст. 14].

Така класифікація уявляється нам, м'яко кажучи, спрощеною. По-перше, з урахуванням сучасної парадигми (трактування) поняття “інформація” на часі в науковій думці використовується легалізована законом словосполучення “інформаційний ресурс” як “сукупність документів в інформаційних системах (бібліотеках, архівах, банках даних тощо)” [9, ст. 1] чи, згідно із законодавством Російської Федерації “окремі документи та окремі масиви документів, документи та масиви документів в інформаційних системах (бібліотеках, архівах, фондах, банках даних, інших інформаційних системах)” [10]. По-друге, такий перелік стосується суто дій суб'єктів інформаційної діяльності і пов'язаних з ними операцій, а не видів інформаційної діяльності. По-третє, у переліку відсутні такі важливі дії (чи операції), як *перетворення* і *знищення*. І нарешті, щодо зручності використання цього не малого переліку у спілкуванні, то, з урахуванням циклічного характеру існування інформації (чи інформаційних ресурсів), мабуть нема сенсу перераховувати усі наведені дії, які можна визначити одним терміном – *обіг*.

Щодо мети та форми реалізації інформаційних ресурсів, які утворюють функції виконавців, заслуговує на увагу класифікація, запропонована І.Л. Бачило. Вчена розглядає інформаційну діяльність загального характеру, спеціальну та спеціалізовану інформаційну діяльність.

Інформаційна діяльність загального характеру пов'язана з інформаційним забезпеченням усіх ділянок роботи органу, організації, службовця, працівника будь-якої професії та приватної особи.

Спеціальна інформаційна діяльність здійснюється такими органами, організаціями і професійно орієнтованими працівниками, які розв'язують завдання в галузі масової інформації та інформатизації, забезпечують консультативну, експертну і аналітичну роботу для необмеженого числа користувачів.

Спеціалізована інформаційна діяльність – діяльність, у результаті якої вирішуються завдання по формуванню та використанню державних інформаційних ресурсів, технологій і комунікацій, необхідних для виконання державних і міжнародних програм в галузі розвитку інформаційної індустрії та інфраструктури, здійснення інновацій на основі інформаційних технологій, забезпечення інформаційної безпеки суспільства, держави, особи [8, с. 159].

Мабуть, таку класифікацію можна було б взяти за основу, але, на наш погляд, вона пропонується з прив'язкою до певної організаційно-функціональної структури структур чи галузі діяльності. Більш важливою для практики, вживання у правозастосуванні та науковому обігу буде класифікація інформаційної роботи за *соціальною направленістю*, функціями інформаційних ресурсів та технологій з урахуванням правомірності інформаційної діяльності (соціально-корисну та соціально-шкідливу). За такими ознаками, на наш погляд можна розглядати:

1. *Державна інформаційна діяльність* – соціальнокорисні, професійні дії суб'єктів державного сектору соціального забезпечення по задоволенню інформаційних потреб та використанню при цьому засобів інформатизації структури та її персоналу (органу, організації, службовця, працівника будь-якої професії), яка здійснюється в межах правового статусу відповідно до їхніх прав і обов'язків при дотриманні чинного законодавства.

Суб'єктами цієї категорії інформаційної діяльності та відповідних правовідносин є суб'єкти владних повноважень, інші держави та міжнародні організації.

До основних завдань цієї категорії діяльності відносяться:

- розробка та впровадження інформаційно-телекомунікаційних технологій, необхідних для виконання державних і міжнародних програм в галузі розвитку інформаційної інфраструктури (інформатизація держави);
- формування та використанню державних інформаційних ресурсів і засобів масової інформації (національного сектору інформаційного простору);
- розробка та впровадження інформаційних технологій по наданню адміністративних послуг органів державної влади та самоврядування (інформатизація владних структур);
- правове регулювання процесу інформатизації та виникаючих при цьому правовідносин (інформаційних правових відносин);
- наукова та науково-технічна діяльність державних науково-дослідних установ по проведенню інформаційно-правових досліджень;
- виконання функцій держави по забезпеченню суверенітету в інформаційній сфері шляхом створення умов інформаційної безпеки і т. д.

2. *Комерційна (недержавна) інформаційна діяльність* – соціально-корисні, професійні дії суб'єктів недержавного сектору соціального забезпечення по задоволенню інформаційних потреб суспільства, яка здійснюється в межах правового статусу організаційно-функціональних структур, відповідно до їхніх прав і обов'язків при дотриманні чинного законодавства.

Суб'єктами цієї категорії інформаційної діяльності є фізичні та юридичні особи, об'єднання громадян, суб'єкти владних повноважень, інші держави, їх громадяни та юридичні особи, міжнародні організації та особи без громадянства.

До основних завдань цієї категорії діяльності відносяться:

- формування та поширення суспільно-корисних інформаційних ресурсів у національному сегменті інформаційного простору;
- формуванню та підтримка ринку інформаційних технологій та послуг, а також інформаційних технологій та засобів їх забезпечення.

3. *Приватна інформаційна діяльність* – соціальнокорисні дії людини та громадянина по задоволенню особистих інформаційних потреб та використанню чи розробці інформаційних технологій, створенню та поширенню приватних інформаційних ресурсів, що здійснюється відповідно до їх прав і обов'язків при дотриманні чинного законодавства. Суб'єктами цієї категорії є фізичні особи, громадяни інших держав та особи без громадянства.

4. *Неправомірна інформаційна діяльність* – соціальношкідлива інформаційна діяльність у державному чи недержавному сектору соціального забезпечення, або приватні дії в інформаційній сфері, які здійснюється з порушенням чинного національного чи міжнародного законодавства, завдають матеріальної чи моральної шкоди фізичним та юридичним особам або порушують їх права, та підлягає притягненню до юридичній відповідальності згідно із законом.

Перші три із зазначених категорій інформаційної діяльності можна класифікувати за пропозицією І.Л. Бачило. Щодо останньої із запропонованих категорій інформаційної

діяльності, то, мабуть, вона представляє найбільший інтерес з погляду правового регулювання, є найменш дослідженою і потребує комплексного правового дослідження.

На підставі викладеного інформаційну діяльність уявляється можливим визначити як *дії суб'єктів у галузі обігу інформаційних ресурсів та використання інформаційно-комунікаційних технологій (інформаційній сфері), які здійснюються в межах суспільних, корпоративних чи особистих інтересів або проти них.*

Висновки.

1. Інформаційна діяльність, професійне ставленням до роботи з інформаційними ресурсами, яка існує в самих різних формах, відома давно та поступово знаходить таку визначеність і вплив, що дають підставу поставити її в ряд самостійних предметів правових відносин. Це перетворило інформаційні ресурси і все, що пов'язане з їх обробкою та обігом, як специфічний об'єкт інтересу людини, суспільства і соціальних структур, в особливий предмет діяльності та соціальних відносин, а як наслідок – у предмет правових відносин.

2. На часі поняття та класифікація інформаційної діяльності в чинному законодавстві та стандартах України відсутні. Важливість розуміння цієї категорії соціальної діяльності, пов'язаних з нею дій та операцій, є дуже важливим для правового регулювання виникаючих правовідносин (інформаційних правовідносин) і потребують як внесення до відповідних класифікаторів, так і правової легалізації.

3. Введення категорії *неправомірної інформаційної діяльності*, пов'язаної з правопорушеннями у сфері інформаційних правовідносин, потребують проведення інформаційно-правових, комплексних досліджень проблем застосування юридичної відповідальності в цій сфері.

Використана література

1. Стандарти підприємства. Библиотека отраслевых справочников. – Режим доступу : [//www.info-norma.org/pages/normu_i_normative/normu_i_normativu.html](http://www.info-norma.org/pages/normu_i_normative/normu_i_normativu.html)
2. Конституція України : Закон України від 28.06.96 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Про інформацію : Закон України від 02.10.92 р. № 2657-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48.
4. Про діяльність у сфері інформатизації : проект Закону України від 18.11.03 р. № 1257-ІV. – Режим доступу: [//www.w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_2?pf3516=3038&skl=5](http://www.w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_2?pf3516=3038&skl=5)
5. Висновок Головного науково-експертного управління на проект Закону України “Про діяльність у сфері інформатизації” від 14.04.03 р. – Режим доступу : [//www.w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_2?pf3516=3038&skl=5](http://www.w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_2?pf3516=3038&skl=5)
6. Про скасування рішення Верховної Ради України про прийняття за основу проекту Закону України про діяльність у сфері інформатизації : Постанова Верховної Ради України від 22.11.05 р. № 2909-ІV. – Режим доступу : [//www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2909-15](http://www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2909-15)
7. Про інформацію : Закон України від 13.01.11 р. № 2938-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32, ст. 313.
8. Бачило И. Л. Информационное право. Основы практической информатики : учеб. пособие / И.Л. Бачило. – М. : Издательство г-на Тихомирова М.Ю., 2001. – 352 с.
9. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 04.02.98 р. № 74/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998 р. – № 27. – Ст. 181.
10. Закон Российской Федерации от 20.02.95 г. № 24-ФЗ “Об информации, информатизации и защите информации”. – (В ред. Закона Российской Федерации от 10.01.03 г. № 15-ФЗ). – Режим доступу : [//www.moscow.gks.ru/statrep/DocLib/inform.htm](http://www.moscow.gks.ru/statrep/DocLib/inform.htm)

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 001.102:004.5

ЗОЛОТАР О.О., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
Науково-дослідного центру правової інформатики
Національної академії правових наук України

ПРО ПОНЯТТЯ “ІНФОРМАЦІЙНИЙ ШУМ” У ПРАВОВІДНОСИНАХ

Анотація. Про явище зростання і використання повідомлень і публікацій.

Ключові слова: шум, інформація, інформаційна безпека.

Аннотация. О явлении роста и использования сообщений и публикаций.

Ключевые слова: шум, информация, информационная безопасность.

Summary. About the phenomenon of growth and use of reports and publications..

Keywords: noise, information, informative safety.

Постановка проблеми. Однією з визначальних рис інформаційного суспільства є великі потоки інформації, які давно перевищили індивідуальні та соціальні можливості їх фільтрації для корисного використання. Широке впровадження й удосконалення техніко-технологічних засобів збирання, зберігання, використання та поширення інформації призвели до стрімкого розвитку інформаційних відносин в суспільстві [1]. Суспільство буквально “топить себе в інформації”. Людський мозок стає подібним до м’ясорубки, яка “перемелює тонни інформації”, не особливо вдумуючись у її потрібність і корисність. Усій цей колосальний інформаційний потік захаращує мозок і пам’ять (умовно кажучи, створює “інформаційний шум”), які не мають безмежних можливостей з обробки, зберігання та використання.

Метою статті є дослідження явища під назвою “інформаційний шум” в умовах становлення інформаційного суспільства.

Виклад основних положень. Велика кількість інформаційних потоків, знаково-символьна архітектура буття сучасної людини (жителя мегаполісу, в першу чергу) неминуче призводить до “дубляжу” або, навпаки, розрізненості відомостей; перенасичення каналів сприйняття диктує нездатність індивідуальної свідомості впоратися з масивами інформації, що надходить. Інакше кажучи, головною причиною інформаційного шуму виступає надлишок інформації, особливо якщо остання не затребувана. Дане явище не так вже безневинно, як може здатися на перший погляд, оскільки зайва, “фонова”, інформація, відволікаючи увагу людини від поставлених цілей, сприяє виснаження його інтелектуальних сил, підвищує енергетичні витрати [2]. Тобто можна зробити висновок, що на якомусь етапі існування інформація перетворюється на шум.

Етимологія поняття “шум”. В тлумачних словниках різних мов поняття “шум” здебільшого пояснюється через фізичне явище, пов’язане зі звуком, яке узагальнюється як “небажані звуки, які заважають людині”. Водночас, поняття “шум” використовується в багатьох науках з різним значенням, зокрема у фізиці, математиці, біології, екології, історії, інформатиці і не лише. Наприклад, в інформатиці під “шумом” розуміють “різноманітні перешкоди, що викривлюють сигнал і призводять до втрати інформації” [3].

Інформація і шум. Тож, хотілося б звернути увагу на деякі властивості інформації, що дозволять наблизитись до розуміння природи інформаційного шуму. По-перше, в теорії інформації, згідно концепції К. Шенона, важливі не будь-які відомості, а лише

ті, що усувають або зменшують невизначеність щодо певного явища. Отже, якщо певні відомості не задовольняють або не зменшують невизначеність, то вони не є інформацією.

По-друге, інформація наділена такими основними ознаками як цінність і кількість. Цінність інформації є її основною суб'єктивною (соціальною) ознакою, а кількість – об'єктивною (технічною). На нашу думку, саме в залежності від цих ознак і можна відокремити інформацію від шуму.

Щодо кількості. Протягом останніх років звичайним явищем стали так звані інформаційні перевантаження – нова “хвороба” інформаційного суспільства. Людині в даний час доступна практично будь-яка інформація в необмеженому обсязі. Він відправляє і отримує електронну пошту, завантажує в пам'ять комп'ютера картинки, звукозаписи, нарешті, може практично одночасно зв'язуватися з будь-яким числом користувачів для обміну інформацією. Однак питання полягає в тому, наскільки необхідний людині такий обсяг інформації, чи може вона його цілком засвоїти і надалі використовувати.

Щодо цінності. Кількість не завжди означає якість. В умовах доступності інформаційних технологій кожен отримав можливість не лише споживати, але й створювати інформацію. При цьому не кожна інформація, що технічно вважається новою, є такою в соціально-правовому розумінні, а тим паче – достовірною. Для прикладу, журналіст, згідно законодавства, відповідає за достовірність наданих ним відомостей. Блогер же ні перед ким відповідати не повинен. Часто новини в соціальних мережах та на Youtube поширюються значно швидше, ніж через ЗМІ. Однак ніхто не гарантує достовірність, якість і безпечність такої інформації. У результаті інформаційний простір заповнює шум, з якого пересічному громадянину складно виокремити раціональне зерно, бо “тексти пишуться все одно не для читачів, а для Яндекс. Неважливо, чи подобається комусь текст, – важливо, щоб на нього “клікнули” якомога більше користувачів” [4].

Шум як загроза інформаційній безпеці. Психологи, соціологи, навіть програмісти, наголошують на його негативному впливі і намагаються запропонувати варіанти боротьби з інформаційним “шумовим забрудненням”.

К. Богданович, програміст з багаторічним стажем, спробував виокремити джерела шумів у житті і класифікувати їх. Ось що вийшло. Форуми; новини міста; фільми та музика, що грають в фоні; RSS-рідер з чималою кількістю каналів; пошта, і особливо спам; ICQ; реклама в Інтернеті, реклама на вулиці, реклама в поштовій скриньці і навіть на упаковках продуктів; соціальні мережі та їх новини; телефонні розмови; паперовий спам у вигляді рекламних листівок і каталогів; блукання від цікавого до цікавого. Класифікація на три категорії виглядала таким чином – 1) неминучі, 2) “найбільше зло”, тобто найбільш інтенсивно впливаючі і при цьому найменш корисні, 3) в якійсь мірі навіть корисні [5].

Психологи почали говорити про небезпеки зривів, коли надлишок інформації робить велику її частину нерелевантною (тобто не корисним сигналом, а саме “шумом”), відфільтрувати який виявляється надзвичайно важко, і людина автоматично відфільтровує взагалі все. Глушить звук телевізора або радіоприймача на рекламних паузах, а то й зовсім перестає користуватися і тим і іншим. Починає ігнорувати рекламні банери в мережі. Перестає користуватися електронною поштою та ICQ без особливої потреби. Перестає користуватися блогами, LiveJournal та іншими ресурсами такого роду [6].

Влітку 2005 року на конференції Supernova 2005 співробітниця Microsoft Research Лінда Стоун поділилася дуже цікавими роздумами. Стоун каже, що в 1997 році народилося поняття “перманентна часткова увага”. Під цим мається на увазі режим існування, в якому людина звикає ні на чому довго не зосереджуватися, робити відразу кілька справ, при цьому постійно “скануючи” навколишнє середовище на предмет “нових можливостей”, які в жодному разі не можна упустити. “Протягом майже двох десятиліть постійна часткова увага була способом існування, способом виконання своїх обов’язків і підтримки відносин. Наш канал уваги розширився до крайніх меж...”. На думку, дослідниці, з 1985 по 2005 роки тривав цикл, де перманентно розсіяна увага стала цілковитою нормою. Так само як і існування в якості вузла мережі. Відчуваючи себе “на зв’язку” людина відчуває себе “живою”. Але платить він за це синдромом дефіциту уваги (Attention Deficit Disorder) – який є лише варіантом “перманентної часткової уваги”, варіантом, визнаний хворобою [7].

Окрім небезпеки для здоров’я і соціальної адаптації людини, інформаційний шум також може набувати злочинних форм, що несуть небезпеку як для окремої особи, так і для суспільства в цілому. Перше, що спадає на думку – спам. Постанова Кабінету Міністрів України від 09.08.05 р. № 720 “Про затвердження Правил надання та отримання телекомунікаційних послуг” визначає “спам – не замовлені попередньо споживачами електронні повідомлення, які або є масовими, або в яких не наведено достовірні відомості про повну назву, власну поштову чи електронну адресу замовника чи відправника цих повідомлень, або подальше отримання яких споживач не може припинити шляхом інформування про це замовника чи відправника” [8]. Згідно з даними “лабораторії Касперського”, яка аналізує близько 1,5 мільйонів спамових повідомлень щодня частка спама в пощтовому трафіку в 2010 році виглядала таким чином (Рис. 1):

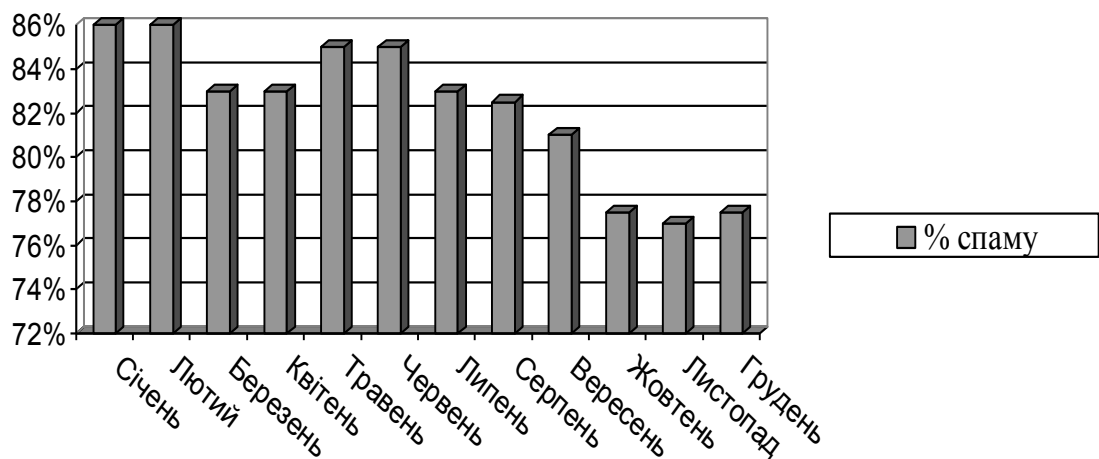

Рис.1. Частка спама в пощтовому трафіку в 2010 році

При цьому, найбільша кількість спама в 2010 році було розіслано із США (11,3 %), на другому місці Індія (8,3 %), на третьому – Росія (6,0 %), Україна на 10 місці (2,6 %). Як і в 2009 році, в ТОП 20 досить широко представлені країни Східної Європи та Азіатського регіону, в той час країни Західної Європи – у меншості [9].

У II півріччі 2010 р. кількість спама, що розсилається в світі, знизилася вчетверо. Експерти з безпеки не можуть назвати причин цього феномена, але припускають, що однією з причин явища може бути зміна напрямку впливу спамерських груп на Facebook

і Twitter. Так, у вересні і грудні 2010 р. були зафіксовані масове інфікування облікових записів Twitter. Тільки восени піддалися зараженню понад 500 тис. акаунтів [10]. Такий розвиток подій вбачається цілком логічним, оскільки соціальні мережі постійно посилюють вплив в інформаційному просторі. Слід згадати події іранських заворушень 2009 року. Оскільки робота іноземних журналістів в Ісламській Республіці в той період була обмежена, а офіційним іранським ЗМІ віри мало, основними ньюсмейкерами стали користувачі Facebook, Twitter і люди, що викладали зняті камерами мобільників ролики на Youtube. Зрозуміти, що насправді відбувається в країні, дивлячись на ці кадри, було неможливо: натопт, крики, постріли, кров. Але хто кого куди жене і по кому стріляє – незрозуміло [11].

Або з не так далекого минулого. В Facebook з'явилася група “окупуємо разом”, до якої вступили більше 134 тис. чоловік. Її учасники закликали проводити акції протесту, на зразок нью-йоркських, по всьому світу. У 15 жовтня 2011 року більш ніж в 80 країнах їх однодумці організували різного ступеня масовості виступу. Особливо відзначилися борці за зміну світу на краще в Римі: пожежа в будівлі Міноборони, розгромлені банки і магазини, спалені машини, травми отримали 135 людей, місту було завдано збитків на 2 млн євро. І зв'язок з цією акцією має хакерське угруповання Anonymous, що відоме низкою гучних інтернет-атак. До прикладу, після торішнього скандалу з блокуванням рахунків WikiLeaks вони скоїли напад на ресурси Mastercard, Paypal і Visa [12].

В інформаційному просторі можуть бути використані різні прийоми досягнення терористичної мети. ІКТ є привабливим засобом здійснення терористичних актів, однією з переваг якої називають “унікальну можливість таємно, планомірно й ефективно впливати на індивідуальну і масову свідомість, громадську думку, процеси ухвалення рішень; поширювати пропагандистські матеріали, проводити дезінформацію, викликати паніку” [13]. Інформаційний шум при вдумливому і цілеспрямованому використанні є зручним і ефективним засобом впливу на соціум.

Психологи стверджують, що інформаційний шум перешкоджає процесу мислення [14]. А історія людства чудово знає, що немає кращого ґрунту для нав'язування власних ідей як “сіра маса”, яка не має власної думки, не здатна критично протистояти засиллю інформаційного тиску, відмежовуючи інформацію від шуму.

Висновки.

Чи має право на існування поняття “інформаційний шум” в правовому розумінні? Автор не ставила за мету зараз точно і беззаперечно сформулювати дефініцію для означення цього явища. Вважаємо очевидним, що шум супроводжує життя людини в еру інформаційного суспільства. На нашу думку, застосування поняття “інформаційний шум” не є до кінця коректним і науковим, оскільки шум є антиподом інформації, а також є перешкодою для правильного і своєчасного отримання інформації. Отже об'єднання в одній категорії двох протилежних явищ вбачається нелогічним. Однак поява власне такої лексичної форми є цілком зрозумілою з побутової точки зору. Як вже згадувалось поняття “шуму” існує в різних наукових сферах. Отже для означення явища шуму в інформаційній сфері було використано словосполучення “інформаційний шум”, за аналогією категорій “історичний шум”, “звуковий шум” або “оптичний шум”.

“Шум” як поняття в науках інформаційної сфери (інформатиці, інформаціології, соціальній інформації тощо) існує вже давно і має кілька визначень. На нашу думку, явище шуму в інформаційному просторі має також і правове значення, оскільки може виступати об'єктом правовідносин (наприклад, спам). Шум в різних проявах за певних умов може становити загрозу інформаційній безпеці особи, суспільства, держави і

міжнародного співтовариства, ставати ефективною зброєю для ведення інформаційних війн та кібертероризму. Нині науки вступають у фазу розвитку, коли взаємозв'язки між ними все більше міцніють, відбувається активне взаємопроникнення і взаємодія. Така ситуація обумовлена інтенсивним переходом суспільства від індустріального до інформаційного – процесами інформатизації, інтеграції й диференціації наукових знань, змінами в існуючій загальній системі уявлень про інформацію і, як наслідок, формуванням нової інформаційної парадигми [15]. Тому, на нашу думку, поняття “шум” потребує подальших досліджень зі сторони науковців різних галузей, зокрема правових наук (в тому числі інформаційного права), психологічних, політичних і соціальних наук.

Використана література

1. Пилипчук В.Г., Брижко В.М. Проблеми становлення і розвитку інформаційного законодавства в контексті євроінтеграції України // Інформація і право. – 2011. – № 1(1). – С. 11 – 20.
2. Рунов А.В. Социальная информатика : учебное пособие / А.В. Рунов. – М., 2009. – Режим доступу : [//www.library.tuit.uz/skanir_knigi/book/socialnaya_informatika.htm](http://www.library.tuit.uz/skanir_knigi/book/socialnaya_informatika.htm)
3. Введение в информатику. – Режим доступу : [//www.inf8.gym5cheb.ru/p2aa1.html](http://www.inf8.gym5cheb.ru/p2aa1.html)
4. Казанцева А. Информационный шум // Троицкий вариант. – 2011. – № 74. – С. 11.
5. Богданович К. Информационный шум. – Режим доступу : [//www.bogdanovich.exogens.ru/blog/post/informacionnyj-shum](http://www.bogdanovich.exogens.ru/blog/post/informacionnyj-shum)
6. Ильин Ю. Маятник внимания. – Режим доступу : [//www.computerra.ru/243301](http://www.computerra.ru/243301)
7. Stone L. Extracting Signal from Noise in Social Networking. – Режим доступу : [//www.research.microsoft.com/en-us/um/redmond/events/scs2005](http://www.research.microsoft.com/en-us/um/redmond/events/scs2005)
8. Про затвердження Правил надання та отримання телекомунікаційних послуг : Постанова Кабінету Міністрів України від 09.08.05 р. № 720. – Режим доступу : [//www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua)
9. Kaspersky Security Bulletin 2010. Спам в 2010 году. – Режим доступу : [//www.securelist.com/ru/analysis/208050680/Kaspersky_Security_Bulletin_2010_Spam_v_2010_godu](http://www.securelist.com/ru/analysis/208050680/Kaspersky_Security_Bulletin_2010_Spam_v_2010_godu)
10. – Режим доступу : [//www.cnews.ru/news/top/index.shtml?2011/01/10/422734](http://www.cnews.ru/news/top/index.shtml?2011/01/10/422734)
11. Кобзев А. Информационный шум // Московские новости. – 2011. – № 161(161).
12. Беспорядки в Риме выходят из-под контроля. Горит здание минобороны – Режим доступу : [//www.dp.ru/a/2011/10/15/Besporjadki_v_Rime_vihodjat](http://www.dp.ru/a/2011/10/15/Besporjadki_v_Rime_vihodjat)
13. Дзьобань О.П. Інформаційне насильство та безпека : світоглядно-правові аспекти : монографія / О.П. Дзьобань, В.Г. Пилипчук ; за заг. ред. проф. В.Г. Пилипчука. – Х. : Майдан, 2011. – С. 102.
14. Мыслить человеку мешает “информационный шум”. – Режим доступу : [//www.psy.rin.ru/cgi-bin/news.pl?id=152775](http://www.psy.rin.ru/cgi-bin/news.pl?id=152775)
15. Юзвизин И.И. Информациология или закономерности информационных процессов и технологий в микро- и макромирах Вселенной / И.И. Юзвизин. – [4-е изд]. – М., 1996.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 347.78(07)

МОЗОЛЕВСЬКА О.М., здобувач наукового ступеня кандидата юридичних наук.
Науково-дослідний центр правової інформатики
Національної академії правових наук України

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ МІСЦЕВИМИ ЗАГАЛЬНИМИ СУДАМИ УКРАЇНИ

***Анотація.** Визначення особливостей доступу до публічної інформації місцевими загальними судами з урахуванням положень чинного законодавства України.*

***Ключові слова:** доступ до інформації, місцеві загальні суди.*

***Аннотація.** Определение особенностей доступа к публичной информации местными общими судами с учетом положений действующего законодательства Украины.*

***Ключевые слова:** доступ к информации, местные общие суды.*

***Summary.** Determination of features of access to public information by local ordinary courts taking into account the provisions of current legislation of Ukraine.*

***Keywords:** access to information, local ordinary courts.*

Постановка проблеми. Відносини з приводу доступу до публічної інформації набули актуальності після прийняття Закону України “Про доступ до публічної інформації”. Забезпечення громадянам вільного доступу до будь-якої інформації, крім таємної, конфіденційної і службової, є одним з обов’язків судових органів, зокрема місцевих загальних судів. Однак однозначно не визначені обсяг публічної інформації, який має надаватися, деталізована процедура надання відомостей з урахуванням процесуальних особливостей діяльності місцевих загальних судів. Адже такі суди, розглядаючи кримінальні, цивільні справи, справи про адміністративні правопорушення тощо, мають право на закритий судовий розгляд, а також обов’язок оприлюднювати судові рішення.

Таким чином, визначення особливостей забезпечення громадян публічною інформацією, відмежування його від процесуальних повноважень суду і суддів має як науково-теоретичний, так і суто практичний характер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику доступу громадян до інформації досліджував А.І. Марущак [1]. У частині існування конфіденційної і таємної інформації свій внесок у науку інформаційного права здійснили В.М. Брижко, який дослідив організаційно-правові питання захисту персональних даних [2], Ю.О. Гелич, яка присвятила свою дисертацію таємниці особистого життя людини [3], та інші науковці.

Серед актуальних досліджень у цьому напрямі варто відзначити дисертаційну роботу О.О. Овсяннікової, яка здійснила класифікацію інформації про “суддівське співтовариство”, що має бути доступною для громадян та засобів масової інформації:

- найменування і реквізити органу суддівського співтовариства, що постійно діє (адреса, телефон довідкової служби, адреса електронної пошти);
- керівництво і персональний склад Ради суддів України, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, рад суддів і кваліфікаційних комісій суддів (прізвище, ім’я, по батькові, посада або сфера діяльності);
- нормативні акти, що встановлюють порядок формування і діяльності органу суддівського співтовариства;

- регламент роботи органу суддівського співтовариства;
- рішення органу суддівського співтовариства, прийняті на відкритих засіданнях;
- відомості стосовно вакантних місць на зайняття посади судді та інформація стосовно осіб, які рекомендуються на зайняття цієї посади;
- інформація стосовно притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності та рішення органів суддівського співтовариства щодо цього питання [4, с. 13 – 14].

Але жоден із зазначених вище та інших дослідників не розглядали питання забезпечення доступу до публічної інформації у місцевих загальних судах з урахуванням положень Закону України “Про доступ до публічної інформації”.

Метою статті є визначення особливостей забезпечення доступу до публічної інформації місцевими загальними судами з урахуванням положень Закону України “Про доступ до публічної інформації” та процесуальних кодексів України, якими керуються у своїй діяльності місцеві загальні суди. Задля досягнення мети дослідження завданням цієї статті є здійснити аналіз чинного законодавства України, практики діяльності місцевих загальних судів та поглядів науковців і визначити форми та способи забезпечення доступу до публічної інформації місцевими загальними судами.

Виклад основного матеріалу. Закон України “Про доступ до публічної інформації” включає судові органи, зокрема і місцеві загальні суди, до переліку розпорядників інформації, а саме до групи суб’єктів владних повноважень [5, ст. 13]. Жодних особливостей у наданні судами інформації цитований Закон не встановлює. Таким чином, місцеві загальні суди на рівні з іншим суб’єктами владних повноважень (органами державної влади, іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, органами влади Автономної Республіки Крим, іншими суб’єктами, що здійснюють владні управлінські функції відповідно до законодавства та рішення яких є обов’язковими для виконання) мають надавати публічну інформацію запитувачам – фізичним, юридичним особам, об’єднання громадян без статусу юридичної особи, крім суб’єктів владних повноважень, визначати спеціальні структурні підрозділи або посадових осіб, які організують у встановленому порядку доступ до публічної інформації тощо.

Діюча Інструкція з діловодства в місцевому загальному суді, яка встановлює загальні правила ведення судового діловодства в судах і регламентує порядок роботи з документами з моменту їх надходження чи створення в суді до відправлення або передавання в архів, звернення до виконання судових рішень, жодних норм стосовно роботи з публічною інформацією не містить. Хоча і містить застереження про те, що порядок ведення діловодства, що містить інформацію з обмеженим доступом, діловодства за зверненнями громадян і діловодства з питань роботи з кадрами визначається чинним законодавством України [6, п. 1.3]. У зазначеній Інструкції міститься відсилна норма про роботу зі зверненнями громадян: після реєстрації в журналі вхідної кореспонденції діловодство за зверненнями громадян у суді ведеться згідно з Інструкцією з діловодства за зверненнями громадян в органах державної влади і місцевого самоврядування, об’єднаннях громадян, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності, в засобах масової інформації, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 14.04.97 р. № 348 [6, п. 4.2]. Доцільним видається включення до Інструкція з діловодства в місцевому загальному суді відсилної норми на нормативно-правовий акт, що регламентує роботу із забезпечення доступу до публічної інформації місцевими загальними судами.

Варто відзначити, що для місцевих загальних судів на сьогодні не розроблено нормативно-правових актів про порядок організації доступу до публічної інформації, що

знаходиться у їх володінні. Це спричиняє практичні проблеми розмежування публічної відкритої інформації від публічної інформації з обмеженим доступом.

Розробка такого нормативно-правового акта може здійснюватися за аналогією з Положенням про порядок організації доступу до публічної інформації, що знаходиться у володінні Державної судової адміністрації України [7], із закріпленням норм про забезпечення доступу до інформації шляхом: систематичного та оперативного оприлюднення інформації на офіційних веб-сайтах місцевих загальних судів, на інформаційних стендах, а також шляхом надання інформації за запитом. Зазначені шляхи отримання громадянами та іншими суб'єктами публічної інформації називатимемо способами забезпечення доступу до публічної інформації.

Додатково такими засобами забезпечення доступу до публічної інформації для місцевих загальних судів можна було б закріпити такі, що передбачені Положенням про забезпечення доступу до публічної інформації у Верховному Суді України: оприлюднення публічної інформації в засобах масової інформації і присутність запитувачів інформації на відкритих судових засіданнях у Суді [8, п. 2.1].

До того ж, додатковими засобами забезпечення доступу до публічної інформації мають стати особистий прийом громадян та представників юридичних осіб, а також надання публічної інформації по телефону структурними підрозділами або уповноваженими посадовими особами місцевих загальних судів.

Варто відзначити, що у Верховному Суді України не належать до публічної інформації, крім інформації з обмеженим доступом ще такі категорії інформації:

- інформація, яка на день надходження запиту не відображена та не задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях і її відображення та документування не передбачено чинним законодавством;
- інформація, яка отримана або створена при опрацюванні матеріалів, пов'язаних зі співробітництвом Верховного Суду України з судовими органами інших держав, міжнародними організаціями, дипломатичними установами, акредитованими в Україні;
- інформація, яка отримана або створена при листуванні з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, громадянами;
 - внутрішньоміжсудова службова кореспонденція та доповідні записки, рекомендації, якщо вони пов'язані з розробкою напряму діяльності Верховного Суду України, процесом прийняття рішень і передують публічному обговоренню та/або прийняттю рішень;
 - інформація, яка міститься в матеріалах судових справ [8].

Такий підхід є дискусійним у частині віднесення до публічної інформації усієї інформації, яка міститься в матеріалах судових справ. Адже, по-перше, принаймні рішення за справами має оприлюднюватися згідно з Законом України “Про доступ до судових рішень”. Крім того, порушується принцип законодавства про доступ до публічної інформації, відповідно до якого доступ надається саме до інформації, а не до документа чи їх сукупності. Тому, видається, що виключати всю інформацію, яка міститься в матеріалах судових справ, з обсягу публічної інформації не варто.

Зазначений принцип враховано, наприклад, у Положенні про забезпечення доступу до публічної інформації у Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ у наступній нормі: у разі коли частина запитуваних відомостей належить до інформації з обмеженим доступом, а інша є загальнодоступною, надається лише остання [9, п. 5.3]. Хоча у цьому ж Положенні інформація, що міститься в матеріалах судових справ, також доволі дискусійно віднесена до “відомостей, які не містять ознак публічної інформації” [9].

Названі вище нормативно-правові акти, що регламентують доступ до публічної інформації у судових органах, а також Положення про забезпечення доступу до публічної інформації у Вищому адміністративному суді України містять такий спосіб, як опублікування публічної інформації у відповідних журналах, наприклад у “Віснику Вищого адміністративного суду України” та “Адміністративне судочинство. Судова практика в адміністративних справах” [10, п. 2.1]. Однак для місцевих загальних судів вважаємо такий спосіб забезпечення доступу до публічної інформації не актуальним в силу практичної недоцільності заснування для кожного місцевого загального суду свого видання.

На сьогодні, не вирішеним залишається питання про те, чи є оприлюднення судового рішення у Єдиному державному реєстрі судових рішень безумовним задоволенням права на доступ до публічної інформації. Питання актуалізувалося із внесенням змін до Закон України “Про доступ до судових рішень” [11], відповідно до яких частину третю ст. 3 цього Закону викладено в такій редакції: “Перелік судових рішень судів загальної юрисдикції, що підлягають включенню до Реєстру, затверджується Радою суддів України за погодженням з Державною судовою адміністрацією України” [12]. Фактично таким рішенням Ради суддів України за погодженням з Державною судовою адміністрацією буде визначено обсяг публічної інформації, оприлюднювати яку місцеві загальні суди матимуть обов’язково в силу закону. Тим не менше, виділяємо і такий спосіб забезпечення доступу до публічної інформації як оприлюднення судового рішення у Єдиному державному реєстрі судових рішень України.

Таким чином, місцеві загальні суди забезпечують доступ до публічної інформації у формі, передбаченій для будь-якого розпорядника інформації. Назвемо таку форму – *безпосереднє надання публічної інформації*. З викладеного вище випливає, що способами безпосереднього надання публічної інформації місцевими загальними судами є:

- оприлюднення публічної інформації в засобах масової інформації;
- систематичне та оперативне оприлюднення інформації на офіційних веб-сайтах місцевих загальних судів;
- оприлюднення на інформаційних стендах;
- оприлюднення судового рішення у Єдиному державному реєстрі судових рішень України;
- надання інформації за запитами фізичних та юридичних осіб;
- особистий прийом громадян та представників юридичних осіб;
- надання публічної інформації по телефону структурними підрозділами або уповноваженими посадовими особами місцевих загальних судів;
- присутність запитувачів інформації на відкритих судових засіданнях у місцевих загальних судах.

Закон України “Про доступ до публічної інформації” містить норми, які передбачають “класичну” функцію судових органів – здійснення правосуддя у спірних питаннях доступу до публічної інформації. Такими є вирішення справ про:

надання особі права на ознайомлення з інформацією про інших осіб, якщо це необхідно для реалізації та захисту прав та законних інтересів [5, ст. 10];

оскарження рішень, дій чи бездіяльності розпорядників інформації відповідно до Кодексу адміністративного судочинства України [5, ст. 23].

Оскарження рішень, дій чи бездіяльності розпорядників інформації відбувається у адміністративних судах.

Теоретично місцеві загальні суди можуть виступати у якості арбітрів у спірних випадках доступу до публічної інформації лише щодо надання особі права на ознайомлення з інформацією про інших осіб, якщо це необхідно для реалізації та захисту прав та законних інтересів. Своїми рішеннями, винесеними на користь запитувачів інформації, вони також забезпечують доступ до публічної інформації. Крім того, місцеві загальні суди відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення розглядають справи про адміністративні правопорушення, передбачені статтею 212-3 “Порушення права на інформацію”, тобто і у випадках порушення законодавства про доступ до публічної інформації [13, ст. 221]. Хоча відзначимо, що судова практика у таких справах не така значна, як практика оскарження рішень, дій чи бездіяльності розпорядників інформації у порядку адміністративного судочинства. Мабуть це пов’язано із незначною кількістю протоколів, складених прокурором або уповноваженою ним особою з числа працівників прокуратури з питань порушення законодавства про доступ до публічної інформації, а також вирішенням більшості спірних питань у порядку адміністративного судочинства.

Але не дивлячись на незначну поки що судову практику, таку форму називатимемо *юрисдикційною формою* забезпечення місцевими загальними судами доступу до публічної інформації. Способом забезпечення доступу до публічної інформації у цій формі є прийняття рішень у справах про адміністративні правопорушення, передбачені статтею 212-3 “Порушення права на інформацію” у частині порушення законодавства про доступ до публічної інформації.

Висновки.

Проведене дослідження дало змогу визначити дві форми забезпечення доступу до публічної інформації місцевими загальними судами України: безпосереднє надання публічної інформації місцевими загальними судами і юрисдикційна форма.

Способами безпосереднього надання публічної інформації місцевими загальними судами запропоновано вважати: оприлюднення публічної інформації в засобах масової інформації; систематичне та оперативне оприлюднення інформації на офіційних веб-сайтах місцевих загальних судів; оприлюднення на інформаційних стендах; оприлюднення судового рішення у Єдиному державному реєстрі судових рішень України; надання інформації за запитами фізичних та юридичних осіб; особистий прийом громадян та представників юридичних осіб; надання публічної інформації по телефону структурними підрозділами або уповноваженими посадовими особами місцевих загальних судів; присутність запитувачів інформації на відкритих судових засіданнях у місцевих загальних судах.

Доведено необхідність розробки нормативно-правового акта про порядок організації доступу до публічної інформації, що знаходиться у володінні місцевих загальних судів.

Перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження інформаційних відносин за участю місцевих загальних судів України полягають у розкритті інформаційної правосуб’єктності місцевих загальних судів та їх суддів.

Використана література

1. Марущак А.І. Правомірні засоби доступу громадян до інформації : науково-практичний посібник. – Біла Церква : Вид-во “Буква”, 2006. – 432 с.
2. Брижко В.М. Організаційно-правові питання захисту персональних даних : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 / Валерій Михайлович Брижко. Науково-дослідний центр правової інформатики Академії правових наук України. – К., 2004. – 251 с.

3. Гелич Ю. О. Інформаційно-правові гарантії таємниці особистого життя людини : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 / Юлія Олександрівна Гелич. – Національний університет біоресурсів і природокористування України. – К., 2011. – 196 с.
4. Овсяннікова О.О. Транспарентність судової влади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.10 / О.О. Овсяннікова; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2009. – 20 с.
5. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.11 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 10.
6. Інструкція з діловодства в місцевому загальному суді : наказ Державної судової адміністрації України від 27.06.06 р. № 68 (зі змінами) // Офіційний вісник України. – 2007. – № 78. – Ст. 2266.
7. Про затвердження Положення про порядок організації доступу до публічної інформації, що знаходиться у володінні Державної судової адміністрації України : наказ ДСА України від 06.05.11 р. № 93.
8. Положення про забезпечення доступу до публічної інформації у Верховному Суді України : наказ Верховного Суду України від 06.05.11 р. № 16/0/18-11.
9. Положення про забезпечення доступу до публічної інформації у Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ : наказ Вищого спеціалізованого суду від 16.05.11 р. № 15/0/14-11.
10. Про забезпечення доступу до публічної інформації у Вищому адміністративному суді України : наказ Вищого адміністративного суду від 18.07.11 р. № 16.
11. Про доступ до судових рішень : Закон України від 22.12.05 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 15. – Ст. 128.
12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розгляду справ Верховним Судом України : Закон України від 20.10.11 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 89. – Ст. 3226.
13. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон УРСР від 07.12.84 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – № 51. – Ст. 1122.

~~~~~ * * * ~~~~~

Соціальні комунікації

УДК 1:316.4

ДЗЬОБАНЬ О.П., доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії Національного університету
“Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”

ДО ПИТАННЯ ПРО ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЮ КОМУНІКАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

Анотація. Проаналізовано можливості інститутів комунікаційного простору як певних рушійних сил розвитку суспільства.

Ключові слова: комунікація, комунікаційний простір, інституціоналізація, соціокод, хронотоп.

Аннотация. Проанализированы возможности институтов коммуникационного пространства как определенных сил развития общества.

Ключевые слова: коммуникация, коммуникационное пространство, институционализация, социокод, хронотоп.

Summary. Possibilities of institutes of communication space are analysed as certain forces of development of society

Keywords: communication, of communication space, instytutsyonalizatsia, sotsyokod, khronotop.

Постановка проблеми. ХХІ століття характеризується істотним прогресом у комунікації, який виразився у тому, що склалися нові види комунікаційної діяльності; за допомогою цих нових видів стали складатися й нові комунікаційні відносини людей; змінився зв'язок комунікації з виробничою й культурною діяльністю.

Аналіз наукових джерел і публікацій свідчить про те, що сьогодні в центрі досліджень ставиться сфера знань про процеси, які протікають у сфері комунікації, що відкриває шлях до вирішення комунікаційних проблем суспільства, зокрема через усвідомлення інституціоналізації комунікаційного простору.

Метою статті є аналіз можливостей інститутів комунікаційного простору як певних рушійних сил розвитку суспільства та доповнення наукових уявлень, що склалися у цій сфері.

Виклад основних положень. Суспільство у принципі є організованим на інституційній основі і являє собою систему інститутів, що представляють, за визначенням Д. Норта, по-перше, правила й норми поведінки, які структурують повторювані взаємодії між людьми, і, по-друге, механізми, які забезпечують виконання правил. Іншими словами, інститути – це “створені людиною обмежувальні рамки, які організують взаємини між людьми” [1, с. 73]. Суспільство поза інститутами неможливе, як неможливе соціальне життя поза правилами. Тому той або інший соціальний інститут – це не просто структурна частина суспільного організму, а частина системи соціальних інститутів.

У науковій літературі “інституціоналізація” (від лат. – встановлювати, фундувати) визначається як утворення стабільних зразків соціальної взаємодії, заснованої на формалізованих правилах, законах, звичаях і ритуалах. Поступово форми соціальної практики інституціоналізуються, “якщо знаходять віддзеркалення у правовій системі, яка вже склалася, організаційно санкціонуються державою” [2, с. 209].

Інституційна інтерпретація комунікаційного простору соціуму включає наступні аспекти. По-перше, слід звернутися до найважливіших параметрів і характеристик соціальних інститутів і показати можливість та необхідність їх наявності в інститутах комунікаційного простору. У цьому плані також важливим є аналіз історичного аспекту їх формування й інституціоналізації, їх місця в системі інститутів суспільства. По-друге, необхідно й доцільно розглянути соціальні функції досліджуваного явища, роль та структуру. По-третє, слід вивчити характер і механізми взаємодії інститутів комунікаційного простору з іншими соціальними інститутами. По-четверте, надзвичайно важлива проблема функціональності-дисфункціональності даного феномена, його внеску в стабілізацію або дестабілізацію суспільства. Комплексне вирішення цих і пов'язаних з ними завдань дозволить повною мірою не лише дати розгорнуте обґрунтування структурних складових комунікаційного простору як соціальних інститутів, а й висвітлити ключові інституційні зміни.

Зміни, що привносяться в сучасний світ комунікацією, здійснюються у реальному часі. Для дослідження реального часу і простору М. Бахтін застосовує спеціальну категорію, яку він називає “хронотоп”, що буквально означає “часопростір”. Оскільки існують різні хронотопи (просторово-часові координати), то для соціальної комунікації вибирається соціальний хронотоп, а не матеріальний тривимірний простір і астрономічний час. Причина такого “видалення” в умоглядний хронотоп полягає в ідеальній природі сенсів, якими оперує соціальна комунікація. Оскільки сенси належать не матеріальній, а ідеальній реальності, то їх рух слід фіксувати ідеальними, а не матеріальними інструментами. Таким ідеальним інструментом служить поняття “комунікаційний простір”.

Комунікаційний простір є одним з елементів змісту ширшого поняття, яким репрезентується в соціальній науці і філософії “соціальний простір”. З ним пов'язана поява особливого підходу, названого французьким соціологом П. Бурдьє “соціальною топологією”. З її допомогою “можна зобразити соціальний світ у формі багатовимірного простору, побудованого за принципами диференціації й розподілу, сформованими сукупністю діючих властивостей у даному соціальному універсумі” [3, с. 15]. Розповсюдження сенсів у комунікаційному просторі означає сприйняття їх людьми, що знаходяться в певних соціальних відносинах з комунікантами. Комуніканту важливо, щоб сенс повідомлення дійшов до соціально пов'язаних з ним людей і був ними правильно зрозумілим, інакше одержувана взаємодія втратить ранг смислової.

Проблеми конструювання й дешифрації комунікаційних просторів стали творчим завданням багатьох досліджень, зокрема у низці праць М. Мамардашвілі, В. Подороги та інших авторів [4 – 6]. Вони демонструють інтуїтивне відчуття перебігу соціального життя, що переживається людиною, яке багато в чому залежить від інтенсивності соціальних змін. Якщо в суспільстві змін мало, соціальний час тече поволі; якщо змін багато – час прискорює свій хід.

Рух сенсів у соціальному часі – це тривалість збереження сенсами своєї цінності. Соціальні сенси (знання, емоції, стимули) володіють властивістю старіння, тобто втрачають цінність з часом, але не тільки з астрономічним, а з соціальним часом, вимірюваним швидкістю суспільних перетворень. Сенси застарівають тому, що з'являються нові, актуальніші сенси, які заволодівають увагою суспільства. Тому одні сенси, наприклад математичні теореми, зберігають свою цінність століттями, а інші, наприклад, прогнози погоди на завтра, післязавтра вже нікого не цікавлять.

Вивчати соціальну комунікацію як рух сенсів у соціальному просторі й часі – означає вивчати, як знання, уміння, емоції, стимули розуміються людиною, а також як довго ці сенси зберігають свою цінність для суспільства. У різних культурних типах

діють свої особливі набори інститутів і механізмів комунікації як виду спілкування, і в цій ролі комунікація є нейтральною.

Для позначення всієї сукупності масиву знань застосовується термін “соціокод”, під яким розуміється основна знакова реалія культури, що утримує в цілості й розрізненні фрагментований масив знання і що забезпечує інститути спілкування [7, с. 39]. Інакше кажучи, знання – це комунікаційний феномен суспільства, що ускладнюється. Як відзначає російський дослідник Н. Копосов, “сказати, що суспільство ускладнилося, можливо, справедливо, але недостатньо: адже і суспільство XIX ст. було набагато складнішим, ніж його теоретичні моделі. Важливо, що прийшов смак до усвідомлення складності, недовіра до надто простих пояснень” [8, с. 123]. Можна припустити, що в сучасному світі бурхливих потоків нових знань, що ускладнюється, необхідні узагальнення відповідного масиву знання, що ведуть від нерегульованого знання (як “внутрішньо розчленованого цілого” [9, с. 234]) до узагальнювального конкретного. Одержане конкретне узагальнення є одночасно методологічною передумовою для початку протилежного процесу, тобто для виявлення в цілому (суспільстві) його елементів, характеру їх відносин з цілим. Значення цього двостороннього процесу в тому, що він є основою аналізу інституційної системи суспільства, її внутрішніх зв’язків, які проявляються у формі взаємозалежностей між категоріями. Одним з найважливіших елементів інституційної системи є комунікаційний простір.

Кожне суспільство утворює свій комунікаційний простір, агентами якого виступають окремі люди, групи людей і соціальні інститути. Сукупність зв’язків, що виникають між людьми, їх групами, соціальними інститутами, формує комунікаційний простір. Розповсюдження сенсів у комунікаційному просторі означає сприйняття їх людьми, що знаходяться в певних соціальних відносинах з комунікантами. Під комунікаційним простором прийнято розуміти, в найзагальнішому вигляді, систему багатоманітних комунікативних зв’язків, що виникають між різними агентами комунікації.

Інституційний підхід у вивченні соціальних явищ пов’язаний з розвитком структурно-функціональної методології. Одним з виразників і основоположників цієї методології був англійський антрополог А. Редкліфф-Браун, який відмовився від розгляду соціальних явищ тільки в тимчасовому їх розвитку і вважав культуру кожного народу системою інститутів (норм, звичаїв, вірувань). “Помилково думати, – писав він, – що ми здатні зрозуміти соціальні інститути, вивчаючи їх ізольовано, не розглядаючи при цьому інші інститути, з якими співіснують і, можливо, корелюють об’єкти нашого дослідження” [10, с. 25]. Керуючись даною думкою, слід направити весь логічний арсенал своїх методологічних концепцій на вивчення процесів функціонування інститутів, покликаних виконувати необхідні соціальні й культурні функції.

Надалі структурно-функціональний підхід до поняття “соціальний інститут” був реалізований у теорії соціальної дії Т. Парсонса, який будував концептуальну модель суспільства, розуміючи його як систему соціальних відносин і соціальних інститутів. Інституційна структура суспільства, на його думку, – це один з видів “інтеграції” дій індивідів, яка покликана забезпечити соціальний порядок у суспільстві і його стабільність. “Інститути або інституційні схеми в тому сенсі, в якому дане поняття тут вживатиметься, – це головний аспект соціальної структури в найзагальнішому її розумінні. Це нормативні моделі, які визначають, що в даному суспільстві вважається належним, законним або очікуваним у дії або соціальному взаємовідношенні” [11, с. 334]. У загальній теорії дії соціальні інститути виступають і як особливі ціннісно-нормативні комплекси, регулюючі поведінку індивідів, і як стійкі конфігурації, створюючи статусно-рольову структуру суспільства.

У 1951 р. виходить фундаментальна праця Т. Парсонса “Соціальна система”, в якій поєднуються концепти системи й рівноваги з поняттям функції. Результатом

роздумів Т. Парсонса стає теоретична метамодель суспільства, що охоплює ту структуру й функції, які він вважає загальними для всіх соціальних систем. За Т. Парсонсом, суспільство як система не може стійко функціонувати, якщо в способі його соціального буття не вирішені певні проблеми. Інваріантний набір функціональних проблем, які повинні бути вирішені для збереження системи, наступний:

- система повинна уміти пристосуватися до зовнішнього середовища – це проблема адаптації, з якої витікає функція адаптації;

- система повинна уміти досягати тих цілей, які визначаються як наслідок прагнення до адаптації, це проблема отримання від зовнішніх об'єктів за допомогою інструментальних процесів задоволення або консумації. Для її вирішення необхідна функція ціледосягнення;

- для досягнення мети система повинна володіти достатньою внутрішньою єдністю і впорядкованістю – це проблема підтримки консенсусного гармонійного співвідношення між елементами системи і забезпечення її інтеграційної функції;

- внутрішня єдність повинна зберігатися і відтворюватися за допомогою засвоєння елементами (суб'єктами) системи її норм. Дану проблему Т. Парсонс позначає як проблему збереження структури системи і зняття напруг (“збереження інтерналізованих та інституціоналізованих нормативних розпоряджень” [12, с. 224]. Для цього необхідна функція збереження порядку.

Ці чотири основні функції, які одержали назву “схеми AGIL” у теорії соціальної системи, відповідають найважливішим соціальним інститутам, що становлять підсистему суспільства.

На соціетальному (соціосистемному) рівні функцію адаптації забезпечує економічна підсистема, функцію ціледосягнення – політична, функцію інтеграції – правові інститути і звичаї, традиції, моделі поведінки, функцію збереження порядку – система вірувань, мораль і агенти соціалізації (включаючи сім'ю і інститути освіти).

Т. Парсонс вважає, що в складних системах взаємообмін здійснюється не прямим чином, а через систему проміжних ланок, так званих узагальнених еквівалентів, або символічних посередників. У ряд символічних посередників на соціетальному рівні входить мова, на рівні взаємообміну між організмами – задоволення, на рівні взаємодії між культурою й соціальною системою – емоції, на рівні самої системи – гроші, влада, ціннісні конструкти. Домінування масових засобів комунікації об'єктивно пов'язане з тим, що місце людини в комунікативному просторі публічної сфери починають замінювати посередники у формі медіа.

Т. Парсонс вводить в науковий апарат поняття “інституціоналізація”, яке одержало подальшу розробку в теоріях суспільства П. Блау, Р. Дарендорфа, П. Бергера, Т. Лукмана, Н. Лумана та ін. П. Штомпка розглядає інституціоналізацію як різновид морфогенезу. На його думку, морфогенез може набувати різних різновидів, залежно від того, яка структура або який аспект структури виявляється об'єктом формуючих впливів дій людей. Ним виділені чотири механізми інституціоналізації: а) експансія структури взаємодій як поява й розповсюдження мережі зіткнень, контактів, зв'язків, залежності між окремими людьми; б) структури інтересів, що формуються як виникнення і поглиблення ієрархії нерівності, привілеїв і дискримінації; в) кристалізація структури ідей, поява й вкорінення стандартних переконань, поглядів, ідей, міфів, стереотипів; г) інституціоналізація нормативної структури, виникнення й закріплення соціальних норм, цінностей, ролей, як механізм, який краще за все досліджений соціологами [13, с. 438 – 439].

У цілому, сучасна соціальна наука розглядає інституціоналізацію як історичний процес виникнення, закріплення й зміни соціальної реальності. Динаміку цього процесу складає низка стадій становлення й закріплення інституційної структури суспільства: об'єктивування, генералізація й інтеграція. Перша стадія – об'єктивування – передбачає виникнення і стабілізацію ціннісно-нормативного комплексу, що забезпечує функціонування системи соціальної взаємодії. Генералізація означає виведення ціннісно-нормативного комплексу за межі контексту безпосередньої взаємодії. Саме на цій стадії поступово оформляється інституційна структура суспільних підсистем, викристалізуються ціннісно-нормативні підстави суспільного консенсусу (інститути). Третя стадія – інтеграція – означає формування соціальної рефлексії про зміни в інституційних підставах суспільства. Отже, можна дійти висновку, що інституціоналізація – це процес, що виникає тоді, коли певна потреба починає усвідомлюватися як загальносоціальна, а не приватна, і для її реалізації в суспільстві встановлюються особливі норми поведінки, готуються кадри, виділяються ресурси.

Інституціоналізація комунікацій – це історичний процес еволюції засобів інформації як соціальної підсистеми суспільства. У своєму розвитку засоби комунікації проходить ті ж стадії інституціоналізації, які характерні для суспільства в цілому. Динаміка її розвитку, як і всіх підсистем суспільства, задається стадіями процесу її інституціоналізації – об'єктивуванням, генералізацією й рефлексією щодо вже встановлених підстав сенсу (інститутів).

Тлумачення інституціоналізації комунікацій як процесу означає вичленення її начал, напрямів і трансформацій. У зв'язку з цим важливо мати на увазі, що комунікація у всій своїй повноті диференціюється в соціальної підсистему тільки в сучасних суспільствах, для соціокультурної еволюції яких характерний індустріальний і постіндустріальний стан.

Системне дослідження об'єктів (як складних, так і відносно простих) виступає в даний час як найважливіша вимога наукової методології. Інституціоналізація як процес формування різних типів соціальної діяльності пов'язаний з виникненням певних суспільних потреб і розвитком певних структур, а також соціальних норм і регулятивів поведінки. В процесі інституціоналізації відбувається зміна конфігурації соціального простору. Контури комунікаційного простору також багато в чому визначаються характером інших соціальних інститутів кожного суспільства.

Інституційний аспект функціонування засобів комунікацій, масмедіа є традиційною сферою інтересів соціокультурного дослідження. Він пов'язаний з уявленнями про соціальні інститути, що одержали розвиток у творчості О. Конта, Г. Спенсера, Е. Дюркгейма, М. Вебера та ін. Інституційний підхід О. Конта до вивчення соціальних явищ витікає з філософії позитивного методу, коли одним з об'єктів аналізу виступає механізм забезпечення в суспільстві солідарності й згоди. “Для нової філософії порядок завжди складає умову прогресу і навпаки, прогрес є необхідною метою порядку” [14, с. 51].

Найбільш широким поняттям, яке охоплює різні явища, що відносяться до сфери обміну інформацією між людьми, є “соціальні комунікації”. Їх виділяють серед ширшого класу взаємодій – комунікацій в цілому. Ці взаємодії можуть бути рухом матеріальних об'єктів у тривимірному геометричному просторі і в астрономічному часі або русі ідеальних об'єктів (сенсів, образів) в багатовимірних умоглядних (віртуальних) просторах і часах.

З позиції інституційного підходу соціальні інститути припускають свідомо регульовану й організовану форму діяльності маси людей, відтворення найбільш

стійких і повторюваних зразків поведінки, звичок, традицій, що передаються з покоління в покоління. Кожен соціальний інститут, що входить у певну соціальну структуру, організовується для виконання тих або інших суспільно значущих цілей і функцій. В інституціоналізмі соціальна поведінка людей вивчається в тісному зв'язку з існуючою системою соціальних нормативних актів і інститутів, необхідність виникнення яких прирівняна до природно-історичної закономірності.

У динамічній теорії систем, що описує зміну систем у часі, є два основні способи опису: внутрішній і зовнішній. При зовнішньому описі система розглядається як “чорний ящик” і її дослідження здійснюється в термінах “входів” і “виходів”. За оцінкою Н. Лумана, “дана теорія принципово базувалася на понятті трансферу або потоку, а системи розумілися як його регуляції. Це відносилось до всіх типів трансферу – до біологічних і економічних систем свідомості і машин, що робило можливим їх порівняння” [15, с. 109]. Відносини навколишнього світу зображалися або за допомогою моделі входу/виходу, або за допомогою кругового зворотного зв'язку і при цьому завжди малося на увазі, що завдяки регулюванню система контролює цей процес або навіть породжує його.

Комунікаційний простір інституційно структурований, він включає інститути суспільства, які використовують технології копіювання для розповсюдження текстів комунікації. Без підтримки стійкого обміну інформацією між індивідами й соціальними групами неможливо собі уявити існування суспільства як цілого.

Головними і системотворчими структурними компонентами комунікаційного простору є людина і система комунікаційних відносин, в які вона вступає. Аналіз різних комунікаційних процесів, що відбуваються в соціумі, дозволяє запропонувати деяку класифікацію комунікаційних відносин. Виходячи з дихотомічного підходу, систему комунікаційних відносин людини можна розділити на дві основні групи:

1) відносини з потенційним комунікаційним продуктом, що включає, з одного боку, суб'єкт-об'єктні відносини, з іншого – суб'єкт-суб'єктні зв'язки і реконструкцію особових знань (внутрішньоособові комунікаційні перетворення) “для себе”;

2) відносини з актуальним комунікаційним продуктом, які об'єктивувалися за допомогою матеріальних носіїв знаннями і даними, з подальшим творчим переосмисленням на рівні індивідуальної свідомості.

Кожна людина тією чи іншою мірою вступає у ці відносини, які за природою є суб'єктивними, оскільки існують лише постільки, поскільки існує сама людина. Результатом же цих відносин виступає реальний комунікаційний продукт, здатний набувати не тільки суб'єктивних, але й об'єктивних форм буття. Цей продукт має знанневу суть, оскільки у своєму суб'єктивному вираженні – це безпосередньо особові знання суб'єкта; в об'єктивному вираженні – знання, опосередковані мовним формалізмом і зафіксовані на різних матеріальних носіях.

У результаті, комунікаційний простір інтегрує не тільки різні види діяльності, пов'язані з менеджментом публічного капіталу й виробництвом ефективних публічних дискурсів, але й сукупність різних типів суб'єктів, які мають пряме або опосередковане відношення до цих видів діяльності в даний момент часу в конкретному суспільстві. У такій сфері існує, точніше, здатний існувати, інститут масової комунікації.

Якщо виходити з комплексного тлумачення поняття соціального інституту в рамках системно структурної парадигми, то інститути комунікації – це особлива форма соціальної організації, спосіб соціального закріплення специфічних видів діяльності, пов'язаних з виконанням суспільно необхідного завдання – оптимізації взаємодії соціальних суб'єктів. Основна мета цих інститутів – обслуговування суспільної потреби, пов'язаної із забезпеченням ефективного партнерського публічного дискурсу

для всієї безлічі соціальних суб'єктів, представлених у соціумі, і для кожного з них окремо, якщо вони бажають збільшити свій публіцитний капітал легальними, конвенційними й легітимними засобами.

Таким чином, методологічний зміст введених нами категорій зводиться до наступного. Існують інститути комунікацій, які виконують особливий вид соціальної діяльності, мають свою мету, предмет, суб'єкти, засоби, характер і зміст. Сукупність соціальних практик, пов'язаних з цілеспрямованим виробництвом і функціонуванням у суспільстві ефективних систем публічних комунікацій, утворює сферу масової комунікації.

У субстанційній структурі сфери комунікаційного простору представлена вся сукупність комунікаційних практик і їх елементів, що реалізуються в даний момент. Вони не співпадають за об'єктами й предметами, можуть розрізнятися за базисними й технологічними суб'єктами, виконуваними функціями, ступенем інституціоналізації, ролі в суспільному житті. Їх сукупність входить у дану сферу, визначає її суть і специфіку в конкретний момент часу. Таким чином, сфера масової комунікації є полісуб'єктною й неоднозначною. Характер її існування визначається особливостями розвитку суспільства, специфікою історичного розвитку.

Як і будь-який основоположний соціальний процес, інтенсифікація комунікацій, що спричиняє трансформацію комунікаційного простору, породжує соціальні проблеми і несе у собі небезпеку дестабілізувати суспільство. Що стосується сучасного українського суспільства, то воно, знаходячись достатньо давно в умовах істотних трансформацій, не може не відчувати дестабілізуючі напруги. Українці, зіткнувшись з радикальними змінами в житті країни за останні 20 років, опинилися в серйознішій ситуації “втрати точки опори”, аніж мешканці західних країн. У сучасному світі формується постіндустріальна цивілізація, виникає новий, комунікаційний спосіб виробництва. З одного боку, цивілізаційний перехід веде до глибоких диспропорцій у положенні, можливостях розвитку різних класів, соціальних прошарків і груп, різних регіонів і країн. З іншого боку, породжуються імпульси, мотиви до подолання цих диспропорцій і дисбалансів, що викликає особливий стан, часто званий конструктивною напруженістю. Конструктивну напруженість слід розуміти як “інтерпретацію суб'єктом будь-якої реальності як поля між полюсами дуальної опозиції” [16, с. 863], підвищення цієї напруги, наприклад, між негативним відношенням до комп'ютерних технологій і прагненням володіти ними досконало, перетворення цієї напруги в зміст свідомості і діяльності особистості, спільноти.

Іншими словами, комунікація породжує поляризацію соціальних сил навіть усередині постіндустріальних країн, а стосовно світу в цілому ця поляризація стає небезпечною, дестабілізуючою. Успіхи глобалізації – інтенсивний розвиток комунікаційного простору, комунікаційної взаємодії, торгівлі, реклами тощо – можуть породжувати дисфункційний ефект. Зростання потреб населення бідних країн, що значно перевищують можливості їх задоволення, викликає посилення соціальної напруженості в суспільстві, наприклад, збільшує потоки міграції з периферії в центр цивілізації. Остання деверсифікує постіндустріальне суспільство в соціальному відношенні, породжує «нових бідних», загострюючи соціальні суперечності. Напрошується висновок, що розвиток комунікаційних технологій призвів до появи ще одного виміру бідності – інформаційного. Це поняття відображає зростання соціальної диференціації населення за новим принципом – можливостей доступу до сучасних технологій, коли лише частина людей отримує доступ до нових технологій і може реалізувати цю перевагу.

Функціонує й політичний дисфункційний ефект, що викликає політичну активність в країнах, що розвиваються, на ґрунті дискредитації глобальних систем масової комунікації тих або інших національних політичних режимів. У світі, де комунікаційне

протиборство є реальністю, потенційною загрозою виступає тенденція розв'язання існуючих міждержавних протиріч шляхом впливу на комунікаційну сферу, зокрема на масову свідомість населення іншої держави. На думку Ж. Бодрійяра, “масам підносять сенс”. І далі: “зневага сенсом красномовно характеризує мовчазну пасивність” [17, с. 14 – 19]. Виникає ситуація смислової порожнечі при одночасному кількісному заповненні свідомості величезним обсягом комунікаційних потоків, що ускладнюються.

До деструктивних чинників комунікаційного простору слід також віднести виникнення нових форм соціокультурної агресії з боку найбільш розвинених країн і регіонів відносно менш розвинених. З'являється потенційна або реальна небезпека втрати цілими спільнотами своєї культурної й національної ідентичності, включаючи мовну самобутність. Можна відзначити нав'язування людству споживчих переваг і смаків на користь вузької групи транснаціональних компаній-виробників. Небезпека полягає і в тому, що глобалізація виробництва, яка посилюється, і мобільність всесвітніх корпорацій може деструктивно вплинути на політику охорони навколишнього середовища, право на працю і соціальний захист у всесвітньому масштабі.

Обсяги відомостей, які видають комп'ютери, викликає тривогу і навіть хворобу, деякі люди стають залежними від комунікації так само, як від алкоголю або наркотиків. З'являється покоління інфоманів, яким потрібна регулярна доза інформації (синдром одержимості). “Комунікаційне передозування” доводиться вважати об'єктивною реальністю.

Хотілося б відзначити і ще один важливий аспект даної проблеми. Поширеність сучасних комунікаційних технологій за допомогою Інтернету формує новий тип особистості – користувача мережі. У процесі комунікації в Інтернеті індивід повністю віддається у владу віртуальної реальності. Людина, що піддається масованому впливу комунікаційних технологій, не може відрізнити, де чутки, де реальність, де версія, де думка, де факт, у неї порушується відчуття часу.

Масштаби і значення комунікаційних потоків безперервно зростають, що є стимулом появи поняття “суб'єктивна реальність”, хоча відмінність між суб'єктивною й об'єктивною реальністю є досить відносною. Вся реальність є людською реальністю, тобто фактично, суб'єктивною. Посилюється потреба людей ставати активними споживачами інформації, учасниками комунікаційних процесів у суспільстві.

Висновки.

На даний момент існує комунікаційна експансія на всіх фронтах – технічному, технологічному й культурному, яка, не зустрічаючи належної відповіді з боку особистості, призводить до негативних результатів комунікації.

Отже, комунікація може виступати як засіб, що обмежує процес саморозуміння, і як такий, що сприяє йому. І наскільки зняття подвійності сприятиме подальшому позитивному подоланню відчуження, залежить, насамперед, від якості цього засвоєння, а саме від дотримання людиною деяких умов. Завдяки цьому з'являється доступ до ресурсів комунікації як засобу самовизначення, максимально сприяє саморозумінню. “І кожного разу, коли порушується рівновага, людина вимушена шукати нової рівноваги. І те, що деякі називають природним прагненням до прогресу, насправді є всього лише спробою знайти новий і максимально зручний стан рівноваги” [18, с. 196]. В результаті таких безперервних спроб досягти подолання подвійності комунікації одна тенденція протистоїть іншій. Освоєння комунікації як чинника формування особи, таким чином, уявляється як взаємообумовлений розвиток протилежних тенденцій до розділення і з'єднання. Подолання цієї подвійності служить стимулом нарощування здібностей особистості.

Незважаючи на те, що світ високих технологій захлинається в потоці інформації, повернення до недавнього паперового способу інформаційного обміну практично

неможливе. Професор Чарльз Оппенгайм, який займався дослідженнями у сфері впливів, дестабілізації комунікації у суспільстві відзначив, що єдиним засобом захисту від соціальних катастроф є управління комунікацією. Уміло використана комунікація може сприяти встановленню мостів до стабільності в умовах глибоких економічних розколів по всьому світу [19]. Наслідки застосування комунікаційних технологій залежать від ціннісних установок і політичних рішень. Реалізація можливостей інститутів комунікаційного простору – питання адекватної політики і своєчасних управлінських рішень.

Використана література

1. Норт Д. Институты и экономический рост: историческое введение / Д. Норт // THESIS. Теория и история экономических и социальных институтов и систем. – Вып. 2. – М. : Начала-Пресс, 1993. – С. 70 – 82.
2. Институционализация : Философский словарь ; под ред. И.Т. Фролова. – [7-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Республика, 2001. – С. 209.
3. Бурдые П. Социология социального пространства / П. Бурдые. – СПб. : Алетейя, 2005. – 288 с.
4. Мамардашвили М. Психологическая топология пути : М. Пруст “В поисках утраченного времени” / М. Мамардашвили. – СПб. : Изд-во РХГИ, “Нева”, 1997. – 576 с.
5. Подорога В.А. Выражение и смысл. Ландшафтные миры философии : С. Кьеркегор, Ф. Ницше, М. Хайдеггер, М. Пруст, Ф. Кафка / В.А. Подорога. – М. : Ad Marginem, 1995. – 427 с.
6. Корнієнко В.О. Модельовання процесів у політико-комунікативному просторі : монографія / В.О. Корнієнко, С.Г. Денисюк, А.А. Шиян. – Вінниця : ВНТУ, 2009. – 206 с.
7. Петров М.К. Язык, знак, культура / М.К. Петров. – М. : Наука, 1991. – 328 с.
8. Копосов Н.Е. Хватит убивать кошек! Критика социальных наук / Н.Е. Копосов. – М. : Новое литературное обозрение, 2005. – 246 с.
9. Ильенков Э.В. Диалектическая логика : очерки истории и теории / Э.В. Ильенков. – [2-е изд., доп.]. – М. : Политиздат, 1984. – 320 с.
10. Рэдклифф-Браун А.Р. Структура и функция в примитивном обществе / А.Р. Рэдклифф-Браун. – М. : Восточная литература, 2001. – 394 с.
11. Парсонс Т. О структуре социального действия / Т. Парсонс. – М. : Академический проект, 2002. – 880 с.
12. Парсонс Т. О социальных системах / Т. Парсонс. – М. : Академический проект, 2002. – 832 с.
13. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества / П. Штомпка ; [пер. с польск. С.М. Червонной]. – М. : Логос, 2005. – 655 с.
14. Конт О. Дух позитивной философии / О. Конт. – М. : Издание международного Университета бизнеса и управления, 1996. – С. 7 – 93. – (Западноевропейская социология XIX века : тексты).
15. Луман Н. Общество как социальная система / Н. Луман ; [пер. с нем. А.Ю. Антоновского]. – М. : Логос, 2004. – 232 с.
16. Ахиезер А.С. РОССИЯ : критика исторического опыта. От прошлого к будущему / А.С. Ахиезер. – [3-е изд, доп.]. – М. : Новый хронограф, 2008. – 938 с. – (Социокультурная динамика России).
17. Бодрийяр Ж. В тени молчаливого большинства, или конец социального / Ж. Бодрийяр. – Екатеринбург : Изд-во Уральского ун-та, 2000. – 96 с.
18. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм. – М. : Республика, 1994. – 447 с.
19. Оппенгайм Ч. Новая эра предвещает окончание проблем информационной перегрузки / Ч. Оппенгайм. – Режим доступа : [//www.ci.ru/inform/2398/F1](http://www.ci.ru/inform/2398/F1)

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 007:304:001+004.9+659.3

ХОЛОД О.М., доктор філологічних наук,
професор Київського міжнародного університету

ІНМУТАЦІЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ТА УСТАНОВОК ВОЛОНТЕРІВ

Анотація. У статті розглядаються процеси інмутації (внесення негативних змін) ціннісних орієнтацій та установок волонтерів, зайнятих наданням допомоги людям, які потребують такої в Іспанії, Грузії та Уганді.

Ключові слова: інмутація, ціннісні орієнтації, установки.

Аннотация. В статье рассматриваются процессы инмутации (внесение негативных изменений) ценностных ориентаций и установок волонтеров, занятых предоставлением помощи людям, которые нуждаются в такой в Испании, Грузии и Уганде.

Ключевые слова: инмутация, ценностные ориентации, установки.

Summary. The processes of inmutacii (bringing of negative changes) of the valued orientations and settings of volunteers, busy at the grant of help people, which need such in Spain, Georgia and Uganda, are examined in the article.

Keywords: inmutatsion, valued orientations, options.

Постановка проблеми. Нині, під час інтенсивної підготовки до волонтерської допомоги українців гостям і учасникам Чемпіонату Європи з футболу 2012 року, у свідомості громадян (насамперед молодого покоління) формується рафінований погляд на волонтерство як добровільний рух помічників. Разом із тим, варто звернути увагу на незнання ряду негативних явищ, які виникають у процесі реалізації волонтерської допомоги і які пов'язані з ціннісними орієнтаціями і установками самих волонтерів.

Метою статті є виявлення та опис особливостей інмутації (внесення негативних змін) ціннісних орієнтацій та установок волонтерів.

Детальний аналіз процесів інмутації і мутації поданий автором дослідження раніше [11] та дослідниками-співавторами метамоделі маніпуляції в теорії інмутації суспільства [1, 2, 4, 5].

Виклад основних положень. Для розгляду інмутації ціннісних орієнтацій та установок волонтерів слід звернутися до значення термінів “ціннісні орієнтації” та “установки”.

Ціннісними орієнтаціями прийнято називати такі суб'єктивні уявлення особистості, через розуміння й тлумачення яких вона сприймає оточуючий світ [12]. Саме ціннісні орієнтації людини направляють її сили й енергію, спрямовують бажання й вчинки, дають можливість визначати позитивні й негативні сторони процесів, явищ, предметів, людей. Отже, волонтерам як звичайним людям притаманні такі ж людські ціннісні орієнтації. З однією лише відмінністю: волонтери не потребують за свою роботу грошей, бо на першому місці у них стоїть інша цінність, а саме – некорисна допомога іншим людям.

Ціннісні орієнтації волонтерів варто розгалузити на декілька *видів* за такими критеріями:

- 1) за наявністю/відсутністю суб'єктивної мети в їхній діяльності;
- 2) за наявністю/відсутністю стимулів (окрім мети);
- 3) за наявністю/відсутністю потреб (окрім мети і стимулів);
- 4) за результатами діяльності;
- 5) за обсягом діяльності;

б) за засобами реалізації і досягнення мети;

7) за часом реалізації волонтерської роботи.

Ціннісні орієнтації волонтерів слід розрізняти за наявністю/відсутністю суб'єктивної мети в їхній діяльності. Таких видів слід розрізняти два:

1) ціннісні орієнтації, пов'язані з *наявністю* суб'єктивної мети в діяльності волонтерів (коли діяльність спрямована на реалізацію мети, поставленої для задоволення власних потреб);

2) ціннісні орієнтації, пов'язані з *відсутністю* суб'єктивної мети в діяльності волонтерів (коли діяльність спрямована на підтримку загально визнаної об'єктивної мети колективу, організації, країни); відсутність власної суб'єктивної мети і підкорення меті колективу чи організації ми розглядаємо як інмутацію ціннісних орієнтацій волонтера.

Варто виокремлювати й види ціннісних орієнтацій волонтерів за критерієм “наявність/відсутність стимулів (окрім мети)”. Тут також є два види.

1. Наявність стимулів (окрім мети) волонтерської діяльності (присутність у діяльності волонтерів чітких сильних спонукальних моментів або внутрішніх чи зовнішніх факторів, які викликають реакцію, дію); до таких стимулів слід віднести:

- зарплату;
- премії, додаткову оплату;
- пільги;
- екзистенційне (емоційне, фізіологічне, надія на продовження життя) задоволення;
- примус;
- самоствердження.

Перелічені стимули девальвують саме поняття “волонтерство” і з повним правом можуть називатися інмутацією волонтерства, оскільки, як відомо, волонтер не вимагає оплати, преміє чи пільг за надану допомогу. Тим більше, волонтер, який отримує екзистенційне задоволення внаслідок емоційного чи фізіологічного факторів або прагне вижити шляхом надання допомоги іншому чи діє під примусом явно відноситься до інмутації.

Інша справа, коли волонтер реалізує свої ціннісні орієнтації та установки як самоствердження у власних очах. Такий процес не варто розглядати як інмутацію. Хоча тут є ризик допустити до позитивного моменту й такий, який ззовні буде виглядати як мутаційний, але в патологічній формі буде фіксувати інмутацію діяльності волонтера.

2. Відсутність стимулів (окрім мети) волонтерської діяльності (у такому випадку фіксується ненааявність сильного поштовху чи спонукання). Щоправда, у випадку, коли поштовх (мотив) до здійснення волонтерської допомоги буде базуватися на акцентуації (за К. Леонгардом), тоді слід обговорювати проблему межових явищ переходу мутації в інмутацію через нав'язливі установки особистості.

Ціннісні орієнтації мають розгалужуватися також і за критерієм “наявність/відсутність потреб (окрім мети і стимулів)”. Варто виокремити два види ціннісних орієнтацій у діяльності волонтерів.

1. Наявність потреб (динамічних процесів фізіологічного й психологічного планів, що керують поведінкою людини та визначають його спрямованість, організованість, активність і стійкість).

2. Відсутність потреб у діяльності волонтерів (відсутність динамічних процесів, які можуть керувати поведінкою людини). У такому випадку варто констатувати інмутацію волонтерської діяльності, оскільки не наявність потреб у волонтера є свідченням внесення негативних змін у його моделі поведінки, що не буде на користь тим, хто виступає об'єктом волонтерства.

Ціннісні орієнтації волонтерів слід диференціювати за критерієм “результати діяльності” на такі види:

1) орієнтація волонтерів на позитивний результат діяльності (волонтери прагнуть будь-яким чином досягти очікуваних результатів); хоча тут є ризик трансформування мутації в інмутацію шляхом зациклювання на досягненні поставленої волонтером мети будь-якими засобами;

2) орієнтація на негативний результат (волонтери не прагнуть позитивних результатів, а навпаки, – негативних); тут варто обговорювати тільки процеси інмутації;

3) орієнтація на відсутність будь-якого результату (волонтери спрямовують свою діяльність на те, щоб будь-які результати не були зафіксовані), що також є фіксацією інмутаційних процесів у діяльності волонтерів.

Під час аналізу ціннісних орієнтацій у діяльності волонтерів важливим є звернення уваги на критерій розгалуження “за обсягом діяльності”. Згідно із згаданим критерієм слід виокремити такі види:

1) орієнтація на повну віддачу сил і енергії волонтерів задля досягнення мети, що, на жаль, може перерости в емоційне та фізичне знесилення як одну з форм інмутації особистості волонтера;

2) орієнтація на неповну віддачу сил волонтерів також фіксує інмутаційну тенденцію, оскільки волонтер не віддає себе завданню волонтерської роботи;

3) орієнтація на мінімальну витрату сил, на роботу “задля галочки” фіксує повну інмутацію волонтерської ідеї.

Ціннісні орієнтації в діяльності волонтерів за критерієм “засоби реалізації і досягнення мети” можуть бути розгалужені на такі види:

1) орієнтація на всі можливі засоби реалізації (хоча іноді залучення “всіх можливих засобів” йде не на користь волонтерській справі і дозволяє фіксувати перехід до інмутації);

2) орієнтація на ті засоби, які є офіційно дозволені (легітимні);

3) орієнтація на нелегітимні засоби (ознака інмутації волонтерів);

4) орієнтація на ті засоби реалізації мети, які є досяжними без витрати додаткових зусиль волонтерів (характеризують початок інмутаційних процесів у діяльності волонтерів).

Варто розглянути такі види ціннісних орієнтацій за критерієм “час реалізації волонтерської роботи”:

1) орієнтація волонтерів на витрату не тільки визначеного часу для виконання роботи, але і власного часу (вільного від обов’язків волонтерської роботи, що межує з непомітним переходом до інмутації);

2) орієнтація на витрату тільки робочого часу (визначеного програмою волонтерської допомоги); така орієнтація є нормативною, але не узгоджується з ідеологією волонтерського руху, який передбачає милосердя й благо чинність до тих, хто потребує допомоги постійно і не тільки в регламентований час; тут абрисно проявляється інмутація волонтерства;

3) орієнтація на уникання витрачання часу на волонтерську роботу після визначеного часу; означає перехід до інмутації волонтерської роботи;

4) орієнтація на витрату мінімального часу для виконання волонтерських обов’язків, що є чітким визначенням інмутації безоплатної добровільної роботи волонтерів.

Кожний із виокремлених видів ціннісних орієнтацій волонтерів виділений умовно. Також інмутаційний характер кожної негативної зміни в моделі поведінки волонтерів у

суспільстві слід вважати умовним. Деякі види можуть трансформуватися впродовж їхнього прояву в діяльності волонтерів, деякі можуть “блокуватися” імперативними поштовхами (совістю, усвідомленням об’єктивної необхідності добросовісного виконання обов’язків, узятих на себе добровільно).

Інмутаційний характер ціннісних орієнтацій волонтерів щільно пов’язаний із поняттям “інмутація установок”. З психологічної точки зору, установками слід називати психологічний стан налаштованості суб’єкта на певну активність у певній ситуації [10].

Розрізняють загальну і диференційовану налаштованість (установку) волонтерів. Також варто виокремлювати загальноінмутаційну й диференційноінмутаційну налаштованість (установку) волонтерів.

Загальна установка волонтерів характеризується тим, що стосується великого кола явищ, диференційована установка стосується тільки певних окремих об’єктів, на які спрямована діяльність волонтерів. Прикладом загальної установки волонтерів слід вважати їхню налаштованість на допомогу гостям і учасникам великих спортивних змагань у пошуку місця харчування, місця відпочинку, маршруту пересування до стадіону чи спортивного комплексу. Інмутаційнозагальною установкою у такому випадку слід вважати розпорошеність і незосередженість волонтерської установки.

Звуженою установкою є диференційована, яка, наприклад, може бути ілюстрована як налаштованість волонтерів на допомогу постраждалим від землетрусу тільки у пошуку місця ночівлі на одну ніч, пошук можливості зігрітися, можливості прийняти медичну допомогу. Інмутаційного характеру диференційована установка волонтера набуває тоді, коли останній занадто звужує діапазон добровільної допомоги й не вбачає за необхідне розширювати перелік видів допомоги.

Варто зазначити, що установка волонтерів повинна розглядатися у повній ув’язці з поняттям “несвідоме”, під яким автори “Психологічного словника” розуміють “дію природжених інстинктивних потягів у психічному житті людини, що в свою чергу ще й біологічно детермінуються, забуваючи при цьому про соціальні та природні чинники в детермінації людської життєдіяльності” [7]. Іншими словами, несвідоме волонтерів може досить серйозно як доцільно орієнтувати, так і недоцільно дезорієнтувати їх під час виконання добровільно прийнятих на себе зобов’язань щодо надання допомоги тим, хто потребує її. Наприклад, несвідома орієнтація волонтера на надання будь-якої допомоги будь-кому може тільки нашкодити і стати фактом інмутації поведінки волонтера. Гості фестивалю можуть не потребувати постійного супроводу з боку волонтера, але останній, бажаючи несвідомо якнайкраще виконати свої обов’язки, буде викликати тільки негативні емоції (інмутація поведінки гостей).

У діяльності волонтерів несвідоме відіграє досить суттєву роль. Варто проаналізувати несвідоме з позицій нинішньої психологічної науки. Як свідчить досвід дослідників, несвідоме розгалужується на такі види:

- 1) неусвідомлювані мотиви [6], істинний смисл яких не усвідомлюється в силу їхньої соціальної неприйнятності або протиріччя з іншими мотивами;
- 2) поведінковий автоматизм і стереотипи, що діють у звичній ситуації, усвідомлення яких зайве в силу їх відпрацьованості;
- 3) підпорогове сприйняття, яке в силу великого обсягу інформації не усвідомлюється.

Детальний аналіз кожного з видів несвідомого в діяльності волонтерів дозволяє стверджувати, що у них фіксуються неусвідомлювані мотиви (перший вид), істинний смисл яких не усвідомлюється через їхню соціальну неприйнятність, через протиріччя з іншими мотивами (ознака інмутації). Прикладом несвідомих мотивів може слугувати

запис із блога дівчини з Казахстану, яка поїхала до Іспанії з метою здійснення волонтерства щодо дітей із багатодітних сімей (приклад подається мовою оригіналу – російською).

Волонтерство в Іспанії [3].

В Caritas у нас тоже был завал на этой неделе. Появилось два новых ребенка – 6 месяцев и 3 года, причем раньше они никогда не выходили в социум, не играли с другими детьми и не видели вообще никого кроме мамы и папы. Было немного сложно. Как только мама вышла из комнаты, они начали плакать в один голос. Через какое-то время к ним подключились и два других ребенка. Но конец у этой истории был хорошим, я вывела двух детей гулять на улицу, а еще двое остались с Бегоной – вторым волонтером и она смогла их усмирить.

А вообще, надо сказать, я неплохо справляюсь. За пару дней до этого я одновременно держала на руках малыша и играла в мячик с трехлетней девочкой. Потом я отдала малыша Бегонии, а девочка заснула прямо у меня на руках и проспала так почти сорок минут. Вы бы слышали как она храпела...

Я вообще мало писала про своё волонтерство, так что сейчас расскажу об этом подробнее. Два раза в неделю – в понедельник и в среду я еду в Очаркогу, не очень благополучный район города. Ехать туда примерно 45 минут. Там я и еще один волонтер – Бегония (она уже на пенсии, в прошлом году умер её муж и она решила посвятить себя волонтерству) в течении часа сидим с детьми женщин, которые приехали в Испанию из других стран. У некоторых есть мужья, некоторые тут совсем одни. Они не знают испанского языка и не могут его учить, потому что им не с кем оставить детей. Вот этим мы и занимаемся, пока они учатся.

Сейчас у нас три мамы и четыре ребенка. Две женщины приехали из Марокко, а одна из Сирии. Возраст детей – 6 месяцев, полтора года, три и три с половиной.

Комната, в которой мы занимаемся, очень хорошо оборудована. Есть детские кроватки и все необходимые игрушки, чтобы занимать малышей.

Но все равно, если говорить честно, я очень скучаю по тому, что я делала в Караганде. Волонтерство в Испании это что-то совсем иное. Система тут продумана до самых мелочей, гораздо мощнее материально-техническая база, но нет КОМАНДЫ. Регулярно проводятся тренинги для волонтеров, тратятся огромные деньги и силы на тимбилдинг, волонтерам выдают талоны на бензин и проездные на автобус... Но я ничего не могу с собой поделаться... Тут я волонтер только два раза в неделю. Я больше не волонтер в душе.

Также волонтеры тут в среднем гораздо старше, чем у нас. И мне так приятно осознавать, что в моем Казахстане именно молодежь старается сделать этот мир лучше. Ведь одно дело – выйти на пенсию и пытаться с помощью волонтерства убежать от своего одиночества и совсем другое – жертвовать своим временем, когда жизнь несётся так быстро и предлагает так много всего.

Каждый волонтер, кто это сейчас читает, знайте, что я очень горжусь вами и тем, что мы КОМАНДА.

Аналіз запису в блозі волонтерки з Казахстану свідчить про те, що провідним мотивом (поштовхом) дівчини до виконання благодійної допомоги дітям із багатодітних сімей в Іспанії не є тим, що відповідає її меті ознайомлення зі світом, з іншими країнами крім своєї. Волонтерка висловлює несвідому думку про те, що в м. Тіміртау (Казахстан, де вона з іншими волонтерами набувала попередній досвід) було все не так, як у небезпечному районі м. Caritas (Іспанія). Про неспівпадіння мрій і мети дівчини з Казахстану свідчать її слова (цитата подається мовою оригіналу – російською): “Но я ничего не могу с собой поделаться... Тут я волонтер только два раза в неделю. Я больше не волонтер в душе” [3]. Отже, у діяльності волонтерів досить велике місце посідають

неусвідомлювані мотиви, істинний смисл яких не усвідомлюється в силу їхньої соціальної неприйнятності, від чого моделі поведінки волонтерів підлягають корозії, що фіксує перші ознаки інмутації їхньої поведінки.

Аналіз другого виду несвідомого в діяльності волонтерів, а саме прояв поведінкового автоматизму і стереотипів, що діють у звичній ситуації, усвідомлення яких зайве в силу їх відпрацьованості, варто здійснити на прикладі неприємної ситуації, яка була зафіксована польським волонтером Томашом Філіпяком у Грузії, куди він виїжджав 2008 року з метою надання допомоги дітям-сиротам та дітям із багатодітних сімей в організації літніх таборів відпочинку (подається мовою оригіналу – російською).

III сектор: Европейское волонтерство в Грузии [8].

Молодые граждане стран-членов Европейского Союза в возрасте от 18 до 30 лет могут участвовать в программе, так называемого Европейского волонтерства (European Voluntary Service – EVS). Волонтер, по проекту, разработанному неправительственной организацией своей страны, отправляется работать в неправительственную организацию или другое общественное учреждение в другой европейской стране на средства Европейской комиссии. Европейские волонтеры могут выбирать также Грузию, куда полгода назад поехал Томаш Филипяк из польского г. Быдгощь. Однако оказывается, что не всегда программа работает безупречно.

Томаш Филипяк: Проблема заключается в том, что в Грузии – согласно моим наблюдениям – действуют два типа неправительственных организаций. Одни конкретно работают и ведут свою деятельность за счет грантов и другие, которые просто живут за счет грантов. Именно первая организация, в которую мы попали вместе с другим волонтером жила за счет грантов. И трудно скрывать, что многие здешние организации разбалованы западными деньгами. В них невозможно даже один документ составить без получения гранта из-за рубежа. И это стало причиной небольшого конфликта и прекращения работы с первой принимающей нас организацией. Но всё хорошо кончилось. Нам удалось написать другой проект при сотрудничестве с другой организацией и мы остались в Грузии. Мы разработали проект летних лагерей для детей из необеспеченных семей и детдомов. В Грузии вопрос летнего отдыха очень хромает. Можно поехать только в такие патриотические правительственные лагеря. Поэтому всё чаще организацию летних лагерей берут на себя НГО. Достаточно написать проект и пытаться найти средства от частных предпринимателей или западных дипломатов. Надо отметить, что польское посольство также выделяет на эту цель некоторые средства.

Польское радио: А что уже удалось сделать в ходе вашей работы волонтерами?

Томаш Филипяк: Нам удалось написать этот проект летних лагерей, а сейчас мы собираем дополнительные пожертвования, в том числе в материальном виде, то есть продовольствие и бензин для транспорта. Двухнедельный лагерь для двадцати детей будет состояться в июле в регионе Кахетии. К сожалению, поедет только двадцать детей, потому что настолько нам позволяют финансы, даже несмотря на тот факт, что проживание и транспорт мы организовали по возможно самым небольшим ценам. Это нам только раньше казалось, что в Грузии всё стоит недорого, но здесь цены можно сравнить с ценами в Польше, причем заработная плата здесь меньше.

Розповідь Томаша Філіпяка свідчить про те, що стійкі стереотипи (прояв несвідомого) наклали свій відбиток на діяльність його як волонтера в Грузії. Волонтер очікував, що в Грузії він зможе законно і досить легко домовитися про організацію літнього табору для дітей-сиріт та дітей із багатодітних сімей. Стереотипом для польського волонтера було те, що в його рідній Польщі таку домовленість можна було здійснити досить легко й законно. Але зіштовхнувшись з реаліями в Грузії, Томаш Філіпяк змінив свою думку: його стереотипи як прояв несвідомого потерпали

(інмутавали) й вимагали корекції (внесення змін), що він і здійснив, домовившись з іншою організацією про організацію табору в Кахетії. Отже, поведінковий автоматизм і стереотипи, що діють у звичній ситуації, були зафіксовані, відбулося усвідомлення їхньої ролі як перешкоди у досягненні волонтерської мети. Як результат, подолання волонтером несвідомого допомогло успішно вирішити проблему.

Прояв несвідомого в діяльності волонтерів фіксується на рівні його третього виду – підпорогового сприйняття, яке в силу великого обсягу інформації не усвідомлюється. Той обсяг інформації, який нині навалюється на кожного волонтера щоденно, не дає можливості йому не тільки опрацювати її, а й навіть зорієнтуватися в подіях, про які повідомляють новини. Саме тому волонтери просто “вимикаються” (інмутують), як їм здається, не сприймають інформацію. Але такий перебіг подій є ефемерним, нереальним. Інформація все одно “входить” у свідомість волонтерів на підпороговому рівні, не усвідомлюється ними. Свідченням описаного явища може слугувати випадок, описаний волонтером Аліною Соколовою з російського міста Пермь.

Африка. Часть 1. Волонтерский лагерь Уганды [9]

Первую неделю мы ходили за водой на этот колодец. Это было интересное, а главное, регулярное занятие, учитывая перечисленный список нужд, помноженный на количество волонтеров. Однажды кто-то обнаружил яму с водой, гораздо ближе – в километре, и с тех пор мы ходили с канистрами туда.

Ежедневные дожди и ежедневные вододобывающие мероприятия соединились в моем сознании в одну простую, но гениальную мысль: а почему бы не собирать дождевую воду, вместо того, чтобы под дождем ходить к яме? Ведь многие местные жители тоже живут вдали от деревенского колодца, и они тоже ходят пешком за водой. Почему же они не додумались собирать воду?

Этот вопрос так и остался одной из мучительнейших загадок Уганды. Спрашивала многих, и каждый мне отвечал: у нас нет денег. И это чистая правда, я ни в коем случае не обвиняю их во лжи! Восемь тысяч вышеозначенных угандийских шиллингов в неделю удастся добыть далеко не каждому счастливцу. В удаленных от столицы районах вообще нет никакой работы и люди вынуждены на несколько лет покидать свои семьи, чтобы заработать в Кампале. Наш Гедеон, уроженец племени ньянколе, оставил свою беременную жену и уехал на два года работать дровосеком в волонтерском лагере, чтобы хоть как-то прокормить семью.

У них нет денег. Но они умеют строить крыши из банановых листьев и соломы, сквозь эти крыши не протекает вода. Почему бы не соорудить по такому же принципу водосборники? Этот вопрос остался без ответа. Вскоре я перестала его задавать. Потому что вокруг было слишком много других чудес, которые тоже заставляли удивляться.

Аналіз описаної волонтером Аліною Соколовою допомоги мешканцям угандійського селища підтверджує думку про те, що підпорогове сприйняття, яке в силу великого обсягу інформації не усвідомлюється, є ще одним видом прояву несвідомого в діяльності волонтерів. Спочатку волонтер Аліна задавала собі питання про те, чому місцеві мешканці не можуть для себе спорудити водозбірники так, як вони це вправно робили, накриваючи листям пальм дахи своїх хатинок. Але поступово, під впливом нової інформації про побут аборигенів угандійського селища, інформація витискувалася і на її місце приходила нова, не менш цікава інформація. І поступово волонтер Аліна перестала задавати собі питання. Інформація про можливість накривати дахи хатинок так, щоб вони не протікали і неможливість мешканців угандійського селища збудувати водозбірники увійшла в свідомість волонтера на підпороговому рівні, що в усвідомленні породило питання про те, чому угандійці воду не збирають. Питання про те, чи можна

вважати наведений приклад інмутацією свідомості, залишається відкритим, оскільки потребує додаткового дослідження. Очевидним залишається факт того, що поведінка мешканців угандійського селища провокує внесення змін як позитивних (мутація), так і негативних (інмутація) в моделі поведінки волонтерів з Європи.

Висновки.

Ціннісні орієнтації та установки волонтерів мають специфіку й особливості, які полягають у такому:

- 1) існують декілька видів ціннісних орієнтацій і установок волонтерів;
- 2) всі виокремлені, ілюстровані й описані види ціннісних орієнтацій та установок волонтерів умовно підлягають диференціації на інмутаційні (ті, що стимулюють внесення негативних змін) та мутаційні (ті, які тягнуть за собою внесення позитивних змін у моделі поведінки);
- 3) специфікою ціннісних орієнтацій і установок волонтерів слід вважати наявність як позитивних (мутаційних), так і негативних (інмутаційних) процесів;
- 4) згадані процеси фіксуються на різних рівнях сприйняття волонтерами поставленої мети й реальності, на фоні якої відбувається реалізація мети;
- 5) у діяльності волонтерів фіксується як свідоме, так і несвідоме.

Перспективи подальших досліджень.

У подальших наукових розробках варто приділити увагу, насамперед методиці укріплення усвідомленого виконання поставленої волонтерами мети та методиці навчання волонтерів “блокуванню” негативних (інмутаційних) проявів несвідомого.

Використана література

1. Борисенко Д.О. Нотатки до критики й апологетики теорії інмутації суспільства / Д.О. Борисенко // Теорія інмутації суспільства : кол. монографія ; за ред. О.М. Холода; Д.О. Борисенко, Р.Я. Васишин, С.В. Дзенник та ін. – К. : КиМУ, 2011. – С. 229 – 231.
2. Васишин Р.Я. Критика теоретичної моделі інмутації суспільства О.М. Холода / Васишин Р.Я. // Теорія інмутації суспільства : кол. монографія ; за ред. О.М. Холода; Д.О. Борисенко, Р.Я. Васишин, С.В. Дзенник та ін. – К. : КиМУ, 2011. – С. 92 – 97.
3. Волонтерство в Іспанії. – Режим доступу : [//www.my-wonderland.blog.ru/91561747.html](http://www.my-wonderland.blog.ru/91561747.html)
4. Клінкова Т.О. Місце мутаційних та інмутаційних процесів у політиці як моделі соціальної комунікації / Т.О. Клінкова // Теорія інмутації суспільства : кол. монографія ; за ред. О.М. Холода; Д.О. Борисенко, Р.Я. Васишин, С.В. Дзенник та ін. – К. : КиМУ, 2011. – С. 98 – 106.
5. Кравченко Н.О. Наслідки та дії теорії інмутації суспільства / Н.О. Кравченко // Теорія інмутації суспільства : кол. монографія ; за ред. О.М. Холода; Д.О. Борисенко, Р.Я. Васишин, С.В. Дзенник та ін. – К. : КиМУ, 2011. – С. 79 – 91.
6. Мотив. – Режим доступу : [//www.ru.wikipedia.org/wiki](http://www.ru.wikipedia.org/wiki)
7. Несвідоме. – Режим доступу : [//www.uk.wikipedia.org/wiki](http://www.uk.wikipedia.org/wiki)
8. III сектор: Европейское волонтерство в Грузии. – Режим доступу : [//www2.polskieradio.pl/zagranica/ru/news/arttykul/86634.html](http://www2.polskieradio.pl/zagranica/ru/news/arttykul/86634.html)
9. Соколова А. Африка. Часть 1. Волонтерский лагерь Уганды. – Режим доступу : [//www.otpusk.tomsk.ru/country/articles/104](http://www.otpusk.tomsk.ru/country/articles/104)
10. Установка. – Режим доступу : [//www.ru.wikipedia.org/wiki](http://www.ru.wikipedia.org/wiki)
11. Холод О.М. Теорія інмутації суспільства : монографія / О.М. Холод. – К. : КиМУ, 2011. – 305 с.
12. Ценностные ориентации. – Режим доступу : [//www.psychology.su/slovar/c/cennostnye_orientacii](http://www.psychology.su/slovar/c/cennostnye_orientacii)

УДК 372.882:801.73

ГОЛОВЧЕНКО Н.І., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри видавничої справи та редагування університету “Україна”

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ З УРАХУВАННЯМ СТИЛЮ

Анотація. Проблема вивчення художнього тексту як явища художнього стилю. На основі аналізу ґрунтовних наукових джерел тлумачиться низка базових теоретичних понять до теми, накреслюються методологічні підходи до стильового аналізу літературного твору.

Ключові слова: мистецтво слова, художній текст, художній стиль, структура художнього стилю, стильова константа, стильова домінанта, стильовий аналіз.

Аннотация. Проблема изучения художественного текста как явления художественного стиля. На основе анализа авторитетных научных источников излагаются базовые теоретические понятия к теме, определяется методология стилевого анализа литературного произведения.

Ключевые слова: искусство слова, художественный текст, художественный стиль, структура художественного стиля, стилевая константа, стилевая доминанта, стилиевой анализ.

Sammery. The problem of studying of literary text as phenomenon of literary style. On the basis of analysis of authoritative scientific sources the range of basic theoretical concepts of the topic is defined, the methodology of style analysis of literary work is determined.

Keywords: art of word, artistic text, artistic style, structure of artistic style, stylish constant, stylish dominant, stylish analysis.

Постановка проблеми. Нині художній текст вивчається як мистецтво слова та система загальнолюдських етичних цінностей. Час, коли літературний твір прикладався до певної політичної ідеології, відійшов у минуле. Однак, як засвідчує досвід, науковцями донині не напрацьовано спільних підходів до аналізу літературного твору як явища художнього стилю. Проблема тлумачення художнього тексту з урахуванням стилю потребує чіткого означення низки найважливіших теоретичних понять, зокрема художній стиль, структура художнього стилю, стильова константа, стильова домінанта, й визначення основ стильового прочитання художнього тексту.

Метою статті є визначення наукових підходів до пояснення зазначених категорій, окреслення системно-структурного шляху вивчення художнього тексту з урахуванням стилю.

Виклад основних положень. Щодо художньо-естетичних аспектів літературного твору в науково-методичних джерелах найчастіше вживаються два терміни – стиль і художній стиль. Поняття стилю нині є багатограним, а в багатьох аспектах – невизначеним. Про стиль говорять мистецтвознавці, лінгвісти, літературознавці, культурологи. Вважаємо, що розгляд цієї категорії варто будувати у співвіднесенні з поняттям класичного стилю. Термін “класичний” у літературознавстві тлумачиться як “зразковий, художньо довершений, приналежний до фонду світової літератури” [14, с. 363], а поняття “класичного стилю” пояснюється як стиль, що уклався на певному етапі розвитку національних літератур, етапі, що характеризується формуванням літератури нового часу і створенням національного ідеалу в мистецтві. Як зазначає літературознавець І. Подгаєцька: “Класичний стиль – це міра, котрій притаманно слугувати орієнтиром (але не нормою) стильового руху національних літератур.

Таким чином поняття класичного стилю є категорією історичною, що має як загальні типологічні властивості, так і національні форми буття” [20, с. 45 – 46]. В. Кожинів зауважує, що класичний стиль в кожній національній літературі виступає певним чином як “міра”, “зразок”, “ідеал” (але не еталон) літературного стилю загалом [9, с. 67].

Константи класичної міри визначені ще Аристотелем: “ясність” (простота; доступність широкому загалу), “гармонія” (нехаотичність; співвіднесення пафосу, патетики, незвичної форми і змісту), “природність” (відповідність дійсності за характером, віком, статтю, національністю) [12]. І. Подгаєцька слушно підсумовує: класичний стиль – таке художнє ціле, в якому багато що можна передбачити, але в якому немає різкого виявлення, домінування будь-якої форми: обраної теми, стилістичного прийому або навіть шару реального життя [20, с. 43].

Предметом розгляду в літературознавстві є художній твір, текст як художнє ціле, з урахуванням образної наповненості мовних одиниць, у своїй жанровій своєрідності. У тлумаченні поняття художнього стилю серед літературознавців існують значні розходження. Як зазначає Д. Наливайко: “Одні більше тяжіють [15] до мистецтвознавчого розуміння стилю як категорії естетичної [16], інші ж більш схильні до філологічного розуміння стилю як категорії передусім мовної, як принципів і форм використання мови в художній літературі, організації її зображально-виражальних засобів і можливостей” [17, с. 4]. Ще один суперечливий момент у розумінні стилю відзначає М. Гіршман: частина літературознавців включає у поняття стилю зміст і форму літературних творів і характеризує стиль як індивідуальну своєрідність письменницької творчості в цілому [3, с. 4]. Йдеться про роботи Л. Тимофєєва [26] і Г. Поспєлова [22]. Інші вчені, зокрема О. Соколов, говорять про стиль як закономірну організованість елементів художньої форми: “Стиль є художня закономірність, що об’єднує як його носії всі елементи форми художнього цілого й визначається його чинниками – ідейно-образним змістом, художнім методом і жанром даного цілого” [25, с. 130].

Переважає більшість літературознавців пов’язують поняття стилю не лише з формою, а й зі змістом твору, його ідеєю й проблематикою, образною системою, особливостями світогляду митця. В. Жирмунський писав, що художній стиль письменника є вираженням його світогляду, втіленим в образах мовними засобами [7]. Тобто, стиль як явище форми неможливо вивчати без урахування ідейно-образного змісту твору.

У довідкових виданнях донині традиційно подається таке пояснення терміна стиль: (лат. *stilos* – грифель для писання) “...сукупність ознак, що характеризують твори певного часу, напряму, індивідуальну манеру письменника” [13, с. 641]. Пояснюючи низку явищ, пов’язаних зі стилем, укладачі Літературознавчого словника-довідника (2007) Р. Гром’як, Ю. Ковалів, В. Теремко зазначають: “Все це “несе” на собі стильову домінанту, яка відчувається у процесі естетичного сприймання твору, але важко піддається дослідженню і логічному поясненню, якщо елементи, які виражають стильову визначеність твору, беруться окремо чи навіть у сукупності. Тому й виникає необхідність характеристики стилю як художньої закономірності...” [13, с. 642].

У сучасному літературознавстві (працях О. Соколова, Д. Наливайка, М. Гіршмана, І. Подгаєцької, А. Ткаченка, Н. Шумило, О. Ніколенко, Л. Кисельової, Г. Клочєка та ін.) сформувався чітка тенденція до тлумачення художнього стилю як художньої закономірності тексту. Д. Наливайко обґрунтував таке бачення стилю. “До сутності поняття стилю належить питання про художню закономірність у доборі й поєднанні елементів твору, що породжують єдність, котра сприймається як необхідність, як утілення внутрішнього художнього закону” [17, с. 7]. Там, де відсутня ця

закономірність, цей внутрішній закон, що добирає й ладнає компоненти твору, там немає стилю. Не в кожному творі, зазначає Д. Наливайко, належним чином виявляється стиль як необхідна організація художнього вираження, як вища естетична доцільність. Саме стиль може слугувати надійним еталоном у з'ясуванні значущості художніх явищ. Д. Наливайко дає таке визначення стилю: “Стиль – це не сама форма, не “синтез форм”, а формотворче начало, певний внутрішній закон художньої творчості, що визначає ритм і композицію, характер образотворчості й інтонацію, всю своєрідність “художньої мови” творів, котра, як відомо, не зводиться до мовно-стилістичних засобів, а включає й “надмовні” елементи” [17, с. 8].

Оскільки художня література нині вивчається як один із видів мистецтва – мистецтва слова, вважаємо за доцільне для характеристики художньо-естетичних параметрів тексту використовувати термін “художній стиль”. Цілком припустимо вживати й синонімічне до ключового поняття “художній стиль” формулювання “стиль”. Виходячи з того, що в низці робіт сучасних науковців художній стиль тлумачиться як складне діалектичне утворення змісту і форми, зазначимо: художній стиль – це внутрішній закон художньої творчості, що виявляється на рівні художньої форми тексту, яка, у свою чергу, зумовлена ідеєю та змістом твору, художнім методом, філософсько-естетичними уподобаннями, світоглядом письменника, низкою історичних чинників.

Актуальною проблемою сучасної науки є методологія комплексного вивчення художнього стилю твору. Для з'ясування цього питання необхідно витлумачити поняття “структури стилю”, тобто внутрішній механізм стилетворення (“структура” від лат. *structura* – побудова, розміщення, порядок). Історія літературознавства засвідчує кілька підходів до вирішення цього питання. П. Сакулін використовує термін “морфологія стилю”: “Морфологічний опис стилю має вибудовуватися на тому, що специфічно й характерно для нього, найліпше шляхом порівняння... Морфологічні ознаки стилю слід шукати: а) в його тематиці; б) в його ейдології; в) в композиції переважаючих жанрів; г) в семантиці й композиції поетичної мови” [23, с.143]. Ю. Борев таким чином характеризує структуру стилю: “Стиль багаточаровий. Він у різних своїх складових у згорнутому вигляді вміщує в себе і цілісність авторської особистості, і цілісність художнього задуму твору, і типологічні риси художнього напрямку, і всю ту історичну традицію художньої культури, на яку спирається творчість поета” [1, с. 81]. Структурними елементами стилю Ю. Борев називає: “прафеномен” культури, регіональну стилістичну єдність; стиль національної культури; національно-стадіальний стиль певного народу (стиль напрямку); стиль течії; індивідуальний стиль митця, тобто індивідуальний тип художнього мислення; стиль періоду творчості певного митця; стиль певного твору; епохально-стадіальну стилістичну спільність (класицизм, бароко); стиль епохи. Далі вчений зазначає: “У процесі розвитку людства зростала кількість стилістичних єдностей, одні набирали домінуючих значень, інші відходили на другий план, хоча ніщо не пропадало без сліду й відбувалося ускладнення і творів, і художнього процесу в цілому” [1, с. 85]. Тобто одним із законів художнього процесу є розвиток структури твору і зростання у ньому культурно-стилістичних шарів, зростання ступенів його відмінності і спільності стосовно інших феноменів культури. Б. Гончаров накреслює інший механізм стилетворення, ієрархічний, трьохступеневий: 1) мікрообраз (прийм, стилема); 2) художній твір; 3) поетична система (індивідуальний стиль) [5]. “За умови взаємодії мікрообразів окремих творів у поетичній системі виникає наскрізний поетичний образ”, – зазначає Гончаров [5, с. 256], ілюструючи цю тезу детальним аналізом двопланової композиції віршів Лермонтова, алегоричних картин у творах

Горького, двополюсної образної системи в поезії Некрасова, характеризуючи власне стильову доміную індивідуального стилю кожного з цих митців. На думку М. Полякова, структура стилю є досить складною і виявляється у різних іпостасях: носій значення, виразник експресії, засіб комунікації, виразник типу культури, – всі ці складові стилю реалізуються, конкретизуються, інтерпретуються в читацькій рецепції [21]. М. Гіршман, говорячи про стиль, акцентує увагу саме на суб'єктах взаємодії в межах певного твору: “Стиль як безпосередньо виражена єдність усіх елементів внутрішньої структури органічного художнього цілого – це в той же час і єдність закріпленого в цьому цілому взаєморозуміння суб'єктів, що спілкуються” [4, с. 292]. До структурної складової стилю М. Гіршман відносить і читача як адресата й інтерпретатора тексту.

Проблему структури стилю розробляв О. Соколов, у книзі “Теорія стилю” (1968) учений виклав діалектичний підхід до категорій стиль і структура стилю. О. Соколов увів поняття “носіїв стилю” щодо компонентів форми (композиція, система образів, жанрові форми, ритм, мовні засоби) і поняття “стилетвірних чинників”, яким охоплюється змістовий рівень твору (тема, проблематика, ідеї, образи у їхньому змістовому наповненні). Стилетвірні чинники визначають вибір тієї чи іншої системи художніх засобів і форм, звернення до відповідного стилю, що підтверджує провідну роль змісту в процесі художньої творчості. Однак: “...Елемент художньої структури, виступаючи як носій стилю, не стає завдяки тому елементом стилю. Композиція твору, підпорядковуючись тому чи іншому стилю, залишається композицією так само, як колорит – колоритом, ритм – ритмом. Але, стаючи носієм стилю, елементи структури набувають стильової характерності й тим самим входять у певну стильову систему, прикмети якої і є її елементами” [25, с. 88]. Визначаючи стиль як художню закономірність, що породжується функціонуванням носіїв стилю у взаємодії між собою, в контексті твору, Соколов дає змогу дослідникові стилю не обмежуватися смаковими оцінками на кшталт: стиль пластичний, легкий, важкий тощо. Саме структурні елементи стилю, носії стилю (характер асоціацій письменника, домінування певного виду тропів, типів композиції, фабульно-сюжетні особливості, конструювання часопростору художнього світу митця) дають ключ до стилю конкретного твору певного автора.

Усі спроби виписати поняття структури стилю не суперечать одна одній, доповнюють одна одну, водночас засвідчують, що поняття структури стилю є складним. Це система, що містить у собі інші підсистеми, значення яких зумовлені загальною структурою даного естетичного об'єкта. Структура стилю, взаємодія його різних рівнів спричинені як внутрішньо-стильовими, так і позалітературними, соціокультурними чинниками.

Д. Наливайко у низці своїх наукових робіт з історії та теорії літератури [15, 17, 18] застосовує для характеристики художнього стилю категорії “стильової константи” (СК) і “стильової доміную” (СД), що, на нашу думку, так само може бути витлумачено як один із підходів до пояснення структури стилю. Розглянемо цей аспект проблеми детальніше.

Стильова константа (від лат. *constans* – незмінний, постійний [24, с. 354]), як зазначає О. Ніколенко, – “це більш-менш постійна ознака стилю, яка визначає його неповторність серед інших і виявляється у стилях епох, напрямів, течій, шкіл, окремих митців та їхніх творів” [19, с. 26]. А. Ткаченко вживає як синонімічні формули поняття “типологічні риси”, “константи художньої системи” [27, с. 430], “стильові риси” [27, с. 432]. У цілому стильова константа поєднує в собі опозиційні характеристики стилю як динамічної системи: типологія/феноменологія, традиція/новаторство.

У ролі стильової константи можуть бути різноманітні елементи як форми, так і змісту. Важливо те, що вони мають певну сталість у літературному часопросторі. Хоч якби

міння загальні та індивідуальні стилі, стильові константи залишаються, а якщо ж вони мінються, це засвідчує динаміку, зміну стилів. Стильові константи свідчать про можливість відтворення певного стилю на різних етапах літературного розвитку, з'являються навіть терміни “неокласицизм”, “неоромантизм”, “необароко” (останній часто використовують стосовно творчості М. Булгакова, Й. Бродського, В. Шевчука).

Неможливо уявити напрями й течії як історико-типологічні утворення без рис єдності на естетико-художньому рівні, без стильових констант. У стилі ранніх епох поняття стильової константи ближче до поняття канону, у стилі романтизму, реалізму стильова константа – концептуальний еквівалент. Як зазначає Д. Наливайко: “Стиль як єдність усіх елементів змістової форми не тільки формується під впливом методу та “стилю мислення” епохи, але й містить певний їх концептуальний еквівалент... В динамічній системі художнього процесу утворюється стильовий еквівалент методу й загального “стилю мислення”, який складається зі згаданих констант” [17, с. 19].

Серед стильових констант реалізму Д. Наливайко виявляє світоглядні засади, образ світу, спосіб зображення, концепцію людини, жанр, визначає вплив світогляду на образну систему твору, зміст, авторську позицію та носії стилю [15, 17]. Тією чи іншою мірою, в тій чи іншій модифікації, зазначає Д. Наливайко, ці стильові константи художньої системи класичного реалізму властиві переважній більшості явищ реалістичного мистецтва. “Причому існують вони не канонічно, не над індивідуальними стилями письменників, а всередині їх і проявляються в конкретно-індивідуальних формах саме як втілення діалектичного зв'язку між закономірно-загальним та індивідуально-особистим” [17, с. 38].

Таке “абстрагування від багатьох нюансів, зосередження уваги на провідних і стабільних рисах (домінантах і константах) практикується як щодо індивідуальних, так і щодо “спільних” стилів. І цей принцип типологічної “колективізації” відомий не лише нашій, а загалом світовій науці про літературу”, – підсумовує А. Ткаченко [27, с. 425]. Стильові риси української літератури від “доісторичної доби” до “романтики”, “бідермаєру” і “натуральної школи” схарактеризовано в роботі Д. Чижевського – “Історія української літератури”. Підхід до характеристики стильових ознак, наприклад, романтизму, у Д. Чижевського здійснено за такою логікою: епоха; хронотоп (урахування специфіки вияву в національних літературах); концептуальні засади – опозиція до класицизму; світогляд (світ, людина, Бог); “сфера поетичної теорії та практики” [28, с. 355 – 362]. За цими принципами побудовано й монографію Д. Наливайка “Искусство: направления, течения, стили” [16, с. 106], де розглянуто такі “напрями й типи художньої творчості” світової літератури: ренесанс, бароко, класицизм, романтизм, реалізм, натуралізм, імпресіонізм, модернізм. Типологію “української романтики” чи реалізму ці науковці виписують у контексті світової літератури. Л. Тимофєєв уважав реалізм і романтизм типами творчості, що визначають характер та особливості літературного процесу в різні епохи, оскільки в них виявляються загальні особливості “образного відображення життя” [27, с. 426]. Б. Мейлах виділяв три типи творчості – реалістичний, романтичний, класицистичний. Як зазначає А. Ткаченко: “У самій ідеї типів творчості є свої плюси: це дає змогу співвідносити особливості певного стилю (отже – й людини) і з психологічною типологією мислення-відчуття та художнього бачення, і з найзагальнішими філософськими підвалинами, і з мистецькими виявами гри-змагання, “діонісійського” й “аполлонічного” типів творчості тощо” [27, с. 427]. “Типологічні полюси” є визначальними чинниками типів творчості, і якщо за критерій взяти, наприклад, світорозуміння і світовідчуття, то можна визначити такі типи творчості в їх

опозиції: позитивістський/інтуїтивістський (матеріалістичний/ідеалістичний); або міметичний/сенсуалістичний; або реалістичний/романтичний [27, с. 428].

До терміну “стильова константа” зустрічаємо низку синонімічних формулювань у довідкових виданнях, наукових працях, у підручниках і посібниках із зарубіжної та української літератур: характерні риси стилю, художньо-стильова система, стильові особливості, своєрідність стилю, стильова типологія, стійкі стильові ознаки тощо. Застосування категорії “стильової константи” як одиниці стильового аналізу є теоретично й методично виправданим, доцільним, оскільки ця категорія поєднує в своєму смисловому наповненні концептуальні та формальні структурні елементи стилю та їх реалізацію в художній структурі твору, і є поняттям містким, ємним, що передбачає типологічні й своєрідні характеристики художнього твору як стильового явища.

Отже, стильові константи – типологічні художньо-естетичні полюси стилю, єдність світоглядних, естетичних, змістових, жанрових, формальних його ознак; це концепція світу і людини, яка виявляється за логікою та внутрішнім законом певного художнього стилю (бароко, класицизму, романтизму, реалізму, модернізму, символізму, футуризму тощо).

Термін “домінанта” (від лат. *dominans* – головний, пануючий принцип, ідея, ознака; найважливіша складова частина [24, с. 224]) введений у теорію літератури представниками формальної школи, які виявляли активний інтерес до форми художнього тексту, того “специфічного, без чого немає мистецтва”, основного для художнього явища [32, с. 2, 3]. Розуміння стилю як принципу форми не однакове для різних представників формальної школи. Поняття домінанти за Б. Ейхенбаумом, Ю. Тиняновим – синонім основного творчого принципу, органічного для письменника, поета, а твір – єдність взаємозумовлених елементів, система. За В. Жирмунським, домінанта – “це панівний прийом, який підпорядковує собі й деформує всі інші ознаки” [6, с. 11]. Для В. Шкловського домінанта – це панівний прийом, а твір – “сума прийомів” [29]. Хоча цілісний аналіз твору формалісти не здійснювали, вони зробили важливий крок до прочитання естетичного смислу, знаходячи точку перетину форми й змісту в мистецтві, точку діалектичного взаємопроникнення їх – стильовий закон, принцип, зазначає В. Ейдінова [31, с. 136].

Р. Якобсон тлумачить категорію домінанти як одне з ключових понять формальної школи і структурного аналізу тексту: “Фокусуючий компонент твору мистецтва – домінанта – скеровує інші компоненти, визначає і трансформує їх. Саме вона забезпечує цілісність структури. Домінанта визначає специфіку твору” [33, с. 119]. Р. Якобсон поширює значення домінанти за межі окремого твору. Так, рима, силабіка й інтонація мають різну підпорядкованість у давньочеському регулярному вірші, в реалістичній поезії другої половини ХІХ ст. та в поезії ХХ ст.: то як домінанта, то як другорядна складова. В естетиці реалізму домінує мистецтво слова, відповідно змінюється й ієрархія поетичних цінностей. Далі Р. Якобсон говорить про естетичну функцію як домінанту мистецтва слова (художнього мовлення) загалом. Розглядаючи питання зміщення домінанти, Р. Якобсон зазначає: “Всередині системи поетичних норм елементи, які були вторинними, набувають статусу основних, першоступеневих” [33, с. 122]. І навпаки. Це стосується і жанрів, і понять художньої норми, канону, традиції. Саме формалісти щодо мистецтва слова, твердить Р. Якобсон, сформулювали наступне: усвідомлення традиційного канону і художньої новизни як відступу від канону. Інновація розуміється саме як те, що протиставлено канону. Суть кожного твору мистецтва – в одночасній наближеності й віддаленості від традиції.

Л. Кисельова у статті “Про стильову домінанту” вводить саме поняття “стильової домінанти” і наголошує на її стилевизначальній функції: “Уведення до літературознавчого обігу поняття “стильова домінанта” пояснює цілу низку явищ стилю письменника і самого по собі, і в його зв’язках, співвідношеннях, і спільній залежності від стильових закономірностей часу, оскільки в ній, у притаманній тільки даному письменникові формі та в найконцентрованішому вигляді, закарбовується позаособистісне, епохальне начало” [8, с. 302]. У підході до стилю письменника через його домінанту, в баченні стилю письменника крізь призму домінанти його часу немає суперечностей, індивідуальний стиль розмикається в бік епохальності. Домінуючий тип художнього мислення часу, який одночасно виявляє себе і створюється в індивідуальних стилях письменників і який цим же стилям і підпорядковується, може бути продуктивно співвіднесений зі стильовою домінантою митця, напряму, течії, епохи, вважає Л. Кисельова.

Н. Шумило тлумачить вияв домінуючого типу художнього вираження в індивідуальному стилі письменника на прикладі прози С. Васильченка: “Позначаючись на творчій особистості митця (йдеться про метод, світогляд, світовідчуття), він дістає конкретну реалізацію в баченні письменником свого героя, і у способі характеротворення, і у типі конфлікту, і у формі художнього твору на всіх трьох рівнях її експресивності – предметній, композиційній, мовленнєвій, здійснюючи цілісне стильове завдання” [30, с. 292]. О. Гаєвська досліджує у творах В. Стефаніка структурні взаємини традиційного народнопоетичного реалістичного письма й модерністського, на конкретних прикладах показуючи складні взаємовідносини і взаємодію реалізму й модернізму у художній практиці (як традиції й інновації) [2]. Ю. Ковалів у праці “Кларнетизм П. Тичини – нереалізована естетична концепція” [10] розглядає універсальний, тотальний структуротвірний принцип творів П. Тичини, стильову домінанту його поезії – гармонію сфер (панритм, синестезію, кларнетизм), еволюцію цього художнього засобу в різні періоди творчості поета. Торкаються цієї проблеми у своїх дослідженнях й А. Ткаченко [27] і Ю. Кузнецов [11].

Таким чином, стильова домінанта як найважливіша структурна складова стилю, провідний, домінуючий принцип побудови окремого твору, індивідуального стилю митця, течії, напряму, епохи є ключем до стилю, змісту твору. Стильовою домінантою може бути будь-яка стильова константа.

У стилях напряму, течії, в індивідуальних стилях стильовою домінантою виступає переважно спосіб зображення: об’єктивність (життєподібність) зображення у літературі реалізму і суб’єктивність – у літературі модернізму, сугестивний характер творення образу-символу в поезії символістів, асоціативний спосіб побудови тексту в літературі “потoku свідомості”, двопланова, антитетична структура вірша у Ш. Бодлера, музикальність у поезії П. Верлена тощо. У конкретних художніх текстах це можуть бути композиційні особливості, символи, тропи, ритм тощо: наприклад, в індивідуальному стилі Д. Джойса домінує іронічне відсторонення, а в його есе “Джакомо Джойс” – фрагментарність композиції.

Стильова домінанта є визначальною характеристикою “великих стилів”. Так, у Д. Наливайка читаємо: “В реалістичній літературі маємо, як семантико-художню домінанту, спрямованість на специфічну об’єктивізацію зображення” [18, с. 10]. Називаючи головні ознаки, що визначають специфіку національних видів реалізму в європейській літературі, Д. Наливайко також послуговується терміном “домінанта”: “...В системній єдності духовної культури Франції XIX ст. все більшої сили та впливу набувала наукова домінанта...” [15, с. 71]; “Щодо англійського реалізму, то в його становленні активна роль належала комедійно-пародійному первню” [15, с. 75];

“Духовно-естетичною домінантою російського реалізму” є його зосередженість на людині й людських цінностях [15, с. 83]. Про індивідуальний стиль Кнута Гасмсуна в того ж таки Д. Наливайка читаємо: “Психологічний імпресіонізм є стильовою домінантою” творчої манери норвезького письменника [18, с. 343].

У довідкових виданнях, наукових працях, підручниках і посібниках із зарубіжної та української літератур так само зустрічаємо низку синонімічних формулювань до терміну “стильова домінанта”: перевага імпресіонізму в стильовій палітрі, романтичність світовідчуття і стилю, семантико-художня домінанта, неповторність стилю тощо. У навчальних програмах і підручниках є також формулювання, пояснення смислу яких буде полегшеним за умови чіткого усвідомлення значення терміну “стильова домінанта”: стильові тенденції, стильовий еkleктизм, різноманітність стильових манер, стильова поліфонія.

Суто методична доцільність введення термінів “стильова константа”, “стильова домінанта” (СД) як одиниць стильового аналізу визначається необхідністю ключового слова в синонімічному ряду. Так само видається доречним застосування категорій стильової константи і стильової домінанти під час аналізу художнього тексту з урахуванням його стильової своєрідності, оскільки ці поняття є структурними складовими категорії художнього стилю і пояснюють його типологічні й переважаючі ознаки.

Отже, стильова домінанта – переважаюча ознака художнього стилю, провідний структуротворчий принцип творчості митця, окремого твору, течії, напрямку, епохи.

Таким чином, стильові константи і стильова домінанта є тими категоріями, що характеризують типологічні та переважаючі риси певного художнього стилю і є його структурними складовими. Категорії стильової константи і стильової домінанти, поєднуючи в собі структурні елементи стилю та їх реалізацію в художній структурі тексту, дозволяють увиразнити найхарактерніші провідні типологічні та оригінальні, новаторські складові індивідуального стилю того чи іншого митця, твору. Стильові константи, стильова домінанта накладаються як матриця (лат. *matrix (matricis)* – джерело, початки, основа) [24, с. 304] на текст і дозволяють здійснювати аналіз його ключових, основних структурних складових з урахуванням стильової своєрідності.

Висновки.

1. Для забезпечення належного науково-методичного рівня системно-структурного аналізу художнього тексту з урахуванням стилю вважаємо за доцільне застосовувати терміни “художній стиль” (С) “стильові константи” (СК), “стильова домінанта” (СД). Причому категорію художнього стилю тлумачити як “художню закономірність тексту”, а не звичайну “сукупність ознак”.

2. Структура художнього стилю – певна закономірність поєднання типологічних змістових і формальних ознак (стильових констант) художнього тексту, наявність певної домінуючої стильової характеристики (стильової домінанти).

3. Стильовий аналіз художнього тексту – тлумачення ідейно-художнього наповнення твору шляхом розгляду його типологічних і домінуючої стильових ознак – стильових констант, стильової домінанти, які є гармонійним сплетінням загально-мистецького та індивідуального стилів і які мають своє конкретне вираження в художній закономірності певного тексту.

4. Для свідомого практичного застосування стильового аналізу одиницями такого аналізу варто вважати стильові константи і стильову домінанту (Подібно до того, як, наприклад, пообразний шлях аналізу оперує поняттями “художній образ (персонаж)”, “образна система”; композиційний – “елементи сюжету й позасюжетні компоненти”; мовно-стильовий – “лексико-стилістичний рівень твору” тощо). Стильові константи і

стильова домінанта характеризують концепцію світу, людини, категорію краси, спосіб зображення, жанрові пріоритети, поетику стилю, позицію автора. Поняття СК, СД варто вважати ключовими, послуговуючись і синонімічними формулюваннями: особливості стилю, характерні ознаки стилю, стильова типологія, своєрідність стилю тощо.

5. Тлумачення художнього стилю як художнього закону тексту увиразнює сприймання форми художнього твору такою, що залежить від його змісту, відповідає змістові, увиразнює зміст. Водночас виявляється художній закон тексту: зовнішня форма твору увиразнює смислові його надра. Текст усвідомлюється як складне діалектичне цілісне утворення.

6. За такого підходу художній стиль досліджується не в алгоритмі простого переліку сукупності ознак: оце, оце й оце. А з усвідомленням закономірного впливу змісту на форму, з усвідомленням доречності ґрунтовного розгляду форми для глибинного осягнення проблематики твору. Алгоритм стильового аналізу є таким: від стильових констант (стильової домінанти) до проблеми (ідеї, авторської концепції) твору.

Використана література

1. Боров Ю.Б. Художественный стиль, метод и направление / Ю.Б. Боров. – М. : Наука, 1982. – С. 76 – 91. – (Современные аспекты изучения. Теория литературных стилей).
2. Гаєвська О. Василь Стефаник. Поетика стилю / О. Гаєвська. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 263 – 290. – (Індивідуальні стилі українських письменників ХІХ – початку ХХ ст.).
3. Гиршман М.М. Стиль как литературоведческая категория : учебное пособие / М.М. Гиршман. – Донецк : ДонГУ, 1984. – 26 с.
4. Гиршман М.М. Стиль литературного произведения / М.М. Гиршман. – М. : Наука, 1982. – С. 257 – 300. – (Современные аспекты изучения. Теория литературных стилей).
5. Гончаров Б.П. Проблема художественного целого и системность стилистического анализа / Б.П. Гончаров. – М. : Наука, 1982. – С. 228 – 257. – (Современные аспекты изучения. Теория литературных стилей).
6. Жирмунський В.М. Предисловие. Вопросы теории литературы : Статьи. 1916 – 1926 гг. / В.М. Жирмунський. – Л. : Academia, 1928. – С. 3 – 15.
7. Жирмунский В.М. Теория литературы. Поэтика. Стилистика / В.М. Жирмунский. – Л. : Наука, 1977. – 407 с.
8. Киселева Л.Ф. О стилистической доминанте / Л.Ф. Киселева. – М. : Наука, 1982. – С. 301 – 320. – (Современные аспекты изучения. Теория литературных стилей).
9. Кожин В.В. Становление классического стиля в русской литературе / В.В. Кожин. – М. : Наука, 1976. – С. 65 – 94 с. – (Теория литературных стилей. Типология стилистического развития нового времени. Соотношение гармонии и дисгармонии в стиле).
10. Ковалів Ю.І. Кларнетизм П. Тичини – нереалізована естетична концепція / Ю.І. Ковалів/ – К. : ПЦ “Фоліант”, 2004. – С. 98 – 105. – (Стильові тенденції української літератури ХХ століття).
11. Кузнецов Ю.Б. Імпресіонізм в українській прозі кінця ХІХ – ХХ ст. : Проблеми естетики і поетики / Ю.Б. Кузнецов. – К. : Зодіак – Еко, 1995. – 303 с.
12. Лосев А.Ф. Проблема художественного стиля / А.Ф. Лосев. – К. : Collegium, 1994. – 286 с.
13. Літературознавчий словник-довідник ; ред. колегія Гром’як Р.Т., Ковалів Ю.І., Теремко В.І. – К. : ВЦ “Академія”, 2007. – 752 с.
14. Литературная энциклопедия терминов и понятий ; гл. ред. и составитель А.Н. Николюкин. – М. : НПК “Ителвак”, 2001. – 1600 с. – Стб. 1031 – 1033. – С. 363.
15. Наливайко Д.С. Теорія літератури і компаративістика / Д.С. Наливайко. – К. : ВД “Києво-Могилянська академія”, 2006. – 347 с.
16. Наливайко Д.С. Искусство : направления, течения, стили / Д.С. Наливайко. – К. : Мистецтво, 1981. – 288 с.

17. Наливайко Д.С. Стиль напряму й індивідуальні стилі в реалістичній літературі ХІХ ст. / Д.С. Наливайко. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 3 – 42. – (Індивідуальні стилі українських письменників ХІХ – початку ХХ ст.).
18. Наливайко Д.С. Зарубіжна література : підручник для 10 класу / [Д.С.Наливайко, К.О. Шахова, Н.М. Нагорна, Л.О. Кисельова]. – К. : Світ знань, 2004. – 392 с.
19. Ніколенко О.М. Стиль та проблеми стильового аналізу. Трактатування стилю в різних науках / О.М. Ніколенко. – К., 2005. – № 4. – С. 22 – 28. – (Всесвітня література в середніх навчальних закладах України).
20. Подгаецкая И.Ю. К понятию “классический стиль” / И.Ю. Подгаецкая. – М. : Наука, 1976. – С. 41 – 64. – (Теория литературных стилей. Типология стилевого развития нового времени).
21. Поляков М.Я. Вопросы поэтики и художественной семантики / М.Я. Поляков. – М. : Сов. писатель, 1986. – 480 с.
22. Пospelов Г.Н. Проблемы литературного стиля / Г.Н. Пospelов. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1970. – 330 с.
23. Сакулин П.Н. Филология и культурология / П.Н. Сакулин. – М. : Высш. шк., 1990. – 240 с.
24. Словник іншомовних слів ; за ред. О.С. Мельничука. – К. : Гол. ред. УРЕ, 1977. – 776 с.
25. Соколов А.Н. Теория стиля / А.Н. Соколов. – М. : Искусство, 1968. – 223 с.
26. Тимофеев Л.И. Основы теории литературы / Л.И. Тимофеев. – [5-е изд., испр. и доп.]. – М. : Просвещение, 1966. – 480 с.
27. Ткаченко А.О. Мистецтво слова. Вступ до літературознавства / А.О. Ткаченко. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2003. – 448 с.
28. Чижевський Д.І. Історія української літератури : Від початків до доби реалізму / Д.І. Чижевський. – Тернопіль : Феміна, 1994. – 480 с.
29. Шкловский В.Б. О теории прозы / В.Б. Шкловский. – М. : Сов. писатель, 1983. – 383 с.
30. Шумило Н.М. Стильова домінанта прози Степана Васильченка / Н.М. Шумило. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 291 – 310. – (Індивідуальні стилі українських письменників ХІХ – початку ХХ століття).
31. Эйдинова В.В. Стиль художника / В.В. Эйдинова. – М. : Худ. лит., 1991. – 285 с.
32. Эйхенбаум Б.М. Вокруг вопроса о формалистах // Печать и революция. – 1924. – № 5. – С. 2 – 43.
33. Якобсон Р.О. Язык и бессознательное / Р.О. Якобсон. – М. : Гнозис, 1996. – 245 с.

~~~~~ * * * ~~~~~

Інформатизація та безпека

УДК 340

ЦИМБАЛЮК В.С., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

ІНФОРМАТИКА ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВІДНОСИН

Анотація. У статті пропонуються до розгляду питання щодо визначення сутності й змісту інформатики як правової категорії та як об'єкта правовідносин.

Ключові слова: право, інформатика, інформаційне право.

Аннотация. В статье предлагаются к рассмотрению вопросы определения сущности и содержания информатики как правовой категории и как объекта правоотношений.

Ключевые слова: право, информатика, информационное право.

Summary. The article proposes to consider the issues of definition the nature and content of informatics as a legal category and as an object of legal relations.

Keywords: right, informatics, informative right.

Постановка проблеми. У порядку постановки проблеми в загальному вигляді пропонується звернути увагу на застосування у нормативно-правових актах органів державної влади та у наукових і навчальних джерел такої категорії як інформатика.

Статус інформатики в Україні визначається на рівні Основного закону. Тобто як правова категорія інформатика має конституційно-правовий статус. Згідно пункту 12 статті 92 Конституції України [1] серед суспільних відносин, що визначаються виключно законами України, зазначено: “організація і діяльність органів виконавчої влади, основи державної служби, організація державної статистики та інформатики”.

На реалізацію зазначених конституційних положень в Україні були прийняті відповідні спеціальні закони. Для прикладку можна зазначити такі: “Про державну податкову службу в Україні” від 04.12.90 р. № 509-ХІІ [2], “Про міліцію” від 20.12.90 р. № 565-ХІІ [3], “Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України” від 23.02.06 р. № 3475-ІV [4], “Про державну службу” від 16.12.93 р. № 3723-ХІІ [5], “Про державну статистику” від 17.11.92 р. № 2614-ХІІ [6]. Проте у жодному із зазначених та інших законодавчих актів немає формулювання сутності та змісту інформатики. Також в Україні немає і спеціального законодавчого акта, де б окремо в повному обсязі визначалася інформатика як спеціальний об'єкт правовідносин.

Це дає можливість тлумачити інформатику на розсуд будь-якій особі чи органу державної влади так, як забажається. Стосовно доктринальних, наукових тлумачень таке цілком можливе. Але стосовно органів влади тлумачення інформатики обмежується положеннями статті 6 Конституції України, де зазначено, що органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межі і відповідно до законів України.

Таким чином визначається проблемна ситуація щодо розуміння сутності та змісту інформатики як правової категорії та, відповідно, наявність прогалини у законодавстві, зокрема щодо прийняття конституційного законодавчого акта на зразок закону України про інформатику” чи закон України про організацію інформатики.

Мета статті полягає у формуванні системи правових знань щодо інформатики як об'єкта правовідносин.

Виклад основних положень. Аналіз опублікованих досліджень щодо інформатики як об'єкта правовідносин свідчить, що спеціальних праць, присвячених зазначеній у назві теми, як проблеми правознавства не проводилося. Окремі аспекти проблематики теми знайшли відображення у рамках інформаційного права, зокрема такої його підгалузі як право про інформатизацію та у контексті правової інформатики як комплексного напрямку наукових досліджень щодо системної інформатизації правотворчості, правозастосування та правової освіти. Серед вітчизняних дослідників цього напрямку наукових розвідок можна зазначити таких як: О.О. Баранов, К.А. Беляков, В.М. Брижко, В.Д. Гавловський, Р.А. Калюжний, П.В. Мельник, Н.Б. Новицька, В.Г. Пилипчук, В.М. Попович, В.О. Шамрай, М.Я. Швець, Ю.В. Ящуринський та інші.

У публікаціях зазначених авторів зміст інформатики розкривається через таку правову категорію як інформатизація. Наприклад, М.Я. Швець визначаючи зміст правової інформатики зазначає таке: “правова інформатика може визначатися як наукова галузь, що вивчає закономірності інформаційних процесів, проблем створення, впровадження й ефективного функціонування комп'ютеризованих систем правової інформації і вироблення рішень, інакше кажучи – це галузь дослідження проблем системної інформатизації законотворчої, нормотворчої, правозастосовної, правоохоронної, судової та правоосвітньої діяльності” [7]. Аналогічні за сутністю визначення правової інформатики знайшли відображення у ряді колективних публікацій окремих науковців Науково-дослідного центру правової інформатики Національної академії правових наук України [8 – 25].

Із зазначеного формулювання інформатики можна зробити висновок, що за сутністю її поняття зводиться лише до галузі дослідження і близьке також до сутності інформатизації. Визначення інформатизації зроблено законодавцем у статті 1 Закону України “Про Національну програму інформатизації” [26]: інформатизація – сукупність взаємопов'язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, що спрямовані на створення умов для задоволення інформаційних потреб громадян та суспільства на основі створення, розвитку і використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, які побудовані на основі застосування сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки. Аналізуючи зазначене формулювання можна зробити висновок, що інформатизація – це соціальне техніко-технологічне явище, що знаходить вираз у єдиному процесі, що складається з ряду взаємопов'язаних часткових процесів.

У контексті зазначеного, застосовуючи формальну логіку, інформатику як галузь досліджень, можна віднести лише до науково-технічних процесів у структурі інформатизації. Такий аспект сутності змісту інформатики впливає також із єдиного нормативно-правового акту де є формулювання інформатики. Так, у 2003 році, в паспорті спеціальності 01.05.01 – теоретичні основи інформатики та кібернетики Вищою атестаційною комісією України для інформатики та кібернетики була визначена спільна наукова формула [27]. За цією формулою інформатика та кібернетика у науковому змісті є складовими фізико-математичних наук і визначені були наступним чином: *Інформатика та кібернетика* – це галузь науки, що розробляє математичні основи створення комп'ютерних систем, їх застосування для розв'язування складних інформаційних проблем, а також розробляє та вивчає загальні математичні моделі предметних областей, орієнтованих на їх відображення в комп'ютерному світі.

Основні напрями досліджень інформатики та кібернетики становлять: теорія комп'ютерних систем і мереж; теорія автоматів і дискретних систем; теорія алгоритмів і обчислень; теорія складності; математичні основи комп'ютерної математики та логіки; формальні мови та їх семантико-синтаксичні дефініції; денотаційна, операційна, аксіоматична та композиційна семантика мов програмування, теорія вищих типів та обчислювальних областей; формальні перетворення й оптимізація алгоритмів і програм; дескриптивні та декларативні логіки програмування; формальні методи аналізу та синтезу програмних систем; математичні моделі паралельних і розподілених обчислень, реактивні системи; теорія агентів і середовищ; парадигми програмування; математичні основи інтелектуальних систем опрацювання інформації, математичні проблеми розуміння натуральної мови, теоретичні основи баз знань і даних; експертні системи; математична теорія розпізнавання образів; теорія стохастичних комп'ютерних систем, моделювання процесів в умовах невизначеності та ризику; математичне програмування та проблеми дослідження операцій, пов'язаних з інформатикою [27].

Висновки.

1. За сутністю інформатика (подібно до метрології) як правова категорія може розглядатися у трьох аспектах: як сфера суспільних відносин, як наукова дисципліна та як навчальна дисципліна. За змістом визначення інформатики як галузі суспільних відносин пропонується таке: *інформатика – це галузь суспільних відносин, що пов'язані з інженерією розробки, створення, впровадження, застосування наукових знань щодо комп'ютерних систем для розв'язування інформаційних проблем людини, суспільства, держави на основі моделей предметних сфер їх життєдіяльності, орієнтованих на відображення в електронно-цифровому середовищі.*

2. Зазначене формулювання пропонується на розгляд наукової громадськості, для обговорення з наступним його закріпленням у Законі України “Про інформацію”, зокрема, у статті 1 (“Визначення термінів”). Таким чином можна частково і тимчасово вирішити проблему правової прогалини щодо реалізації конституційних положень про інформатику чи організацію інформатики.

Також пропонується доповнити пункт 1 статті 9 (“Основні види інформаційної діяльності”) Закону України “Про інформацію” формулюванням “організація інформатики”, а також доповнити пунктом 2 наступного змісту: “організація інформатики здійснюється відповідно до цього Закону, законодавства про Національну програму інформатизації, а також законодавства про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах, про захист персональних даних та інших законів України”.

3. Зазначеними правовими заходами можна здійснити легальний гіперзв'язок конституційних положень статті 92 Конституції України та інших її статей щодо інформаційної сфери, а також провести інкорпорацію та консолідацію законодавства про інформацію і підготувати його кодифікацію, як на рівні чинних кодексів України, так і при розробці проекту Кодексу України про інформацію. Положення Закону України “Про інформацію” мають бути інтегровані до Кодексу України про інформацію. Після введення в чинність зазначеного Кодексу має втратити чинність Закон України “Про інформацію”.

У контексті подальших наукових досліджень можна зазначити, що подальший розгляд інформатики, як об'єкта правовідносин має знайти відображення при розробці проекту Кодексу України про інформацію, що має бути розроблений і прийнятий до 2015 року відповідно до Основних засад розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки [27].

Використана література

1. Конституція України. – К. : “Парламентське видавництво”, 2011. – 64 с.
2. Про державну податкову службу в Україні : Закон України від 04.12.90 р. № 509-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 6. – Ст. 37 : за станом на 07.07.11 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 6. – Ст. 38).
3. Про міліцію : Закон України від 20.12.90 р. № 565-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 4. – Ст. 20. – (Введений в дію Постановою ВР від 25.12.90 р. № 583-ХІІ // ВВР. – 1991. – № 4. – Ст. 21.
4. Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України : Закон України від 23.12.06 р. № 3475-ІV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 258.
5. Про державну службу : Закон України від 16.12.93 р. №3723-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 52. – Ст. 490. – (Введений в дію Постановою ВР від 16.12.93 р. № 3724-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 52. – Ст. 491).
6. Про державну статистику : Закон України від 17.09.92 р. № 2614-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 43. – Ст. 608. – (Введений в дію Постановою ВР від 17.09.92 р. № 2615-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 43. – Ст. 609).
7. Швець М.Я. До питання визначення терміну “правова інформатика” // Правова інформатика. – 2004. – № 2. – С. 89.
8. Інформатизація, право, управління (організаційно-правові питання) : монографія / [Р.А. Калюжний, О.Д. Крупчан, В.Д. Гавловський, М.В. Гуцалюк, В.С. Цимбалюк, М.Я. Швець] ; за заг. ред. М.Я. Швеця, О.Д. Крупчана – К. : НДЦ правової інформатики АПРНУ, 2002. – 191 с.
9. Інформаційне забезпечення управлінської діяльності в умовах інформатизації: організаційно-правові питання теорії і практики : монографія / [Р.А. Калюжний, В.О. Шамрай, В.Д. Гавловський, М.В. Гуцалюк, В.С. Цимбалюк, М.Я. Швець, Ю.В. Яцишин, А.С. Ластовецький] ; за ред. Р.А. Калюжного та В.О. Шамрая. – К. : АДПС України, 2002. – 296 с.
10. В.С. Цимбалюк. Вступ до інформаційної культури та інформаційного права : монографія / [В.М. Брижко, В.Д. Гавловський, Р.А. Калюжний, В.М. Попович, В.С. Цимбалюк, М.Я. Швець, О.І. Яременко] ; за ред. М. Швеця, Р. Калюжного. – Ужгород: “ІВА”, 2003. – 240 с.
11. Правова інформатика : системна інформатизація законотворчої, правозастосовсовчої, правоохоронної, судочинної та право освітньої діяльності в Україні : монографія / [В.М. Брижко, І.А. Вознюк, В.Д. Гавловський, О.В. Гладківська, Л.М. Задорожня, Р.А. Калюжний, Ю.А. Клімашевська, В.А. Саницький, В.Ф. Севастьянов, В.М. Смаглюк, В.Г. Хахановський, В.С. Цимбалюк, М.Я. Швець, О.І. Яременко] ; за ред. М.Я. Швеця, Р.А. Калюжного. – Ужгород : “ІВА”, 2003. – 168 с.
12. В. Брижко. Інформаційне право та правова інформатика у сфері захисту персональних даних : монографія / [В. Брижко, В. Цимбалюк та ін.] ; за ред. М. Швеця. – К. : ТОВ “ПанТот”, 2005. – 334 с.
13. В. Брижко. Е-майбутнє та інформаційне право / [В. Брижко, В. Цимбалюк, Ю. Базанов та ін.] ; за ред. М. Швеця. – К. : ТОВ “ПанТот”, 2006. – 234 с.
14. В. Брижко. Е-боротьба в інформаційних війнах та інформаційне право / [В. Брижко, В. Цимбалюк та ін.] ; за ред. М. Швеця. – К. : ТОВ “ПанТот”. 2007. – 234 с.
15. Інформатизація соціального управління : теорія і практика (організаційно-правовий аспект) : посібник / [В.Д. Гавловський, М.В. Гуцалюк, О.І. Коваленко, В.С. Цимбалюк та ін.]. – Київ-Донецьк : Донецький інститут внутрішніх справ. 2001. – 190 с.
16. Брижко В.М. Нормативно-правові та методологічні засади упорядкування інформаційних відносин : науково-методологічний посібник / [В.М. Брижко, В.С. Цимбалюк та ін.] ; за ред. В. Тація, В. Тихого, М. Швеця. – К. : ТОВ “ПанТот”, 2009. – 324 с.

17. Інформатизація управління соціальними системами (організаційно-правові питання теорії і практики : навч. посіб. / [В.Д. Гавловський, Р.А. Калюжний, В.С. Цимбалюк, М.В. Гуцалюк, Ю.В. Ящуринаський] ; за ред. М. Швеця, Р. Калюжного. – К. : МАУП, 2003, – 336 с.
18. В.С. Цимбалюк. Основи інформаційного права України : навч. посіб. / [В.С. Цимбалюк, В.Д. Гавловський та ін.] ; за ред. М.Я. Швеця, Р.А. Калюжного та П.В. Мельника. – К. : “Знання”, 2004. – 274 с.
19. Правова інформатика : підручник : у 2-х т. – К. : Парлам. вид-во, 2004. – Т.1. – 416 с.
20. Правова інформатика : підручник. – [2-е вид., доп. та перероб.] ; за ред. В. Дурдинця, Є. Моїсеєва та М. Швеця. – К. : ТОВ “ПанТот” 2007. – 524 с.
21. Інформаційна культура : навч. посіб. ; за заг. ред. М.Я. Швеця, Р.А. Калюжного. – Ірпінь, НУДПС України, 2007. – 254 с.
22. Цимбалюк В.С. Основи інформаційного права України : навч. посіб. – [2-е вид., доп. та перероб.] / [В.С. Цимбалюк, В.Д. Гавловський та ін.] ; за ред. М.Я. Швеця, Р.А. Калюжного та П.В. Мельника. – К. : “Знання”, 2009. – 414 с.
23. Цимбалюк В.С. Інформаційне право (основи теорії і практики) : монографія / В.С. Цимбалюк. – К. : “Освіта України”, 2010. – 388 с.
24. Цимбалюк В.С. Інформаційне право : концептуальні положення до кодифікації інформаційного законодавства : монографія / В.С. Цимбалюк. – К.: “Освіта України”, 2011. – 426 с.
25. Брижко В.М. Методологічні та правові засади упорядкування інформаційних відносин : монографія / В.М. Брижко. – К. : “ПанТот”, 2009. – 415 с.
26. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 04.02.98 р. № 74/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. –1998. – № 27-28. – Ст. 181.
27. Про затвердження паспортів спеціальностей : паспорт спеціальності 01.05.01 – теоретичні основи інформатики та кібернетики : Постанова президії Вищої атестаційної комісії України від 02.07.03 р. № 23-07/7. – Режим доступу : [//www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua)
28. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки : Закон України від 09.01.07 р. № 537-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 12. – Ст. 102.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 681.3+519.83

ЛАНДЕ Д.В., доктор технічних наук, старший науковий співробітник.
Інститут проблем реєстрації інформації НАН України

МЕРЕЖНА МОБІЛІЗАЦІЯ: ПИТАННЯ ДЕМОКРАТІЇ ТА БЕЗПЕКИ

Анотація. Досліджуються питання усвідомлення ключових аспектів мереженої мобілізації у контексті забезпечення інформаційної та національної безпеки з одночасним дотриманням конституційних прав і свобод людини.

Ключові слова: інформаційний вплив, соціальна мережа, мережна мобілізація, моделювання, інформаційна безпека, національна безпека.

Аннотація. Исследуются вопросы ключевых аспектов сетевой мобилизации в контексте обеспечения информационной и национальной безопасности при одновременном соблюдении конституционных прав и свобод человека.

Ключевые слова: информационное влияние, социальная сеть, сетевая мобилизация, моделирование, информационная безопасность, национальная безопасность.

Summary. The issues of key aspects of network mobilization in light of providing of informative and national security at the simultaneous observance of constitutional rights and freedoms of human are examined.

Keywords: informative influence, social network, network mobilization, modelling, informative security, national security.

Постановка проблеми. Сьогодні при розгляді питань інформаційних впливів не можна обійти такий важливий напрям, як теорія соціальних мереж. Нині мережні інформаційні структури виступають, з одного боку, як джерела, а з іншого – як об’єкти інформаційного впливу.

Як відомо, соціальні мережі сприяють комунікаційним зв’язкам між людьми, реалізують їх соціальні потреби. Але вони також являють собою виклик безпеці суспільства, дозволяючи мобілізувати деструктивні сили, впливаючи на масову свідомість, іноді навіть маніпулюючи нею.

Соціальні мережі викликають все більшу зацікавленість у дослідників, зокрема тому, що у них виникають якісно нові властивості поведінки агентів, серед яких слід виділити спроможність до проведення ефективної мережної мобілізації.

Метою статті є дослідження ефектів та ризиків інформаційного впливу он-лайнних соціальних мереж на суспільне життя.

Виклад основних положень. Серед потенційних загроз в інформаційній сфері в Законі України “Про основи національної безпеки України” [1] (стаття 7) зазначаються й ризики інформаційних впливів: “намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема, шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації”. У Доктрині інформаційної безпеки України [2], яку увів у дію Президент України указом від 8 липня 2009 р. №514/2009, серед основних реальних і потенційних загроз інформаційній безпеці країни названі “зовнішні негативні інформаційні впливи на суспільну свідомість через засоби масової інформації, а також мережу Інтернет”, “негативні інформаційні впливи, спрямовані на підрив конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності кордонів України”, “негативні інформаційні впливи, в тому числі із застосуванням спеціальних засобів, на індивідуальну та суспільну свідомість”, а також “поширення суб’єктами інформаційної

діяльності викривленої, недостовірної та упередженої інформації”, “поширення в засобах масової інформації невластивих українській культурній традиції цінностей і способу життя, культу насильства, жорстокості, порнографії, зневажливого ставлення до людської і національної гідності”, “поширення у світовому інформаційному просторі викривленої, недостовірної та упередженої інформації, що завдає шкоди національним інтересам України”.

Близьке до поняття мобілізації поняття впливу членів соціальної мережі (агентів) полягає у формуванні у суб’єктів керування такої інформованості, яка найбільш вигідна для того агента, що керує. Сьогодні все більшої популярності здобуває поняття репутації в соціальних мережах. Досліджуються репутаційні мережі, метрики репутації тощо [3]. Дійсно, можливість впливу в соціальній мережі залежить від репутації тих, хто здійснює вплив. Репутація розглядається як деяка вагова величина, яка зростає, якщо вибір агента співпадає з тим, що від нього очікують інші, або знижується при неефективному керуванні.

Он-лайн мережі на даний час мають все більше значення не тільки для підтримки звичайних комунікаційних функцій, а все частіше засобами інформаційного керування і впливу з метою маніпулювання особою, соціальними групами або суспільством.

Щодо мобілізації, то вона як правило застосовується зазвичай як засіб поєднання зусиль учасників соціальних груп, суспільства для вирішення деякої проблеми, наприклад, ліквідації катастрофи, відсічі агресії тощо. Мобілізація в мережевому середовищі, як правило вимагає, ієрархічної організації останньої або деякої близькості до неї.

Самомобілізація в мережі може базуватися на тому принципі, що поведінка сусідів кожного агента впливає на його власну поведінку. З іншого боку, соціальні зв’язки забезпечують агента інформацією щодо намірах і діях інших агентів в мережі і формують уявлення, на базі яких агент приймає свої рішення. Крім того, в соціальних мережах агенти можуть прикладати спільні зусилля, на що великий вплив має структура мережі. При цьому значення “впливу зверху” в ієрархії може бути зменшене.

Мережна мобілізація може розглядатися як початкова фаза “мережних війн”. Так відома “битва в Сіетлі” – велика демонстрація проти сесії СОТ у 1999 році була організована в мережі. У 2001 р. президент Філіппін Джозеф Естрада першим у світі втратив владу в Манілі через “мережну війну”. “Розповсюдження Інтернет-технологій полегшує реалізацію принципу вільного доступу до інформації, що позбавляє еліту монополії на контроль за нею”, – вважає І. Ейдман [4].

Соціальні системи можуть бути представлені у вигляді динамічних мереж [5]. Поточний стан інформаційної системи може бути представлено у вигляді графа $\langle M, L \rangle$, де M – це множина компонент (наприклад, агентів) соціальної мережі, а L – множина ребер, наприклад, зв’язків, посилянь тощо. Можливості мережної мобілізації на пряму пов’язані з такими властивостями мереж, як зв’язність, кластеризація, середній коротший шлях між вершинами тощо.

Майже кожна соціальна процедура сьогодні є мережною, причому, на відміну від традиційних поглядів на мережні структури, у випадку мережної мобілізації при моделюванні необхідно враховувати ряд особливостей [6]:

- ребра мережного графа не обов’язково розглядаються як канали передачі інформації, вони можуть являти собою відбиття особливих соціальних відносин;
- ребра не є статичними в часі, вони можуть розвиватися на декількох рівнях, у тому числі прихованих, латентних;
- реальні мережі не є чітко ієрархічними, вони є еластичними комунікаційними системами;

- межі мереж визначаються за допомогою нечітких критеріїв;
 - реальні мережі можуть роз'єднуватися, при цьому відділені підмережі можуть функціонувати як повнофункціональні.

При моделюванні мережної мобілізації унаслідок взаємного впливу агентів виникає необхідність урахування чинників, що мають місце у реальних соціальних мережах, які зумовлені як характеристиками і потребами агентів (надають вплив і піддаються впливу), характером їх взаємодії, так і основними властивостями самої соціальної мережі [7]:

- наявність власної думки агентів, яка може змінюватися під впливом інших членів соціальної мережі;

- цілеспрямована поведінка агентів;
- різна репутація агентів – різна значущість їх думок (від лідерів до аутсайдерів);
- різний ступінь схильності агентів до впливу (конформізму);
- різний поріг чутливості до зміни думки оточення;
- наявність “соціальної кореляції”;
- наявність зовнішнього впливу та зовнішніх агентів;
- вплив структурних властивостей соціальних мереж;
- асиметрична інформованість агентів;
- прийняття рішень агентами в умовах неповної інформованості тощо.

Соціальні мережі характеризуються наявністю так званої “структури співтовариства”, тобто існують групи вузлів-агентів, які мають високу щільність ребер між собою, при тому, що щільність ребер між окремими групами – низька. Традиційний метод для виявлення структури співтовариств – кластерний аналіз. Існують десятки прийнятних для цього методів, які базуються на різних мірах відстаней між вузлами. Зокрема, для великих соціальних мереж наявність структури співтовариств виявилось невід'ємною властивістю.

З погляду можливості мобілізації в мережі застосовують ці поняття цінності мережі [8]. Загальноприйняте, що цінність мережі – це потенціальна доступність агентів, з якими будь-який може зв'язатися у випадку необхідності.

Засновник американської Національної радіомовної компанії NBC Д. Сарнов визначив свого часу, що цінність мереж суспільного мовлення зростає пропорційно кількості слухачів n (закон Сарнова).

Р. Меткалф визначив, що цінність соціальної мережі зростає як $n(n-1)$ (закон Меткалфа). Він міркував таким чином: кожний агент соціальної мережі може бути зв'язаний з $n-1$ іншими агентами. Таким чином цінність всієї мережі пропорційна $n(n-1)$.

Д. Рід додав до виразу цінності соціальної мережі ще одну складову, пов'язану з поєднанням агентів мережі в групи (закон Ріда). Ця складова дорівнює $2n - n - 1$ і визначається як кількість підмножин множини із n агентів за виключенням одиничних елементів і пустої множини.

У деяких сучасних роботах пропонується оцінка цінності мережі як $n \ln(n)$. Основою цих міркувань є додаткове ранжирування цінності зв'язків, які відповідають закону Парето. Так, якщо для довільного агента соціальної мережі, яка складається з n членів, зв'язки з іншими агентами мають цінність від 1 до $1/(n-1)$, то внесок цього агента у загальну цінність мережі складає:

$$1 + 1/2 + \dots + 1/(n-1) \approx \ln(n).$$

Для цінності соціальної мережі пропонується опис, який відображує властивість адитивності: цінність об'єднання двох мереж має дорівнювати сумі цінностей цих

мереж. Так як кількість можливих конфігурацій при об'єднанні двох мереж дорівнює добутку кількості конфігурацій в кожній з мереж, то для функції цінності повинна виконуватись формула:

$$f(m_1 m_2) = f(m_1) + f(m_2), \text{ де: } m_1 \text{ і } m_2 - \text{кількості конфігурацій першої і другої мережі, відповідно.}$$

Якщо існує тільки одна конфігурація зв'язків агентів, то будемо вважати, що цінність такої мережі дорівнює нулю, тобто $f(1) = 0$.

Відомо, що існує лише одна функція, яка задовольняє названим вимогам – це логарифм. Сенс цінності соціальної мережі у такій інтерпретації складається у тому, що вона показує, наскільки у мережі здійснюється потенційна доступність агентів.

Разом з тим, якщо кількість можливих конфігурацій для мережі з n вузлів оцінювати як $2n$, то $\ln(2n) = n$ і ми повертаємося до закону Сарнова.

Важливою характеристикою мережі є функція розподілу ступенів вузлів $P(k)$, яка визначається як ймовірність того, що вузол i має ступень $k_i = k$, тобто розподіл ступенів $P(k)$ відображує долю вершин із ступенем k .

Мережі з різними розподілами ступенів вузлів характеризуються досить різною поведінкою. $P(k)$ у деяких випадках може бути розподілом Пуасона ($P(k) = e^{-m} m^k / k!$, де m – математичне очікування, експоненційним ($P(k) = e^{-k/m}$) або ступеневим ($P(k) \sim 1/k^\gamma$, $k \neq 0$, $\gamma > 0$).

Мережі із ступеневим розподілом ступенів зв'язності вузлів називають безмасштабними (*scale-free*). Саме безмасштабний розподіл часто спостерігається у реально існуючих мережах. Зокрема, більшість соціальних мереж є безмасштабними.

Виявлено, що безмасштабні мережі досить толерантні до випадкових атак, руйнування випадкових вузлів. У випадковій мережі (мережі з рівномірним розподілом ступенів вузлів, які на цей час найбільше вивчені) у порівнянні з безмасштабними мережами менша кількість випадкових атак може зруйнувати мережу. Велика безмасштабна мережа може поглинути випадкові вилучення вузлів, що охоплюють до 80% її складу, і лише потім така мережа розпадається. Причина цього полягає у тому, що випадкові відмови більш ймовірні у відносно невеликих вузлах. Разом з тим, безмасштабні мережі дуже уразливі з погляду цілеспрямованих руйнувань їх концентраторів (вузлів з найбільшими значеннями посередництва). Атаки, які миттєво знищують лише 5 – 15 % концентраторів подібних мереж, можуть зруйнувати всю мережу.

Для соціальних мереж виявлено ряд ефектів, які мають вирішальне значення при реалізації мережної мобілізації, зупинимось на деяких з них.

“Малі світи”. Ідею “шести рукостикань”, яка полягає у тому, що будь-які дві людини на Землі зв'язані між собою не більш ніж через п'ять посередників вперше висловив у 1929 році угорський письменник і журналіст Фрідеш Карінтія.

У 1967 р. психолог С. Мілгран в результаті масштабних експериментів обчислив, що існує ланцюжок знайомств, в середньому завдовжки шість, практично між двома будь-якими громадянами США [9].

Мережеві структури, відповідні властивостями малих світів мають наступні типові властивості: мала середня довжина шляху (що характерно також для випадкових мереж) і великий ступінь кластеризації (що властиво мережам з регулярною структурою).

До мереж соціальних зв'язків, які мають структуру малого світу застосовні мережеві технології “масової мобілізації”. Якщо в такі мережі “вкинути” яскраві, що мобілізують ідеї, то вони будуть поширюватися там, як епідемія. При точному виборі

відповідних образів виникає масова соціальна реакція. Відбувається мобілізація, причому мінімальними засобами і в мінімальний час. Таким чином, для успіху мережних технологій мобілізації вкрай важливі дві речі: наявність потужних соціальних мереж типу “малого світу” і система мобілізуючих ідей-образів.

У 2011 році дослідники з Міланського університету посилили гіпотезу шести рукошляків – виявилось, що у мережі Facebook більшість людей пов’язано між собою в середньому через чотириох посередників (тобто п’ять рукошляків) [10].

У рамках роботи вчені проаналізували “соціальний граф” з понад 700 мільйонами вершин-користувачів соціальної мережі. Ребрами з’єднувалися ті вершини, між якими була встановлена дружба. Усього таких ребер в графі було більше 69 мільярдів. В результаті експериментів вдалося встановити, що середня мінімальна відстань між двома вершинами – 4,74 ребра (тобто п’ять рукошляків).

Вчені відзначають, що якщо обмежитися розглядом не всіх вершин, а тільки близьких до даної по деякому критерію, то ця відстань зменшується ще більше. Наприклад, для людей з Італії цей показник становить близько чотириох ребер.

“Слабкі зв’язки”. Існує клас складних мереж, яким притаманні так звані “слабкі” зв’язки. Аналогом слабких соціальних зв’язків є, наприклад, відносини з далекими знайомими та колегами. У деяких випадках ці зв’язки виявляються більш ефективними, ніж зв’язки “сильні”. Так, нещодавно був отриманий концептуальний висновок в галузі мобільного зв’язку, який полягає у тому, що “слабкі” соціальні зв’язки виявляються найбільш важливими для існування соціальної мережі [11].

Якщо слабкі зв’язки проігнорувати, то мережа розпадеться на окремі фрагменти. Якщо ж не враховувати сильних зв’язків, то проблем із підключенням порушиться. Виявилось, що саме слабкі зв’язки є тим феноменом, який пов’язує мережу в єдине ціле.

“Клуб багатих”. У багатьох соціальних мережах спостерігається така тенденція, як хороша зв’язність між вузлами-концентраторами. Це явище, відоме під назвою елітарність (або феномен “клубу багатих” – rich-club phenomenon), може бути охарактеризоване коефіцієнтом елітарності [12]. Аналіз топології веб, зокрема, показав, що вузли з великим ступенем вихідних гіперпосилань мають більше зв’язків між собою, ніж з вузлами з малим ступенем, тоді як останні мають більше зв’язків з вузлами з великим ступенем, ніж між собою.

“Клітинні мережі”. Соціальні, зокрема, терористичні мережі часто характеризуються як клітинні – створені з майже незалежних клітин. Формальне визначення клітинних мереж було дане в [13] у термінах мережних компонентів і властивостей. Клітинні мережі мають такі властивості, як надмірність, наявність тісно зв’язаних клітин (4 – 6 чоловік), відсутність управління вертикальним способом (нечіткі директиви), відсутність планування (формування за рахунок локальних обмежень), можливість еволюціонування у відповідь на деструктивну діяльність [14].

Будь-яка соціальна мережа є динамічною системою, відновлення якої після вилучення кращих “посередників” здійснюється за рахунок латентних зв’язків з іншими компонентами інформаційного простору. Після того як інформаційна система розділяється на ізольовані фрагменти, вона може “використовувати” ці зв’язки та швидко відновлювати зв’язність, тобто складним динамічним мережам притаманна самовиліковність. Як приклад можна вказати, що атаки на тренувальні табори терористів у Центральній Азії практично не зруйнували їх мережі яким-небудь значимим чином. Тому пріоритети в дослідженні задач дестабілізації терористичних мереж віддається пошуку ключових осіб, нейтралізація (усунення) яких розділить мережу на складові. Проте, експерименти показують, що після того, як терористична мережа розділяється на ізольовані осередки, вона продовжує

використати свої приховані ресурси та швидко відновлює втрати. Одночасність атак на концентратори в цьому випадку істотна.

Серйозною перешкодою при аналізі мереж є неповна інформація про зв'язки між окремими вузлами мережі. Група дослідників з Інституту Санта Фе представила алгоритм, за допомогою якого стає можливим автоматичне отримання інформації про ієрархічну структуру соціальних мереж [15]. Цей метод відновлення мереж може надійти на озброєння різних спецслужб. Так, знаючи, наприклад, лише про половину зв'язків між терористами, можна буде з високою ймовірністю відновити відсутні ланки всього ланцюжка. Маючи інформацію лише про половину контактів терористів між собою, можна з імовірністю 0,8 прогнозувати ті зв'язки, щодо яких спочатку нічого не було відомо. Очевидно, що даний метод може надати важливу допомогу в справі виявлення прихованих мережних організацій, і таким чином поставити справу забезпечення державної й міжнародної безпеки на якісно новий рівень.

Властивості складних мереж обумовлюють тактику їх руйнування, яка передбачає такі етапи як аналіз і планування, практично одночасна нейтралізація вузлів-концентраторів, послідовне знищення інших вузлів у порядку убубання відповідних їм показників посередництва.

При дослідженні живучості мережевої структури основний інтерес представляє перехід від зв'язаної мережі до розрідженої в результаті деструктивних впливів, що виражаються у видаленні елементів мережі – ребер або агентів. При цьому функціональний відмова розглядається як видалення окремого елемента. У цьому випадку виникає досить точна аналогія з межею протікання (або перколяційним порогом), який зв'язується з фазовим переходом.

Безмасштабні мережі досить прихильні до впливу епідемій (у випадках соціальних мереж у якості “інфекції” можуть розглядатися ідеологічні впливи, технічні інновації тощо). У випадковій мережі епідемія повинна перебороти деякий критичний поріг (кількість заражених вузлів) і тільки тоді вона може поширюватися на всю систему. Нижче цього порогу епідемія зникає. Дані, наведені у роботі [16], показують, що у безмасштабній мережі поріг для епідемії практично дорівнює нулю. Ротенберг [17] відмітив, що ознаки безмасштабності реальних терористичних мереж вступає в протиріччя із вказівками для комунікаційної інфраструктури, установлені в навчальному посібнику Аль-Каїди [18]. Тому, якщо терористична мережа спостерігається як безмасштабна (у реальності найчастіше – саме так), можна стверджувати, що така природа не є предметом цілеспрямованого планування, а є результатом природного впорядкування.

Мережна мобілізація безпосередньо пов'язується із структурою “малих світів”. Зокрема, швидкість поширення інформації завдяки ефекту “малих світів” у реальних мережах зростає на порядки порівняно з випадковими мережами, адже більшість пар вузлів реальних соціальних мереж з'єднані короткими шляхами.

Досліджуючи когнітивні процеси в соціумі, соціологи з Центру академічних соціально-когнітивних досліджень при Політехнічному інституті Ренсселира (США) побудували модель формування громадської думки, в якій члени колективу також вільно обмінюються думками [19]. Кожен учасник мережної моделі міг обмінюватися думкою з іншими за певними правилами. Якщо думка “слухача” співпадала з думкою “співрозмовника”, точка зору “слухача” отримувала додаткові очки. Якщо вона не співпадала з чужою думкою, слухач приймав цю думку до відома і перемикався на іншого “спікера”. Якщо і цього разу співрозмовник транслював ті ж “нові погляди”, слухач приймав нову точку зору. Таким чином модель імітувала конкуренцію особистих поглядів з різними ваговими коефіцієнтами.

Побудувавши консенсно-орієнтовану мережу соціологи почали додавати до неї “принципових” агентів, не схильних міняти свою точку зору. Поки доля таких агентів не перевищувала 10 відсотків, не спостерігалось видимого прогресу в поширенні їх ідей. Але як тільки десятипроцентна планка долалася, ідея поширювалася по мережі як пожежа. Як приклад подібного фазового переходу автори навели події 2011 р. в Тунісі і Єгипті, де суспільний консенсус, в якому довгий час не спостерігалися ніяких істотних переміщень, трансформувався буквально за тиждень.

Показово також, що розмір долі “принципових”, критичний для запуску перехідних процесів, ніяк не залежав від типу використовуваної мережевої моделі. Іншими словами, не важливо з яких саме мережевих позицій починала поширюватися нова ідея, виявляється, що для успішного впливу на соціум досить, щоб “принциповим” був кожен десятій незалежно від його громадського положення.

У 2009 році американське агентство оборонних розробок DARPA оголосило конкурс “Мережний виклик”, учасники якого повинні були розробити найкращий метод для мобілізації та координації громадських дій по всій території США. Організатори конкурсу заховали на континентальній території США десять червоних метеорологічних куль-зондів, запуск яких повинні були зафіксувати учасники “виклику”.

Випускники Масачусетського технологічного інституту (MIT) під керівництвом Алекса Пентланда створили універсальний алгоритм мобілізації та координації дій великих груп людей через Твіттер, інші блоги та соціальні мережі. Обрана авторами стратегія дозволила їм зібрати 845 пірамід з добровільних послідовників, загальна чисельність яких склала 4,5 тисячі користувачів. Найширша мережа містила 602 користувача, а сама “висока” складалася з 14 рівнів “піраміди”. Були виміряні відстані між користувачами за допомогою LiveJournal і було виявлено, що люди прикладали найбільші зусилля і досягали більшого успіху в тому випадку, якщо вони намагалися залучити своїх друзів з віддалених від них міст (слабкі зв'язки).

Типовий сценарій мережевий мобілізації спирається на, умовно кажучи, дешеву мережу (скелет цієї мобілізаційної структури, первинну мережу людей-хабів, які мають велику кількість особистих зв'язків і можуть організувати розповсюдження потрібних образів), надбудовані над уже існуючою структурою малих світів.

Терористичні мережі являють собою найбільшій виклик суспільній безпеці. Тому вивчення, моделювання, прогнозування поведінки та їх руйнування – завдання як наукове, так і суто практичне.

Події кінця 2010 року на Манежній площі в Москві показали, що со общество російських футбольних фанатів представляє серйозну силу, здатну мобілізувати декілька тисячі чоловік в достатньо короткі терміни. Акція пам'яті загиблого Е. Свірідова (члена фанатського угруповання “Юніон”, який був убитий в результаті зіткнення з групою з восьми кавказців) переросла в масові виступи, що закінчилися нападами на представників Північного Кавказу і Центральної Азії і одним вбивством. Всі вони носили ксенофобний характер і виражали незадоволеність на адресу системи правосуддя, що відпустила співучасників Аслана Черкесова (вбивці Свірідова) нібито під тиском кавказької діаспори.

Аналіз відкритої статистики основних сайтів московських фанатів, таких як fratria.ru, fanat1k.ru і spartak.msk.ru, показує, що на всіх фанатських сайтах виросла активність, проте основне зростання мережної активності спостерігається на сайті fanat1k.ru, пов'язаний з хуліганами “Спартака”. Зараз, як ми могли бачити, етно-націоналісти знайшли спосіб підсилити своє он-лайн-присутність, при цьому не тільки активно діючи офф-лайн і он-лайн, але і інтегруючи свої ідеї в співтовариства фанатів.

Субкультура, де масові бійки – форма розваги, а “кавказець” – синонім ворога, заявила про себе на центральній московській площі.

Народні хвилювання в Тунісі (вони вже отримали назву “жасминової революції”) стали своєрідним детонатором, спробою підірвати ситуацію в, здавалося б, спокійних сусідніх країнах. Найбільшу увагу прикував до себе Єгипет – найбільша арабська держава. Аналітики вже давно називали його “колосом на глиняних ногах”. Аналітики багато в чому пов’язують радикалізацію молоді з впливом такого фактора сучасної цивілізації, як розвиток інформаційних технологій. Соціальні мережі Інтернету дозволили згуртуватися молодим представникам інтелігенції і сформулювати свої вимоги.

На це звернув увагу російський сходознавець Георгій Мирський: “Варто відзначити стійкість і непохитність людей, в авангарді яких йшла молода інтелігенція. Побачивши, що сталося в Тунісі, вони за допомогою Інтернету мобілізували народні маси. Без Інтернету взагалі нічого не було б”.

Єгипетську революцію 2011 р. в засобах масової інформації іноді називають “Революцією 2.0” і “першою твіттерною революцією”, оскільки в ході революції активно використовувався Твіттер для інформування широкої громадськості щодо подій та масової мобілізації протестувальників.

Після “Арабської весни” технології мережної мобілізації продовжили витати над Нью-Йорком. Під впливом мережної мобілізації була проведена серія мітингів критиків економічної політики США, фінансистів і великих корпорацій. На їхню думку, майнова нерівність підриває основи державного устрою і ведуть країну в прірву. Всього було затримано та оштрафовано близько 700 осіб. Ядром мітингувальників є організація Occupy Wall Street, представники якої не заперечують факт того, що їх натхненницею стала так звана “Арабська весна”. Occupy Wall Street хоче ненасильницькими методами відновити демократію в країні. При цьому організатори акції зізнаються, що трохи переоцінили потенціал “мережний мобілізації”. Насправді якщо вірити даним організаторів, загальна кількість учасників американського “дня гніву” було близько 5 000 розкиданих по різних парках і скверах

Висновки.

Соціальні мережі на цей час все більше розглядаються як свій частковий випадок, а саме як он-лайніві соціальні мережі в Інтернеті, такі як Twitter, Facebook, “Однокласники” тощо. Чому така велика увага при викладенні приділяється Інтернету? Очевидно, більшість людства не має до нього постійного не цензурованого доступу. Ситуація може змінитися в корні. Колись телебачення вважалось елітарною розвагою – сьогодні це буденність. Так само буде і з Інтернетом, тільки швидше. Або вже не з Інтернетом, а тим, що прийде за ним. Відомо, що нововведення впроваджуються з усе більшим прискоренням.

Он-лайніві соціальні мережі, як і будь-яке інше масштабне соціальне явище, породжують ряд проблем: відрив користувача від реальності; брак живого спілкування; користувач починає витратити надто багато часу на спілкування, у тому числі з незнайомими йому людьми, що може негативно позначитися на його навчанні, роботі та особистому житті і т. д.

Підкреслимо, що якщо соціальні мережі дозволяють здійснювати інформаційне управління (маніпулювання, приховане управління), то неминуче виникає і «подвійне» завдання – аналіз та забезпечення інформаційної безпеки соціальних мереж. Наприклад, загрозою правам і свободам громадянина у сфері духовного життя та інформаційної діяльності може бути витіснення вітчизняних інформаційних агентств, засобів масової

інформації з інформаційного ринку і посилення залежності всіх сфер суспільного життя від зарубіжних інформаційних структур.

Використана література

1. Про основи національної безпеки України : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – С. 351.
2. Доктрина інформаційної безпеки України : Указ Президента України від 08.07.09 р. № 514/2009 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 52. – С. 1783.
3. Губанов Д.А., Новиков Д.А., Чхартишвили А.Г. Модели репутации и информационного управления в социальных сетях // Управление большими системами. – [Вып. 26.1]. – М.: ИПУ РАН, 2009. – С. 209 – 234.
4. Давыдова С.И., Усачева О.А. Сетевая организация экологических движений России и Европы // Социологические исследования. – 2009. – № 11. – С. 56 – 64.
5. Newman M., Barabási A.-L., Watts D.J. The Structure and Dynamics of Networks // Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2006. – 624 p.
6. Stohl C., Stohl M. Networks of Terror : Theoretical Assumptions and Pragmatic Consequences // Communication Theory. – 17 (2007). – P. 93 – 124.
7. Губанов Д.А., Новиков Д.А., Чхартишвили А.Г. Модели информационного влияния и информационного управления в социальных сетях // Проблемы управления. – 2009. – № 5. – С. 28 – 35.
8. Бреер В.В. Стохастические модели социальных сетей // Управление большими системами. – 2009. – № 27. – С. 169 – 204.
9. Milgram S. The small world problem, Psychology Today, 1967. – Vol. 2. – P. 60 – 67.
10. Backstrom L., Boldi P., Rosa M., Ugander J, Vigna S. Four Degrees of Separation // ePreprint arXiv : 1111.4570.
11. Boyle A. Net not as interconnected as you think. – Режим доступу : [//www.news.zdnet.com/2100-9595_22-502388.html](http://www.news.zdnet.com/2100-9595_22-502388.html)
12. Zhou Sh., Mondragon R.J. The rich-club phenomenon in the Internet topology // Communications Letters, IEEE, March 2004. – Vol. 8 Issue 3. – P. 180 – 182.
13. Frantz T., Carley K.M. A formal characterization of cellular networks // Carnegie Mellon University School of Computer Science Institute for Software Research International, Tech. Rep. CMU-ISRI-05-109, 2005.
14. Sageman M. Understanding Terror Networks. – University of Pennsylvania Press, 2004.
15. Clauset A., Moore C., Newman M.E.J. Hierarchical structure and the prediction of missing links in networks // Nature 453, 98-101 (1 May 2008).
16. Pastor-Satorras R., Vespignani A. Epidemic spreading in scale-free networks // Physics Review Letters, vol. 86, no. 14, april 2001.
17. Rothenberg R. From whole cloth: Making up the terrorist network // Connections, vol. 24, no. 3, pp. 36 – 42, 2002.
18. Al quaeda training manual: Declaration of jihad against unholy tyrants // Al-Qaeda, 2001. – Режим доступу : [//www.usdoj.gov/ag/trainingmanual.htm](http://www.usdoj.gov/ag/trainingmanual.htm)
19. Asztalos A., Sreenivasan S., Szymanski B.K., Korniss G. Distributed flow optimization and cascading effects in weighted complex networks // ePreprint arXiv: 1110.3832.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 004:347.453.8

САНДУЛ В.С., головний спеціаліст відділу взаємоз'єднання мереж
Департаменту телекомунікацій Національної комісії
з питань регулювання зв'язку України

УПОРЯДКУВАННЯ ВІДНОСИН ЩОДО СПІЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ІНФРАСТРУКТУРИ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИХ МЕРЕЖ

***Анотація.** Щодо подальшого упорядкування відносин між суб'єктами ринку телекомунікацій, власниками майнових комплексів та центральними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування для забезпечення розвитку ТМЗК України та задоволення потреб споживачів телекомунікаційних послуг.*

***Ключові слова:** телекомунікації, доступ, спільне використання, інфраструктура телекомунікаційних мереж.*

***Аннотация.** О дальнейшем упорядочении отношений между субъектами рынка телекоммуникаций, владельцами имущественных комплексов и центральными органами исполнительной власти и органами местного самоуправления для обеспечения развития ТМЗК Украины и удовлетворения потребностей пользователей телекоммуникационных услуг.*

***Ключевые слова:** телекоммуникации, доступ, общее использование, инфраструктура телекоммуникационных сетей.*

***Summary.** About further organization of relations between the subjects of market of telecommunications, proprietors of complexes of properties and central organs of executive power and organs of local self-government for providing of development of ТМЗК of Ukraine and satisfaction a consumer need services of telecommunications.*

***Keywords:** telecommunications, access, common use, infrastructure of telecommunication networks.*

***Постановка проблеми.** Законом України “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки” [1] визначено, що вітчизняний ринок інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) перебуває у стані активного становлення та за певних умов може стати фундаментом розвитку інформаційного суспільства в Україні. Основним завданням розвитку інформаційного суспільства в Україні є сприяння кожній людині на засадах широкого використання сучасних ІКТ можливостей створювати інформацію і знання, користуватися та обмінюватися ними, виробляти товари та надавати послуги, повною мірою реалізуючи свій потенціал. Разом з тим, ступінь розбудови інформаційного суспільства в Україні порівняно із світовими тенденціями не повною мірою відповідає потенціалу та можливостям України.*

***Метою статті** є подальше удосконалення упорядкування суспільних, зокрема, інформаційних відносин між суб'єктами ринку телекомунікацій, власниками майнових комплексів, місцевими органами самоврядування та власниками діючої інфраструктури телекомунікацій (далі – ІТК).*

***Виклад основних положень.** Одним із показників незадовільного стану розвитку інформаційного суспільства в Україні є те, що за станом на даний час тільки 450 тисяч господарств із близько 19,5 мільйона, що існують в Україні, користуються послугами доступу до мережі Інтернет.*

Концепція розвитку телекомунікацій в Україні [2] одним з основних напрямів розвитку телекомунікаційних мереж визначає модернізацію та оптимізацію всіх елементів телекомунікаційної інфраструктури українського сегмента Інтернету з метою створення рівних умов для доступу споживачів до Інтернету та забезпечення розвитку в Україні інформаційного суспільства.

Попит споживачів на доступ до мережі Інтернет можна охарактеризувати діаграмою (див. Рис.), що демонструє доходи суб'єктів ринку телекомунікацій від надання послуг доступу до мережі Інтернет за даними Державної служби статистики України [3].

Рис. 1

Для задоволення зростаючого попиту споживачів на доступ до мережі Інтернет оператори (провайдери) телекомунікацій можуть використовувати технології FTTB (Fiber To The Building – “Оптика у будинок”), оптичний кабель підводиться до будинку і розподіляється по квартирах за допомогою мідного кабелю. Це дозволяє забезпечити в кожній квартирі якісний доступ до мережі Інтернет на максимальній швидкості до 100 Мбіт/с. На сьогодні технологія FTTB є найбільш прогресивною. Її потенціал дозволяє швидко збільшити місткість мережі в тих місцях, де це необхідно, для надання послуг передачі даних найвищої якості.

Одночасно використовуються технології:

- ADSL (Asymmetric Digital Subscriber Line – асиметрична цифрова абонентська мережа), яка забезпечує швидкість 8 Мбіт/сек;
- на отримання даних в озсязі 1 Мбіт/сек., їх передачу та використання телевізійного кабелю – DOCSIS (Data Over Cable Service Interface Specifications), що забезпечує швидкість транзакції 42 Мбіт/сек.

Реалізація вказаних технологічних рішень передбачає необхідність узгодженої діяльності між операторами (провайдерами) телекомунікаційних мереж щодо умов їх

спільного використання та уніфікованого підключення жилих будинків та різноманітних майнових комплексів.

Зрозуміло, що доступ до мережі Інтернет пов'язаний з необхідністю отримання відповідних дозволів та погоджень від власників цих будинків, експлуатуючих організацій та власників діючої інфраструктури телекомунікацій, якою оснащені будинки та майнові комплекси [4].

Найбільшою проблемою, з якою стикається приватний постачальник Інтернет-послуг, незважаючи на технології, є створення мереж і насамперед будинкових розподільних мереж (БРМ).

Важливим питанням, що стоїть перед операторами, є висока вартість легалізації своїх БРМ. Легалізація є дуже дорогою, і для того, щоб уникнути витрат багато дрібних операторів прокладали свої мережі без отримання ліцензій і будівельних дозволів. У той час вони працювали на короткострокову перспективу від 2 до 3 років після чого мали намір продати свій бізнес великим гравцям. Проте кризові явища в економіці виключили таку можливість, а за станом на даний час ця ситуація притягнула до себе увагу місцевих влад, що перебувають у пошуках джерел поповнення своїх бюджетів.

Прикладом таких явищ може бути становище що виникло в місті Києві.

У січні 2009 року Київська міська рада затвердила новий метод розрахунку орендної плати за розміщення телекомунікаційної інфраструктури у будівлях. Новий метод вплинув на підвищення ціни за оренду принаймні в 5 разів, значно збільшивши витрати для тих операторів та провайдерів, які діють на законних підставах. Така ситуація неминуче потягне за собою збільшення тарифних ставок за послуги доступу до Інтернету або ж ляже непомірним тягарем на діяльність суб'єктів ринку телекомунікацій.

Такий стан речей призводить до непорозумінь між операторами (провайдерами), власниками майнових комплексів, місцевими органами самоврядування та власниками діючої інфраструктури телекомунікацій.

Також одним із важливих факторів, що впливає на ступінь розбудови інформаційного суспільства в Україні, є відсутність належної координації зусиль державного і приватного секторів економіки з метою ефективного використання наявних ресурсів, яка потребує відповідної нормативно-правової бази.

За станом на даний час такі відносини на законодавчому рівні українським законодавством не врегульовані.

Все це потребує врегулювання на законодавчому рівні.

Зазначене удосконалення призведе до більш ефективного використання ІТМ суб'єктами господарювання у сфері телекомунікацій та зменшення основних витрат, що впливають на собівартість універсальних телекомунікаційних послуг.

Відповідно до вимог Закону України “Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу” [5] державна політика України щодо адаптації законодавства формується як складова частина правової реформи в Україні та спрямовується на забезпечення єдиних підходів до нормопроєктування, обов'язкового врахування вимог законодавства Європейського Союзу під час нормопроєктування. Важливо використовувати наявний досвід з питань законотворення країн, які є повноправними членами Європейського Союзу, передусім в частині приведення свого національного законодавства у сфері телекомунікацій у відповідність до вимог Європейського Союзу.

Одна з таких країн Республіка Польща.

Деякі законодавчі акти Польщі можуть бути вивчені, а основні положення взяті за основу для визначення напрямів щодо упорядкування відносин між суб'єктами ринку телекомунікацій при спільному використанні інфраструктури телекомунікацій. Досить корисно в цьому аспекті розглянути Закон Республіки Польщі від 7 травня 2010 року “Про підтримку розвитку телекомунікаційних послуг та мереж” [6].

Даний закон визначає:

форми та принципи підтримки телекомунікаційних інвестицій, у тому числі і тих, які пов'язані із широкосмуговими мережами;

принципи діяльності одиниць територіального самоврядування та суб'єктів, які виконують завдання державного значення у сфері телекомунікацій;

принципи доступу до телекомунікаційної інфраструктури та іншої технічної інфраструктури, які фінансуються за рахунок державних коштів;

права та обов'язки інвесторів, власників, довічних користувачів нерухомого майна, осіб, яким надано кооперативне право на приміщення, адміністраторів нерухомого майна та наймачів, зокрема, у сфері доступу до нерухомого майна з метою забезпечення умов для надання телекомунікаційних послуг;

принципи розміщення регіональних широкосмугових мереж та іншої телекомунікаційної інфраструктури.

При цьому положення даного закону не суперечать законодавству про захист конкуренції та прав споживачів.

Закон встановлює:

обов'язки суб'єктів територіального самоврядування та суб'єктів, які виконують завдання державного значення у сфері телекомунікацій, та принципи доступу до телекомунікаційної інфраструктури;

процедуру надання послуги Інтернет і взаємовідносини провайдерів та органів самоврядування;

умови спільного користування та доступу до технічної інфраструктури, в тому числі технічні, експлуатаційні та фінансові умови співпраці;

порядок укладення договорів про спільне користування або про доступ до технічної інфраструктури;

повноваження Голови Офісу Електронних Комунікацій (ОЕК), тобто національного регулятора у сфері телекомунікацій;

повноваження органів місцевого самоврядування та профільних міністерств при встановленні правил розміщення регіональних широкосмугових мереж;

перелік органів для погодження робочого проекту та порядок розгляду заяв щодо можливості спільного використання;

порядок фінансування робіт та порядок встановлення розмірів плати;

відповідальність сторін.

Основні положення зазначеного закону можна використати як основу для розробки норм законопроекту України що встановить основні принципи спільного використання інфраструктури телекомунікаційних мереж.

При цьому виникає нагальна необхідність включити до законопроекту такі норми, які визначали б порядок спільного використання не тільки пасивної, а і активної інфраструктури телекомунікаційних мереж (далі – ІТМ), що надасть можливість різним операторам (провайдерам) спільно використовувати технічні засоби телекомунікацій, і в першу чергу системи комутації.

Таким чином на законодавчому рівні будуть врегульовані відносини між власниками інфраструктури телекомунікацій та суб'єктами ринку телекомунікацій під

час будівництва та експлуатації телекомунікаційних мереж для забезпечення їх спільного використання.

Також законопроект може визначати повноваження органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо створення умов для спільного використання інфраструктури.

Законопроект повинен визначати правову основу діяльності суб'єктів ринку телекомунікацій, власників при спільному використанні ІТМ та задекларувати принципи надання послуги доступу до ІТМ, а саме:

безперешкодний та недискримінаційний доступ до ІТМ;

підвищення ефективності використання ІТМ;

забезпечення економічної привабливості для операторів, провайдерів телекомунікацій при спільному використанні ІТМ;

доступність інформації щодо можливості спільного використання ІТМ;

прозорість розрахунків за послугу доступу до ІТМ;

надання послуги доступу до ІТМ на тривалий час.

Необхідно на законодавчому рівні визначити принципи діяльності при спільному використанні ІТМ які затвердять можливість спільного використання елементів ІТМ різними операторами (провайдерами), за умови збереження цілісності телекомунікаційної мережі, при цьому відповідальність за забезпечення сталості телекомунікаційної мережі покладається на оператора, який здійснює експлуатацію телекомунікаційної мережі.

Законопроект має встановлювати компетенцію щодо спільного використання ІТМ:

Кабінету Міністрів України;

Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій;

центрального спеціально уповноваженого органу з питань містобудування та архітектури та житлово-комунального господарства (ЦСУОбуд).

А також повноваження з питань спільного використання ІТМ:

центрального органу виконавчої влади в галузі зв'язку;

національного регуляторного органу в галузі зв'язку (далі – НРО);

місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування при спільному використанні інфраструктури телекомунікаційних мереж.

Для реалізації поставлених цілей потрібно надати національному регуляторному органу в галузі зв'язку наступні повноваження:

проводити аналіз ринку послуги доступу до інфраструктури телекомунікаційних мереж та визначати операторів з істотною ринковою перевагою на ринках доступу до інфраструктури телекомунікаційних мереж;

накладати зобов'язання на операторів з істотною ринковою перевагою на відповідних ринках послуги доступу до ІТМ;

визначати порядок доступу до кабельної каналізації електрозв'язку;

взаємодіяти з об'єднаннями операторів та провайдерів телекомунікацій, громадськими об'єднаннями та з органами місцевого самоврядування з питань забезпечення справедливого та недискримінаційного доступу до ІТМ;

спільно з центральним спеціально уповноваженим органом з питань містобудування та архітектури та житлово-комунального господарства встановлювати порядок допуску операторів, провайдерів до об'єктів житлово-комунального господарства, жилих, нежилих та адміністративних будинків незалежно від форм власності та взаємодії з їх власниками при будівництві, реконструкції або модернізації ІТМ.

Також, що може мати суттєвий вплив на ефективне використання ІТМ, за зверненням замовників або з власної ініціативи НРО зможе перевіряти відсутність або наявність технічної можливості власників з надання послуги доступу до ІТМ та встановлювати тарифи на надання послуг доступу до ІТМ операторів (провайдерів), що визнані НРО як оператори з істотною ринковою перевагою на відповідному ринку.

Законопроект має визначати права та обов'язки суб'єктів господарювання при спільному використанні інфраструктури для телекомунікаційних мереж, а саме:

права та обов'язки власників ІТМ при наданні послуги доступу до ІТМ;

права та обов'язки замовників при отриманні послуги доступу до ІТМ;

порядок взаємодії суб'єктів господарювання при спільному використанні ІТМ, тобто особливості укладання, зміни та розірвання договору про спільне використання ІТМ, порядок встановлення плати за спільне використання ІТМ, відповідальність сторін.

Закон України “Про телекомунікації” [7] не передбачає надання прав НРО щодо можливості регулювання порядку спільного використання кабельної каналізації електрозв'язку, висотних споруд, веж, щогл та втручатися у відносини між операторами у разі виникнення спору між сторонами.

В законопроекті необхідно передбачити можливість врегулювання зазначених відносин, в тому числі надати повноваження НРО втручатися у відносини у разі виникнення спору між сторонами, якщо вони є суб'єктами ринку телекомунікацій, на будь-яких етапах підготовки та виконання договору, в тому числі і за власною ініціативою.

Висновки.

На підставі вищезначеного, прийняття закону України, що встановлює порядок доступу та спільного використання інфраструктури телекомунікацій усіх форм власності, надасть можливість врегулювати відносини між суб'єктами ринку телекомунікацій, що передбачає:

скорочення неефективного та непотрібного дублювання ІТМ, підвищення ефективності інвестицій в ТМЗК;

стимулювання справедливої конкуренції шляхом спільного використання ІТМ суб'єктами ринку телекомунікацій;

забезпечення безперешкодного та недискримінаційного доступу до ІТМ суб'єктів ринку телекомунікацій для збільшення асортименту та обсягу телекомунікаційних послуг шляхом регулювання спільного використання ІТМ;

зменшення витрат споживачів телекомунікаційних послуг до оптимального рівня;

збереження зовнішнього вигляду архітектурних комплексів та будівель відповідно до нормативних вимог містобудування.

створення умов для підвищення конкуренції;

забезпечення рівності прав усіх суб'єктів господарювання;

залучення інвестицій у будівництво, реконструкцію та модернізацію ІТМ.

В якості основних наслідків закон надасть можливість щодо:

створення інфраструктури для надання органами державної влади та органами місцевого самоврядування юридичним і фізичним особам інформаційних послуг з використанням мережі Інтернет;

забезпечення споживачів телекомунікаційними послугами оптимальним шляхом і за доступними цінами.

Використана література

1. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки : Закон України від 09.01.07 р. № 537-V. – Режим доступу : //www.rada.gov.ua

2. Концепція розвитку телекомунікацій в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.06.06 р. № 316-р. – Режим доступу : [//www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua)

3. Державна служба статистики України. – Режим доступу : [//www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua)

4. Сандул В.С. Про удосконалення нормативно-правового упорядкування організації телекомунікацій загального користування / В.С. Сандул // Правова інформатика. – № 1(29)/2011. – С. 43 – 46.

5. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон від 18.03.04 р. № 1629-IV. – Режим доступу : [//www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua)

6. Про підтримку розвитку телекомунікаційних послуг та мереж : Закон Республіки Польща від 07.05.10 р. // Вісник законів Республіки Польща від 16 червня 2010 року. – Режим доступу : [//www.mi.gov.pl/files/0/1793042/megaustawatumaczenie](http://www.mi.gov.pl/files/0/1793042/megaustawatumaczenie)

7. Про телекомунікації : Закон України від 18.09.03 р. № 1280-IV. – Режим доступу : [//www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua)

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 346.3

БЕЛКІН Л.М., кандидат технічних наук, старший науковий співробітник.
Голова правління ЗАТ “Біт”

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ СИЛИ ЕЛЕКТРОННОГО ПІДПISУ

Анотація. Про законодавчі проблеми визнання юридичної сили електронного підпису.

Ключові слова: інформаційне законодавство, інформатизація, електронний підпис.

Аннотация. О законодательных проблемах признания юридической силы электронной подписи.

Ключевые слова: информационное законодательство, информатизация, электронная подпись.

Summary. About the legislative problems of confession of legal force of electronic signature.

Keywords: informative legislation, informatization, electronic signature.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції збільшення обсягу електронної комерції та електронного документообігу породжують правові проблеми визнання доказової сили електронних документів [1, 2]. Разом із тим, електронний документ розглядається як документ, інформація у якому представлена в електронній формі, включаючи обов'язкові реквізити документа, у тому числі й аналоги власноручного підпису [3]. Згідно зі ст. 6 Закону України (далі – ЗУ) “Про електронні документи та електронний документообіг”, накладанням електронного підпису завершується створення електронного документа. Електронний підпис є обов'язковим реквізитом електронного документа, який використовується для ідентифікації автора та/або підписувача електронного документа іншими суб'єктами електронного документообігу. Отже, надання юридичної сили електронному документу означає одночасно забезпечення юридичної сили підпису на ньому. Тому дослідження правових аспектів застосування юридичного підпису є актуальним.

Аналіз останніх досліджень. В законодавчій українській практиці і на доктринальному рівні в Україні абсолютизується застосування електронного цифрового підпису (далі – ЕЦП). Так, згідно з пп. 2, 3 Порядку застосування електронного цифрового підпису органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями державної форми власності, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28.10.04 р. № 1452, установа застосовує ЕЦП лише за умови використання надійних засобів електронного цифрового підпису. Установа застосовує ЕЦП для вчинення правочинів за участю інших юридичних та фізичних осіб лише за наявності у них посилених сертифікатів відкритих ключів.

Згідно з Інструкцією з Підготовки і подання податкових документів в електронному вигляді засобами телекомунікаційного зв'язку, затвердженій Наказом Державної податкової адміністрації України від 10.04.08 р. № 233, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 16.04.08 р. за № 320/15011, податкова звітність подається до органів державної податкової служби України в електронній формі з використанням ЕЦП.

В дослідженнях [3 – 5], які присвячені електронному документообігу і електронній комерції, робиться наголос саме на застосуванні ЕЦП. В ЗУ “Про електронні документи та електронний документообіг” “іншим видам електронних підписів”, ніж ЕЦП, присвячений

лише один абзац: “Використання інших видів електронних підписів в електронному документообігу здійснюється суб’єктами електронного документообігу на договірних засадах”. Такого правового регулювання явно недостатньо. Як зазначається в роботі [6], у той час як у розвинених країнах світу розвиток електронного бізнесу здійснюється під контролем і за підтримки державних органів, в Україні цей процес відбувається стихійно, що не тільки негативно позначається на його темпах, а й призводить до виникнення низки серйозних проблем. Водночас, згідно зі ст. 4 ЗУ “Про електронний цифровий підпис” ЕЦП використовується фізичними та юридичними особами – суб’єктами електронного документообігу для ідентифікації підписувача та підтвердження цілісності даних в електронній формі. Таке формулювання надає підстави тлумачити цю норму як таку, що для ідентифікації підписувача та підтвердження цілісності даних в електронній формі дозволяє використовувати тільки ЕЦП [7]. Таке регулювання не відповідає світовій практиці. Так, 06.04.11 р. прийнятий Федеральний закон Російської Федерації № 63-ФЗ “Про електронний підпис” (далі – ФЗ № 63, [8]), яким скасований спеціальний Федеральний закон від 10.02.02 р. № 1-ФЗ “Про електронний цифровий підпис”, тобто введено універсальне регулювання електронного підпису. Відомо, що використання ЕЦП вимагає досить високотехнологічних програм, які супроводжують ті чи інші процеси [7], що не завжди можливо і доступно. За таких умов, вивчення міжнародного досвіду регулювання правовідносин у сфері застосування електронного підпису є актуальним.

Мета статті. На підставі викладеного метою статті визначено аналіз законодавчих засад регулювання правовідносин щодо надання юридичної сили електронним підписам електронного документа.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих результатів. Власний практичний досвід автора свідчить про те, що поставлена в статті проблема не є надуманою і носить практичний характер, оскільки доказова сила електронного документа нерідко піддається сумніву різноманітними контролюючими органами. Такі проблеми виникають, зокрема, в електронній біржовій торгівлі [2, 9].

На сьогодні в довідковій літературі виділяються 7 типів електронних підписів [10], а саме:

простий текстовий підпис в електронному листі;

“кляцання мишею” на веб-сайті, що означає намір зв’язати себе певними зобов’язаннями;

цифрове зображення рукописного підпису, що прикріплюється до електронного документа;

секретний код або PIN-код (зазвичай такі використовуються у кредитних картках з метою ідентифікації її власника);

код, що його відправник повідомлення використовує для ідентифікації самого себе; унікальний біометричний ідентифікатор (наприклад, відбиток пальця або сканування сітківки ока);

електронний цифровий підпис, що створюється шляхом використання криптографічного відкритого ключа.

Отже, ЕЦП є тільки одним з видів електронного підпису. Технічно можливе застосування й інших видів підпису. При цьому вважається, що перші два види – найбільш неформальні та незахищені, останній – найбільш захищений та врегульований, але й найбільш складний та дорогий в практичному застосуванні.

Наприклад, на ПАТ “Українська біржа” встановлений договірний порядок електронного підпису у вигляді коду, що його відправник повідомлення використовує для ідентифікації самого себе. Зазначене зафіксоване в Угоді про використання аналога

власноручного підпису в електронній торговельній системі ВАТ “Українська біржа”, зареєстрованій рішенням ДКЦПФР від 18.11.08 р. № 1338 [11]. В Угоді аналог власноручного підпису (АВП) визначений як реквізит заявки (іншого документа), призначений для її захисту від підробки, що отриманий внаслідок надання користувачу унікального персонального ідентифікатора (УПІ), імені, пароля, який дозволяє ідентифікувати користувача, а також встановити відсутність викривлення інформації в заявці (іншому документі).

У ст. 3 Типового закону ЮНСІТРАЛ “Про електронні підписи” [12], прийнятого на 85-му пленарному засіданні Генеральної Асамблеї ООН 12.12.01 р., зазначається, що ніщо в цьому Законі (за окремими застереженими виключеннями) не застосовується таким чином, щоб виключати, обмежувати або позбавляти юридичної сили будь-який метод створення електронного підпису, який задовольняє вимогам, зазначеним у пункті 1 ст. 6, або іншим чином відповідає вимогам застосованого права. Зміст цієї норми полягає в забезпеченні рівного режиму для різних технологій створення електронних підписів.

Відповідно до пунктів 1 – 3 ст. 6 Типового закону ЮНСІТРАЛ “Про електронні підписи” [12] у тих випадках, коли законодавство вимагає наявності підпису особи, ця вимога вважається виконаною щодо повідомлення даних, якщо використаний електронний підпис, який є настільки надійним, наскільки це відповідає меті, для якої повідомлення даних було підготовлено або передано, з урахуванням всіх обставин, включаючи будь-які відповідні домовленості (під повідомленням даних розуміється інформація, підготовлена, відправлена, отримана або збережена за допомогою електронних, оптичних або аналогічних засобів, включаючи електронний обмін даними, електронну пошту, телеграму, телекс або телефакс, але не обмежуючись ними). Це положення застосовується як у тих випадках, коли згадана в ньому вимога виражена у формі зобов’язання, так і в тих випадках, коли законодавство просто передбачає настання певних наслідків, якщо підпис відсутній. Електронний підпис вважається надійним для згаданої вище мети, якщо: а) дані для створення електронного підпису в тому контексті, в якому вони використовуються, пов’язані з особою, яка її поставила, і ні з якою іншою особою; б) дані для створення електронного підпису в момент підписання перебували під контролем особь, яка його поставила, і ніякої іншої особи; в) будь-яка зміна, внесена в електронний підпис після моменту підписання, піддається виявленню; г) у тих випадках, коли одна з цілей юридичної вимоги щодо наявності підпису полягає в гарантуванні цілісності інформації, до якої належить підпис, будь-яка зміна, внесена в цю інформацію після моменту підписання, піддається виявленню.

У Настановах з прийняття Типового закону ЮНСІТРАЛ “Про електронні підписи” (2001 рік) виділяються деякі принципи прийняття цього закону та відповідних національних правових актів, зокрема:

– поняття “електронний підпис” покликане охопити всі традиційні види використання власноручного підпису для забезпечення його юридичної сили, ідентифікації особи, що підписала документ, і встановлення зв’язку цієї особи зі змістом документа (п. 93 Настанов);

– ніщо в цьому Типовому законі не слід помилково тлумачити як заохочення держави до встановлення імперативних законодавчих обмежень на автономію сторін стосовно використання електронних підписів або пропозиції державам іншим чином обмежити свободу сторін погоджувати у відносинах між собою питання про вимоги щодо форми стосовно обміну повідомленнями між ними (п. 111 Настанов);

– декларується, що будь-який суб’єкт, який може надати сили використанню електронних підписів або іншим чином сертифікувати їх якість, не обов’язково повинен бути створений в якості державного відомства (п. 134 Настанов).

Отже, зазначені безпосередньо в Типовому законі положення, а також перелічені принципи формулюють загальні вимоги до механізму створення і застосування електронного підпису.

Згідно зі ст. 2 Модельного закону про електронну торгівлю (прийнятий на тридцять першому пленарному засіданні Міжпарламентської асамблеї держав-учасниць СНД, Постанова від 25.11.08 р. № 31-12) електронний підпис – реквізит електронного повідомлення у вигляді електронного цифрового підпису або будь-якого іншого електронного аналога власноручного підпису фізичної особи (під електронним повідомленням розуміється інформація, яка підготовлена, відправлена, отримана та зберігається за допомогою інформаційних систем, інформаційно-комунікаційної мережі та електронних процедур). Відповідно до пунктів 4, 5 ст. 6 згаданого Модельного закону при здійсненні електронних угод у випадках, коли закон або інший нормативно-правовий акт, або угода сторін вимагає власноручного підписання документа, документ вважається підписаним, якщо стороною угоди буде виконана процедура установа електронного підпису. В якості електронного підпису в електронному повідомленні визнається будь-який спосіб фіксації та відображення вираження волі сторін угоди, який: а) встановлений законом, іншим нормативно-правовим актом або угодою сторін і визнається сторонами; б) дозволяє ідентифікувати особу, яка підписала повідомлення; с) містить вказівку на те, що ця особа підтверджує (схвалює) інформацію, що міститься в електронному повідомленні; д) виправданий характером угоди, забезпечений відповідальністю сторін правочину, а також відповідає меті, для якої електронне повідомлення було підготовлено або передано.

Приклад узагальненого правового регулювання застосування електронного підпису надає згаданий вище Закон Російської Федерації ФЗ № 63. Так, в ст. 5 цього закону наводиться класифікація видів електронного підпису, представлена на схемі (див. Рис.).

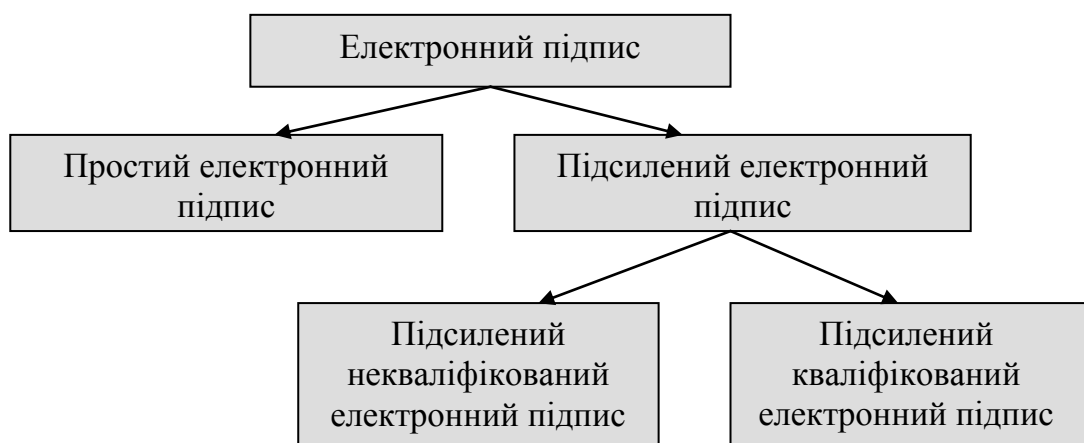

Рис. Класифікація видів електронного підпису

Простим електронним підписом є електронний підпис, який за допомогою використання кодів, паролів або інших засобів підтверджує факт формування електронного підпису певною особою.

Підсиленим некваліфікованим електронним підписом є електронний підпис, який: 1) отриманий в результаті криптографічного перетворення інформації з використанням ключа електронного підпису; 2) дозволяє визначити особу, яка підписала електронний

документ; 3) дозволяє виявити факт внесення змін в електронний документ після моменту його підписання; 4) створюється з використанням засобів електронного підпису.

Підсиленним кваліфікованим електронним підписом є електронний підпис, який відповідає всім ознакам підсиленого некваліфікованого електронного підпису та наступним додатковим ознаками: 1) ключ перевірки електронного підпису вказаний у кваліфікованому сертифікаті; 2) для створення та перевірки електронного підпису використовуються засоби електронного підпису, які одержали підтвердження відповідності вимогам, встановленим відповідно до цього Закону.

При використанні підсиленого некваліфікованого електронного підпису сертифікат ключа перевірки електронного підпису може не створюватися, якщо відповідність електронного підпису ознакам некваліфікованого електронного підпису, встановленим цим Законом, може бути забезпечено без використання сертифіката ключа перевірки електронного підпису.

Згідно з ч. 2 ст. 19 Закону ФЗ № 63 електронний документ, підписаний електронним цифровим підписом до дати визнання таким, що втратив чинність, Федерального закону від 10.02.02 р. № 1-ФЗ “Про електронний цифровий підпис”, визнається електронним документом, підписаним підсиленним кваліфікованим електронним підписом відповідно до Закону ФЗ № 63. Отже, ЕЦП набув статусу підсиленого кваліфікованого електронного підпису і став, з точки зору правового регулювання, частиною загального регулювання правовідносин у сфері застосування електронного підпису. В цьому контексті слід зазначити, що у 2011 році в Російській Федерації фактично віддзеркалені пропозиції українських експертів [7], висловлені ще на стадії обговорення ЗУ “Про електронні документи та електронний документообіг” та “Про електронний цифровий підпис”, щодо загального регулювання застосування електронного документа, електронного документообігу та електронного підпису єдиним документом, куди б окремою главою увійшло б регулювання відносин щодо ЕЦП.

За таких умов російський Закон ФЗ № 63 докладно регулює застосування електронного підпису, який не є ЕЦП.

Так, згідно зі ст. 9 Закону ФЗ № 63 електронний документ вважається підписаним простим електронним підписом при виконанні однієї з таких умов: 1) простий електронний підпис міститься в самому електронному документі; 2) ключ простого електронного підпису застосовується відповідно до правил, встановлених оператором інформаційної системи, з використанням якої здійснюються створення та (або) відправка електронного документа, і в створеному та (або) відправленому електронному документі міститься інформація, яка вказує на особу, від імені якого був створений та (або) відправлений електронний документ.

Нормативні правові акти та (або) угоди між учасниками електронної взаємодії, що встановлюють випадки визнання електронних документів, підписаних простим електронним підписом, рівнозначними документам на паперових носіях, підписаним власноручним підписом, повинні передбачати, зокрема: 1) правила визначення особи, що підписує електронний документ, за його простим електронним підписом; 2) обов’язок особи, що створює та (або) використовує ключ простого електронного підпису, дотримуватися його конфіденційності. До відносин, пов’язаних з використанням простого електронного підпису, в тому числі із створенням та використанням ключа простого електронного підпису, не застосовуються правила, встановлені статтями 10 – 18 цього Закону (правила застосування підсиленого кваліфікованого електронного підпису). Використання простого електронного підпису для підписання електронних документів, що містять відомості, які становлять державну

таємницю, або в інформаційній системі, яка містить відомості, що становлять державну таємницю, не допускається.

За наявності такого регулювання згадані вище правила встановлення електронного підпису на ПАТ “Українська біржа” [11] шляхом надання унікального персонального ідентифікатора (УПІ), імені, пароля, який дозволяє ідентифікувати користувача, повністю відповідали б вимогам закону і підпадав би під його захист, що знизило б кількість спорів навколо застосування такого підпису і його юридичної сили.

Варто також підкреслити, що в ч. 3 ст. 4 Закону ФЗ № 63 декларується неприпустимість визнання електронного підпису та (або) підписаного ним електронного документа такими, що не мають юридичної сили, тільки на підставі того, що такий електронний підпис створений не власноруч, а з використанням засобів електронного підпису для автоматичного створення та (або) автоматичної перевірки електронних підписів в інформаційній системі. Підкреслимо, що це застереження стосується будь-якого виду електронного підпису. Разом з тим, аналогічна норма передбачена в ст. 3 ЗУ “Про електронний цифровий підпис” (електронний підпис не може бути визнаний недійсним лише через те, що він має електронну форму або не ґрунтується на посиленому сертифікаті ключа), але це стосується тільки ЕТС. Відсутність універсальності закріплення цього принципу у законі і дія його як звичаю ділового обігу та винятково в межах спеціальної угоди між сторонами угоди про застосування електронних засобів призводить до неможливості домогтися гарантованого дотримання цього принципу, що часто породжує значні юридичні проблеми [6].

Отже, українське регулювання правовідносин у сфері застосування електронного підпису потребує удосконалення в світлі міжнародної правової практики. Певним зразком в цьому сенсі міг би стати російський Закон ФЗ № 63, тим більше що він віддзеркалює позиції українських спеціалістів, висловлені ще на початку 2000-х років.

Висновки.

Проаналізовані проблеми правового регулювання відносин у сфері застосування електронного підпису. Визначені принципи, що реалізуються у відповідних міжнародних документах (Типовий закон ЮНСІТРАЛ “Про електронні підписи” [12] та Модельний закон СНД про електронну торгівлю). Показано, що прийнятий у 2011 році Федеральний закон Російської Федерації № 63-ФЗ “Про електронний підпис” в цілому відповідає міжнародним рекомендаціям і віддзеркалює пропозиції українських спеціалістів [7], висловлені ще на стадії обговорення проектів ЗУ “Про електронні документи та електронний документообіг” та “Про електронний цифровий підпис” та не враховані при їх прийнятті. Разом із тим, електронні підписи, які не мають властивостей ЕЦП, могли б підпадати під пряме правове регулювання законом, аналогічним зазначеному закону № 63-ФЗ, що вирішило б багато спорів щодо застосування таких електронних підписів.

Перспективи подальших досліджень полягають у визначенні умов прийняття аналогічних законів України, що відповідають міжнародному правому регулюванню.

Використана література

1. Мілаш В.С. Правові аспекти укладення договорів суб'єктами господарювання в мережі Інтернет / В.С. Мілаш // Вісник господарського судочинства. – 2011. – № 4. – С. 67 – 78.

2. Белкін Л.М. Проблеми надання юридичної сили біржовим угодам, укладеним в електронних торговельних системах / Л.М. Белкін // Інформація і право. – 2011. – № 3(3). – С. 153 – 161.

3. Дутов М.М. Правове забезпечення розвитку електронної комерції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.04 / М.М. Дутов. – Донецьк, 2003. – 17 с.
4. Степанова Т.В. Доказування та докази в господарському процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.04 / Т.В. Степанова. – Донецьк, 2002. – 18 с.
5. Моїсєєв Ю.О. Біржові торги як конкурентний спосіб укладання біржових угод на товарній біржі / Ю.О. Моїсєєв // Форум права. – 2010. – № 4. – С. 648 – 653. – Режим доступу : [//www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10mjontb.pdf](http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10mjontb.pdf)
6. Желіховський В.М. Правові засади електронної комерції в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 / В.М. Желіховський. – К., 2007. – 20 с.
7. Багнюк О. Мартышкин труд : Виртуальная коммерция не выиграла от принятия законов об электронных подписи и документах / О. Багнюк // Київській телеграфъ. – Режим доступу : <http://telegrafua.com/archive/189/1441/print>
8. Режим доступу : [//www.referent.ru/1/176262](http://www.referent.ru/1/176262)
9. Белкін Л. Як податківці руйнують прозорий біржовий ринок : Укладання біржових угод в електронній формі / Л. Белкін // Юридична газета. – № 24(285). – С. 1, 7. – 14.06.2011 р.
10. Солодченко І. Електронний підпис / І. Солодченко // Дебет-Кредит. – № 43. – 24.10.2005 р. – Режим доступу : [//www.dtk.com.ua/show/1cid01009.html#top](http://www.dtk.com.ua/show/1cid01009.html#top)
11. Нормативные документы ПАО “Украинская биржа”. – Режим доступу : [//www.uk.ua/s87](http://www.uk.ua/s87)
12. Типовой закон ЮНСИТРАЛ об электронных подписях. – Режим доступу : [//www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/uncitral.pdf](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/uncitral.pdf)

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 002.55:346

БАКЛАН О.В., кандидат юридичних наук, доцент,
Український державний університет фінансів
та міжнародної торгівлі

ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНЦІЇ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

***Анотація.** У статті дається порівняльна історико-правова характеристика деяких аспектів забезпечення конкуренції підприємницької діяльності та діяльності у сфері державних закупівель. Пропонуються авторські рекомендації щодо удосконалення сучасного вітчизняного законодавства.*

***Ключові слова:** підприємництво, державні закупівлі, регулювання, конкуренція.*

***Аннотация.** В статье дается сравнительная историко-правовая характеристика некоторых аспектов обеспечения конкуренции предпринимательской деятельности и деятельности в сфере государственных закупок. Предлагаются авторские рекомендации относительно усовершенствования современного отечественного законодательства.*

***Ключевые слова:** предпринимательство, государственные закупки, регуляция, конкуренция.*

***Summary.** In article could be found an historical and legal features of providing business struggle and in sphere of state purchase. Author recommendations in relation to the improvement of modern domestic legislation are offered.*

***Keywords:** enterprise, government purchases, adjustings, competition.*

Постановка проблеми. Актуальною проблемою як вітчизняних історико-правових наук, так і практичної діяльності є загальновідома обставина, що історичний досвід щодо еволюційного розвитку суспільних відносин між державою та суспільством (його певними частинами), врахування помилок минулого не завжди належним чином висвітлюється та аналізується. На наш погляд, ця проблема присутня при теоретичному осмисленні історичного досвіду та практичній реалізації сучасної регуляторної політики.

Аналіз останніх досліджень. Розробкою проблем, пов'язаних із забезпеченням конкуренції підприємницької діяльності та діяльності у сфері державних закупівель, враховуючи беззаперечну актуальність зазначеної проблематики, протягом тривалого часу займаються і вчені-юристи, і дослідники-історики, і вчені-економісти [1 – 10]. Але інформаційно-правовий аналіз забезпечення конкуренції підприємницької діяльності та діяльності у сфері державних закупівель в зазначених та інших працях присутній лише фрагментарно [3, 6, 7, 9, 18]. Віддаючи належне здобуткам згаданих вчених та враховуючи їх результати, спробуємо висловити деякі власні погляди із зазначеної проблематики.

Метою статті є здійснення порівняльної характеристики щодо забезпечення безпечної конкуренції підприємницької діяльності та у сфері державних закупівель.

Виклад основного матеріалу. Під безпекою, на наш погляд [11, с. 54], можна розуміти стан захищеності людини і громадянина, суспільства та держави від будь-яких джерел небезпеки та її загроз, у тому числі небезпечних видів господарської діяльності (підприємницької чи промислової). Питання безпеки щодо забезпечення конкуренції підприємницької діяльності та діяльності у сфері державних закупівель, як у нашій країні, так і за кордоном розглядаються в працях вчених-економістів. У роботах окремих

учених-адміністративистів (які є найближчими до наукових інтересів автора) ці питання переважно комплексно не розглядаються [див., наприклад, 12].

Починаючи з часів Київської Русі, зародження управлінських відносин, пов'язаних з підприємництвом, відбувалося за активної патерналістської ролі держави. Суттєвий регулюючий вплив держави на економічні процеси зберігався протягом століть, особливо чітко виявившись у пореформений період XIX ст. Таке становище, на погляд В.М. Фещенко [13, с. 148], було зумовлене низкою причин. А саме:

по-перше, активна участь держави в економічному житті вимагала порушення конкурентних механізмів у зв'язку з високим рівнем монополізації вітчизняної економіки. Розвиток монополій призводив до зниження ефективності суспільного виробництва, негативно впливав на вирішення макроекономічних проблем. Тому монополізації ринку необхідно було протиставити законодавчу та антимонопольну діяльність державних інститутів;

по-друге, держава брала під свою опіку виробництва, котрі функціонували в інтересах усіх членів суспільства, але їх розвиток був би неможливий у межах суто ринкового механізму, це стосується: забезпечення обороноздатності країни, охорони правопорядку, утримання непрацевдатних, підтримки нормального функціонування загальноекономічної структури, тобто грошового обігу, митного контролю тощо;

по-третє, активізація державного впливу на економічні процеси зумовлювалася обмеженістю можливостей ринкового саморегулювання: необхідністю забезпечення рівноважного, стабільного розвитку економічної системи, формування зайнятості населення на відповідному рівні, розробки раціональної економічної політики держави тощо [13, с.148 – 149].

Щодо антимонопольного правозастосування того часу, слід відмітити, що Уряд Росії робив державні замовлення саме монополієм об'єднанням, що функціонували на теренах України. Як зазначає П.І. Фомін [14, с. 71], на півдні Росії (мається на увазі територія сучасної України – *прим. автора*) суттєву роль у виникненні синдикатів “Продвугілля” і “Продамет” відіграла централізація урядових закупівель палива і металевих товарів для залізниць.

Як зазначається сучасними вченими-економістами [15, с. 74] та дослідниками-істориками [16, с. 25], на рубежі кінця XIX початку XX століття верхівка загальнодержавної системи підприємництва мала вигляд взаємопов'язаних елементів: уряд – представницькі об'єднання підприємців – великі приватні компанії та монополії, де за останньою ланкою закріплювалися функції розробки економічної політики, лобіювання інтересів великих промисловців у коридорах влади. Відбувався процес зрощування промислового капіталу з банківським, народжувався і міцнів фінансовий капітал. Зрощування банківського і промислового капіталу утворювало фінансову олігархію.

В цей час далеко не завжди позитивну роль в державному регулюванні адміністративно-правових відносин у сфері підприємництва в Україні відіграв російський уряд. Так, на своїх з'їздах великі промисловці, зокрема вуглепромисловці та гірничопромисловці Донецького басейну, представники металургійної промисловості, лобіюючи власні економічні інтереси, ставили питання про введення захисних мит на вугілля, продукцію металургійної промисловості [17, с. 81 – 84]. Під тиском промисловців та виходячи зі своїх фіскальних інтересів, уряд все частіше ставав на шлях протекціонізму, запроваджуючи в 1884 р. мито на вугілля, підвищуючи в 1884 – 1885 рр. мито на чавун [17, с. 87].

Як бачимо з наведених окремих прикладів кінця XIX початку XX століття завдяки як вдалим так і не зовсім вдалим спробам влада все ж таки намагалась забезпечити безпеку суспільних відносин щодо конкуренції підприємницької діяльності та діяльності у сфері державних закупівель.

Далі зупинимось на характеристиці сучасних правових зв'язків між суб'єктами та об'єктами адміністративно-правових відносин, які виникають, змінюються та припиняються щодо забезпечення конкуренції підприємницької діяльності та діяльності у сфері державних закупівель. Цей елемент адміністративно-правових відносин пов'язаний з встановленням заборон на здійснення певних дій, а також з попереднім узгодженням певних дій на ринку товарів та послуг з антимонопольним органом. Цією обставиною пояснюється значний обсяг повноважень суб'єкта владних повноважень, що здійснює адміністративно-правове регулювання в цій сфері господарювання, тобто антимонопольного органу, що вправі не тільки перевіряти відповідність вимогам законодавства правового стану об'єкта впливу, але й розглядати справи про порушення антимонопольного законодавства, звертатись до суду та ін. Причому регулюючий вплив антимонопольного органу стосується як суб'єктів підприємницької діяльності так і органів державної влади, і місцевого самоврядування та органів адміністративно-господарського управління.

В Україні таким органом є Антимонопольний комітет, який є державним органом із спеціальним статусом [18, Ст. 1, 7].

Антимонопольний комітет України будує свою діяльність на таких основних принципах:

- законності;
- гласності;

- захисту конкуренції на засадах рівності фізичних та юридичних осіб перед законом та пріоритету прав споживачів [18, Ст. 4].

Повноваження Антимонопольного комітету України законодавець спочатку поділяв на три сфери: здійснення контролю за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції (що включав 18 напрямів діяльності); здійснення контролю за узгодженими діями, концентрацією (7 напрямів діяльності); формування та реалізації конкурентної політики, сприяння розвитку конкуренції, нормативного і методичного забезпечення діяльності Антимонопольного комітету України та застосування законодавства про захист економічної конкуренції (19 напрямів діяльності) [19].

Виключення ст. 8 з Закону “Про Антимонопольний комітет України” на підставі Закону України від 20.11.03 р. № 1294-IV нам вбачається логічним оскільки з точки зору логіки, теорії адміністративного права, а також юридичної техніки, деякі положення цієї норми сформульовано некоректно. Як приклад, маємо на увазі наступні положення ст. 8, яка визначала, що Антимонопольний комітет має право:

- взаємодіяти з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, органами адміністративно-господарського управління та контролю, підприємствами, установами та організаціями з питань розвитку, підтримки, захисту економічної конкуренції та демонополізації економіки;

- здійснювати офіційне тлумачення власних нормативно-правових актів;

- надавати рекомендаційні роз'яснення з питань застосування законодавства про захист економічної конкуренції [19, Ст. 8, пп. 6, 12,13].

Але законодавець, на наш погляд, виявив непослідовність в сенсі подальшого некоректного визначення повноважень Антимонопольного комітету. Звернемо увагу на деякі повноваження Антимонопольного комітету України, які, на наш погляд, слід

скорегувати суб'єкту владних повноважень, що здійснює адміністративно-правове регулювання щодо забезпечення конкуренції підприємницької діяльності та діяльності у сфері державних закупівель. Це корегування повинно торкнутись наступних повноважень. Так, згідно зі ст. 13 Закону України “Про Антимонопольний комітет України” виключно до компетенції Антимонопольного комітету України належать:

- затвердження разом з іншими заінтересованими органами виконавчої влади міжвідомчих нормативно-правових актів;

- офіційне тлумачення власних нормативно-правових актів і надання рекомендаційних роз'яснень з питань застосування законодавства про захист економічної конкуренції;

Антимонопольний комітет України як вищий колегіальний орган може розглядати будь-яке питання, що належить до компетенції його органів [18, Ст. 13, пп. 5, 7].

Висновки.

На наш погляд, наведенні адміністративно-правові норми демонструють зайву нормотворчу діяльність та повинні бути просто виключенні як непотрібні.

В той же час, звернемо увагу на те, що відповідно до Закону України від 01.06.10 р. № 2289-VI Антимонопольний комітет має право здійснювати повноваження, передбачені Законом України “Про здійснення державних закупівель”. Цей Закон представляє собою дуже об'ємний складний, не зовсім опрацьований практикою, нормативно-правовий акт. Враховуючи вищезгадані приклади стосовно виняткової компетенції Антимонопольного комітету України як вищого колегіального органу та певний історичний досвід щодо забезпечення конкуренції підприємницької діяльності та діяльності у сфері державних закупівель, доповнення Закону України “Про здійснення державних закупівель” нормами, що визначають процедуру оскарження рішень щодо здійснення державних закупівель, ніяк не буде зайвим.

Використана література

1. Глусь Н.С. Корпорації та корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 / Глусь Наталія Степанівна. – К., 2000. – 195 с.

2. Гаращук В.М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.07 / Гаращук В.М.. – Х., 2003. – 35 с.

3. Теоретичні та практичні проблеми правового забезпечення соціально-економічного та політичного розвитку суспільства та держави / [В.Ф. Опришко, Ф.П. Шульженко, О.О. Гайдунін та ін.]; за заг. ред. В.Ф. Опришка, Ф.П. Шульженка. – К. : КНЕУ, 2006. – 702 с.

4. Кузык Б.Н. Россия – 2050 : стратегия инновационного прорыва / Б.Н. Кузык. – М. : ЗАО Изд-во “Экономика”, 2004. – 487 с.

5. Юлдашев О.Х. Проблеми вдосконалення державної регуляторної політики в Україні : монографія / О.Х. Юлдашев. – К. : МАУП, 2005. – 336 с. : іл. – Бібліогр. : с. 314 – 328.

6. Саніахметова Н.О. Регулювання підприємницької діяльності в Україні (організаційно-правові аспекти) : дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.07 / Саніахметова Ніна Олексіївна. – О., 1998. – 403 с.

7. Рябченко О.П. Державне управління економікою України (адміністративно-правовий аспект) : дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.07 / Рябченко О.П. – Х. : Університет внутрішніх справ, 2000. – 466 с.

8. Маршалл А. Принципи економічної науки : реф. підручн. / А. Маршалл ; реф.-укл. В. М. Феценко. – К. : АДС “УМКЦентр”, 2001. – 211 с.

9. Туган-Барановский М.И. Промышленные кризисы в современной Англии, их причины и влияние на народную жизнь / М.И. Туган-Барановский. – СПб. : Изд-во О.Н. Попова, 1894. – 512 с.
10. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения / Давид Рикардо ; [пер. с англ. под ред. М.Н. Смит]. – Том 1. – Издательство политической литературы, 1955. – 422 с.
11. Баклан О.В. Забезпечення безпеки підприємницької діяльності: інформація, зміст, правова характеристика / О.В. Баклан // Правова інформатика. – № 1(29)/2011. – С. 54 – 59.
12. Кравець Н.І. Зарубіжний досвід підтримки малого та середнього підприємництва / Н.І. Кравець // Міжнародне економічне співробітництво України (правові проблеми) : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. / відп. ред. В.Ф. Опришко. – К. : КНЕУ, 2004. – 455 с. – С. 317 – 320.
13. Фещенко В.М. Дослідження проблем становлення та розвитку ринкового господарства в працях економістів України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. : монографія / В.М. Фещенко. – К. : КНЕУ, 2003. – 187 с.
14. Фомин П.И. Синдикаты и тресты / П.И. Фомин. – Х., 1919. – 110 с.
15. Бункина М.К. Национальная экономика : учеб. для вузов. / М.К. Бункина – М. : Палеотип; Деловая литература; Логос, 2002. – 488 с.
16. Новітня історія України (1900-2000) : підручник / [А.Г. Слюсаренко, В.І. Гусев, В.П. Дрожжин та ін.]. – К. : Вища шк., 2000. – 663 с.
17. Корнійчук Л.Я. Питання мит на з'їздах гірничопромисловців Півдня Росії (3 історії економічної думки на Україні. 70-ті роки ХІХ ст.) / Л.Я. Корнійчук // Історія народного господарства та економічної думки Української РСР : міжвід. зб. наук. праць. – К. : Наукова думка, 1971. – Вип. 6. – С. 80 – 88.
18. Про Антимонопольний комітет України : Закон України від 26.11.93 р. № 3660-ХІІ : за станом на 02.11.2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 50. – Ст. 472; Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 10. – Ст. 63.
19. Про внесення змін до Закону України “Про Антимонопольний комітет України” : Закон України від 20.11.03 р. № 1294-ІV : за станом на 20.11.11 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 13. – Ст. 181.
20. Про здійснення державних закупівель : Закон України від 01.06.10 р. № 2289-VI : за станом на 20.11.11 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 33. – Ст. 471.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 342.95 :323.285

ТРОФІМОВ С.А., кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративно-правових та кримінально-правових дисциплін Кримського юридичного інституту Національного університету “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”

ДЕСТРУКТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ЩОДО МОЖЛИВОСТІ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ З ТЕРОРИСТИЧНОЮ МЕТОЮ

***Анотація.** Про сучасний стан використання деструктивних можливостей інформаційних ресурсів з терористичною метою та шляхи посилення безпеки соціуму в цьому аспекті.*

***Ключові слова:** терористична діяльність, протидія тероризму, послуги з надання хостингу, послуги з надання Інтернету, деструктивні характеристики інформаційних ресурсів, засоби масової інформації.*

***Аннотация.** О современном состоянии использования деструктивных возможностей информационных ресурсов с террористической целью и путях усиления безопасности социума в этом аспекте.*

***Ключевые слова:** террористическая деятельность, противодействие терроризму, услуги по предоставлению хостинга, услуги по предоставлению Интернета, деструктивные характеристики информационных ресурсов, средства массовой информации.*

***Summary.** About the modern consisting of the use of informative resources with a terrorist purpose and ways of strengthening of safety of sociuma of this aspect.*

***Keywords:** terrorist activity, counteraction to terrorism, services in the grant of hostingy, service in the grant of the Internet, destructive descriptions of informative resources, mass medias.*

Постановка проблеми. З інноваційним розвитком суспільства у геометричній прогресії зростає й потреба в інформації. В реаліях сьогодення інформація з об'єкта, що супроводжував розвиток суспільства на всіх етапах, перетворюється на потужний інструмент впливу на поведінку як представників окремої категорії людей, так і людства в цілому. Суспільство впродовж століть мало стійку тенденцію до вдосконалення технологій, якими все частіше користуються значна кількість його представників. З розвитком інформаційних технологій представники різних деструктивних напрямів намагаються використовувати такі технології із злочинною метою з максимальним ефектом для себе.

Окремими проблемами забезпечення антитерористичної діяльності в інформаційному аспекті у своїх наукових дослідженнях займалися І.В. Арістова, К.І. Беляков, В.В. Грибакін, В.В. Коноплев, О.В. Лукасевич, Т.А. Мартиросян, А.І. Марущак, В.Я. Настюк, О.В. Петришин, О.О. Погрібний, В.Г. Пилипчук, Г.П. Середа, Є.Д. Скулиш, Д.А. Соломін, Д.В. Сорокін, В.М. Цуканов та інші вітчизняні та іноземні науковці, але питанням можливості використання з терористичною метою інформаційних ресурсів приділялася недостатня увага.

Метою статті є окреслення деструктивних характеристик інформаційних ресурсів в аспекті можливості їх використання задля досягнення терористичних цілей та визначення шляхів зменшення негативного впливу на суспільство в даному вимірі.

Виклад основних положень. Слід зазначити, що одним з факторів, який має найбільший потенціал сучасного розвитку й можливого негативного ефекту для суспільства, є активне запровадження електронного управління різними технологічними

процесами, у тому числі системами водопостачання, каналізації, управління рухом (автомобільним, залізничним, авіаційним тощо) транспорту, безпеки виробництва й т.п. Необхідно погодитися, що так званий людський фактор інколи призводить до серйозних людських та матеріальних втрат, а можливості електронного управління процесами з кожним роком зазнають суттєвого розвитку, й можливість помилок з його боку майже не існує. Однак, з розвитком телекомунікаційних технологій, необхідно враховувати можливості зовнішнього втручання у систему електронного управління й спричинення суттєвої шкоди. Насамперед слід враховувати можливості названих систем управління з огляду на захищеність від можливих атак з боку терористів. Можна тільки уявити негативні наслідки виходу з ладу систем життєзабезпечення міста з кількістю жителів більше мільйона або систем безпеки управління повітряним рухом чи військовою зброєю.

Негативними прикладами такої діяльності лише за жовтень-листопад 2011 р. стали комп'ютерні втручання в електронні системи управління у США:

- електронну систему, яку використовують військові США для управління безпілотними літальними апаратами [1];

- електронну систему управління водонапірної станції у штаті Іллінойс [2].

Зацікавленість провідників тероризму щодо цієї сфери почала розвиватися на початку XXI сторіччя. Такий інтерес був обумовлений розвитком мережі Інтернет та активним запровадженням електронного управління різноманітними процесами. Слід підтримати позицію В.М. Цуканова, що дії, спрямовані на вивід з ладу електронно-обчислюваної техніки, автоматизованих систем управління, що знайшли своє застосування у банківській справі, управлінні повітряним рухом, космічних технологіях є надзвичайно небезпечними. Вивід з ладу комп'ютерних мереж може викликати хаос на національному й міжнародному рівнях [3, с. 33].

Якщо взяти за приклад один з сучасних найбільш резонансних проявів терористичної діяльності, якими є терористичні акти 22 липня 2011 року у Норвегії під час якого загинуло близько вісімдесяти осіб та біля ста отримали поранення[4], можна дійти висновку, що такий терористичний акт став можливий в тому числі й з причин неконтрольованого обігу товарів у мережі Інтернет. Зокрема, Андерс Беринг Брейвік (Anders Behring Breivik), який підозрюється у вчиненні цих терористичних актів придбав у мережі Інтернет поліцейську уніформу [5], що є незаконним, а також компоненти для виготовлення вибухового пристрою (хімікати, що використовуються у сільськогосподарській сфері) [6]. Все це він придбав в Інтернет-магазині або на сайтах популярних Інтернет-аукціонів, де можна придбати фактично все, навіть оснащення та предмети, що мають спеціальне призначення та виведені з цивільного обігу. Такий неконтрольований обіг товарів у мережі Інтернет має суттєвий потенціал, щодо використання у злочинних цілях, в тому числі й у терористичній діяльності.

Необхідно вказати на факт, що останнім часом правоохоронні органи різних країн світу стикаються з ситуацією, коли стає все більше осіб, які вчиняють різні форми прояву терористичної діяльності, але не мали спеціальної підготовки, що проводиться в місцях вишколу терористів. Як свідчить аналіз такої практики, це стає можливим завдяки вільному розміщенню на сайтах у мережі Інтернет відомостей щодо можливості створення різних типів вибухових речовин та пристроїв навіть у домашніх умовах. При цьому не потрібно фахової освіти хімічного чи військового спрямування. Так, якщо сформулювати пошуковий запит у найбільш популярній пошуковій системі Google у вигляді “как сделать бомбу в домашних условиях” [7], ми отримаємо близько 800 тисяч посилань на сторінки сайтів, з яких приблизно на половині пропонуються різні способи створення вибухових речовин чи пристроїв у домашніх умовах, а найбільш складні

способи супроводжуються демонструванням відеозаписів, де докладно пояснюється кожна стадія створення таких речовин чи пристроїв, у тому числі дається інформація, де можна придбати чи створити окремі компоненти. Безумовно, подальше безконтрольне наповнювання мережі Інтернет такого роду інформацією може призвести до жахаючих наслідків, адже напруження в будь-якій країні світу з огляду на різні соціально-економічні та політичні фактори має постійну тенденцію до зростання, що може мати наслідком масові заворушення, як це приміром було нещодавно у Великобританії [8], поєднані із використанням вибухових пристроїв.

Виходом із цієї ситуації, на нашу думку, вбачається співпраця правоохоронних органів України, насамперед Служби безпеки України, з операторами (провайдерами) Інтернет-послуг, тобто із суб'єктами підприємницької діяльності, які надають технічну можливість для виходу в мережу Інтернет. В даному випадку такі оператори (провайдери) Інтернет-послуги мають технологічні можливості обмеження доступу до певних сайтів за їх Інтернет-адресами. Було б доцільно, на нашу думку, поставити питання про надання компетенції щодо відстежування з боку Служби безпеки України сайтів, які можуть так чи інакше впливати на стан національної безпеки, складення відповідного переліку й ознайомлення з ним вітчизняних операторів (провайдерів) Інтернет-послуг, які у свою чергу будуть блокувати доступ до них з боку своїх користувачів.

Необхідно вказати, що спеціальні служби розвинених країн все більше уваги приділяють діяльності різного роду соціальних мереж, що дозволяє ефективно запобігати розвиненню злочинних планів або своєчасно отримувати інформацію про подальший розвиток подій. Такими позитивними прикладами можна визнати факт засудження до чотирьох років позбавлення волі судом у британському місті Честер двох молодих людей – 20-річного Джордана Блекшоу й 22-річного Перрі Ситклифф-Кінана, які створили у соціальній мережі Facebook дві групи, в яких закликали до масових заворушень та мародерства із вказівкою часу й місць зборів [9], та затримання 17-літнього підлітка, який розміщував у соціальних мережах повідомлення про намір здійснити вибух у Варшаві. У переписці з іншими користувачами підліток посилався на терористичні акти 22 липня 2011 року у Норвегії й порівнював свої плани із вчинками Андерса Беринга Брейвіка. Такими висловлюваннями зацікавилася німецьке відділення Інтерполу, оскільки одним з тих, з ким спілкувався підліток з Польщі, був громадянин Німеччини. Інтерпол передав оперативні дані в польську поліцію, яка й заарештувала підлітка [10].

На фоні означених вище сучасних проблем у використанні інформаційних технологій у злочинних цілях доволі застарілими виглядають порушення з боку головних редакторів, а також окремих авторів програм чи передач встановленого законодавством порядку інформування громадськості про терористичний акт. Отже, свій негативний вклад у розвиток тероризму вносять засоби масової інформації, які при висвітленні тих чи інших актів тероризму розкривають відомості про сили та засоби, що залучаються до проведення антитерористичної операції, їх технічні можливості, тактику проведення операції, “прикрашають” факти щодо кількості жертв, розмаху вчинення акту тероризму, невідповідності та непрофесіоналізму суб'єктів протидії тероризму й т. п. Таким чином у суспільстві створюється обстановка страху, неминучості стати наступною жертвою тероризму, відчуття неможливості отримання захисту з боку органів влади тощо. Саме це, як правило, є стратегічною метою провідників тероризму. Окрім цього, завдяки діяльності засобів масової інформації формується авторитет терористичної організації, що відбивається на її фінансуванні, отже, провідники тероризму зацікавлені у якомога гучнішому висвітленні подій та результатів своїх актів тероризму.

Необхідно зазначити, що відповідно до положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.50 р. [11], а саме статті 10, кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Однак, здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду. Отже, є всі підстави для запровадження у національному законодавстві особливого режиму висвітлення подій актів тероризму, а також інформації щодо проведення антитерористичних операцій та державної стратегії протидії тероризму. На жаль, процеси демократизації суспільства разом із суттєвим позитивним ефектом тягнуть за собою й розвиток певних негативних явищ, в тому числі й тероризму.

На нашу думку, необхідно встановити відповідні нормативні правила щодо порядку висвітлення антитерористичної операції у ст. 6 Закону України “Про телебачення і радіомовлення” від 21.12.93 р. № 3759-ХІІ [12] та ст. 3 Закону України “Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні” від 16.11.92 р. № 2782-ХІІ [13], які встановлюють неприпустимість зловживання свободою діяльності телерадіоорганізацій та друкованих засобів масової інформації.

Висновки.

Проведений нами аналіз сучасної практики діяльності правоохоронних органів різних країн дає підстави стверджувати про поступову зміну театру взаємодії злочинців та співробітників правоохоронних органів. Безпосередня взаємодія цих суб'єктів має тенденцію до зменшення, переходу злочинців у “віртуальний світ”, який надає набагато більше можливостей для злочинних дій, а масштаб діяльності фактично необмежений. Інформаційні ресурси, окрім названих переваг для злочинців, дають їм можливість залишати набагато менше матеріальних слідів. Отже, боротьба із злочинними проявами в інформаційній сфері набагато складніша. Негативним фактором для розвитку злочинної діяльності в даному випадку також є недостатня технічна оснащеність правоохоронних органів й відсутність у більшості їх співробітників навичок роботи у цій сфері та низька технологічна грамотність порівняно із представниками кримінального світу. Відпрацьована практика діяльності співробітників правоохоронних органів є запорукою ефективної боротьби із злочинними проявами, а сфера, що нами розглядається, є ще недостатньо вивченою вітчизняними правоохоронцями.

Зазначимо, що подальше вивчення деструктивних характеристик інформаційних ресурсів в аспекті можливості їх використання задля досягнення терористичних цілей надасть теоретичний й практичний матеріал для діяльності правоохоронних органів України, які на відміну від правоохоронних органів інших держав ще знаходяться на стадії технологічного становлення та розвитку, отже, потребують концептуальних орієнтирів для своєї правоохоронної діяльності.

Використана література

1. Компьютерный вирус поразил систему управления беспилотниками в США: – Режим доступа : [//www.bezpeka.com/ru/news/2011/10/10/drone-virus.html](http://www.bezpeka.com/ru/news/2011/10/10/drone-virus.html)

2. Российские хакеры атаковали систему управления инфраструктурой США. – Режим доступа : [//www.voanews.com/russian/news/cyber-attack-illinois-russia-134187998.html](http://www.voanews.com/russian/news/cyber-attack-illinois-russia-134187998.html)
3. Цуканов В.Н. Административно-правовые основы деятельности милиции по предупреждению и пресечению террористических актов (на материалах деятельности служб и подразделений милиции общественной безопасности) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.14 / В.М. Цуканов. – Омск, 2006. – 226 с.
4. Теракты в Норвегии (2011). – Режим доступа : [//www.ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D1%8B_%D0%B2_%D0%9D%D0%BE%D1%80%D0%B2%D0%B5%D0%B3%D0%B8%D0%B8_\(2011\)](http://www.ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D1%8B_%D0%B2_%D0%9D%D0%BE%D1%80%D0%B2%D0%B5%D0%B3%D0%B8%D0%B8_(2011))
5. Slik skaffet han polituniformen. – Режим доступу : [//www.nrk.no/nyheter/norge/1.7725557](http://www.nrk.no/nyheter/norge/1.7725557)
6. “Пособник из Польши” стал свидетелем по делу норвежского террориста. – Режим доступа : [//www.lenta.ru/news/2011/07/25/polen1](http://www.lenta.ru/news/2011/07/25/polen1)
7. Как сделать бомбу в домашних условиях. – Режим доступа : [//www.google.com.ua/#scli ent=psy&hl=ru&source=hp&q=%D0%BA%D0%B0%D0%BA+%D1%81%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D0%B0%D1%82%D1%8C+%D0%B1%D0%BE%D0%BC%D0%B1%D1%83+%D0%B2+%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%88%D0%BD%D0%B8%D1%85+%D1%83%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%8F%D1%85&aq=f&aqi=g1&aql=f&oq=&pbx=1&fp=e2c88aff5a829102&biw=1280&bih=856](http://www.google.com.ua/#scli ent=psy&hl=ru&source=hp&q=%D0%BA%D0%B0%D0%BA+%D1%81%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D0%B0%D1%82%D1%8C+%D0%B1%D0%BE%D0%BC%D0%B1%D1%83+%D0%B2+%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D1%88%D0%BD%D0%B8%D1%85+%D1%83%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%8F%D1%85&aq=f&aqi=g1&aql=f&oq=&pbx=1&fp=e2c88aff5a829102&biw=1280&bih=856)
8. Массовые беспорядки в Великобритании подорвали доверие к экономической модели Соединенного Королевства. – Режим доступа : [//www.itar-tass.com/c137/201913.html](http://www.itar-tass.com/c137/201913.html)
9. В Британии вынесены первые жесткие приговоры за беспорядки: четыре года за призывы в Facebook. – Режим доступа : [//www.gazeta.ru/news/lenta/2011/08/17/n_1969445.shtml](http://www.gazeta.ru/news/lenta/2011/08/17/n_1969445.shtml)
10. В Польше задержан юный последователь норвежского террориста Брейвика. – Режим доступа : [//www.news.mail.ru/incident/6617148/?frommail=1](http://www.news.mail.ru/incident/6617148/?frommail=1)
11. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. // Офіц. вісник України. – 1998. – № 13. – С. 270.
12. Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21.12.93 р. № 3759-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 10. – Ст. 43.
13. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні : Закон України від 16.11.92 р. № 2782-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 1. – Ст. 1.

~~~~~ * * * ~~~~~

УДК 343.97

ЛЕОНОВ Б.Д., кандидат юридичних наук, старший консультант
Штабу Антитерористичного центру при СБУ

ТЕРОРИЗМ ЯК ОБ'ЄКТ КОМПЛЕКСНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: НАУКОВА ЗНАЧУЩІСТЬ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ

Анотація. У статті висвітлюється пояснювальний потенціал комплексного підходу до вивчення тероризму.

Ключові слова: тероризм, кримінологічні дослідження, комплексний підхід.

Аннотация. В статье освещается пояснительный потенциал комплексного подхода к изучению терроризма.

Ключевые слова: терроризм, исследования криминологов, комплексный подход.

Summary. The article highlights the features of a systemic approach to the study of terrorism.

Keywords: terrorism, researches of criminologies, complex approach.

Постановка проблеми. Розв'язання будь-якої суспільної проблеми потребує, як правило, вирішення різних за своєю природою і змістом її складових. Серед них: соціально-економічні, політичні, інформаційні, правові, організаційно-управлінські, соціокультурні. Тероризм є суспільно небезпечним феноменом проблема запобігання якому полягає у пошуку, визначенні і застосуванні відповідних засобів, мінімізації його суспільно небезпечних наслідків. У широкому розумінні – це завдання всього суспільства, а у вузькому – це практична діяльність спеціально уповноважених органів щодо запобігання проявам тероризму.

Наукове забезпечення вирішення цього завдання, потребує, зокрема, теоретичного осмислення та наукового обґрунтування методологічних засад діяльності щодо запобігання тероризму. Останнє ж вимагає розробки змістовних, особливо методологічних, загально понятійних, інформаційних проблем. Перед наукою також стоїть завдання розширення доступу до інформації в цій сфері, адаптації загальних прийомів і способів використання інформації до об'єктів, які охоплюються, у т. ч. галузевими науками.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження тероризму є надзвичайно складним теоретично і методологічно. На початку 1990-х років ця проблема розглядалася виключно як міжнародно-правова категорія. Вагомий внесок у дослідження проблем тероризму в той час зробили А.Н. Трайнін, Н.С. Беглова, Т.С. Бояр-Сазонович, І.І. Карпець, Е.Г. Ляхов.

Протягом 1990-х років проблема тероризму стала предметом поглиблених фундаментальних досліджень багатьох вчених, що розглядали її з урахуванням правових, соціальних, політичних, економічних, інформаційних та філософських аспектів.

Серед російських кримінологів – дослідників тероризму заслуговують на увагу праці таких науковців, як Ю.М. Антонян, І.Ю. Гловацький, Г.М. Горшенков, А.І. Гушер, А.П. Груздева, А.І. Долгова, С.В. Дьяков, С.У. Дікаєв, О.А. Ігнат'єв, І.І. Карпець, М.П. Карпушин, В.В. Лунеєв, Д.А. Шестаков.

Проблема тероризму дедалі активніше досліджується і вітчизняними вченими. Окремі аспекти цього феномену висвітлені у працях В.Ф. Антипенка, В.П. Базова, В.І. Борисова, В.О. Глушкова, О.М. Джужи, А.П. Закалюка, Н.А. Зелінської, В.П. Ємельянова, В.В. Крутова, В.А. Ліпкана, В.П. Тихого. Цій проблемі присвячено велика кількість конференцій, семінарів, круглих столів тощо.

Незважаючи на це, соціально-правове явище тероризму залишається малодослідженим, у зв'язку з чим потребує належного наукового забезпечення. З одного боку, можна відзначити наявність значного матеріалу, а з іншого – глобалізацію терористичних загроз, що обумовлює застосування системного підходу.

Метою статті є з'ясування пояснювального потенціалу системного підходу у вивченні тероризму як об'єкта комплексного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні більшість кримінологів поділяють думку про те, що до комплексу знань, які потрібні для дослідження тероризму, безперечно входять знання з інших наук – філософії, економії, соціології, політології, геополітики, кримінального права, психології, психіатрії, значна частина яких виходить за межі юридичних наук. Враховуючи, що тероризм виступає об'єктом дослідження цих наук, всебічне використання результатів дослідження, проведених в рамках перерахованих наук, дозволить виявити сутність цього явища. “Оскільки тероризм вивчається різними науками, – констатує В.А. Ліпкан, – то його властивості та ознаки описуються, виходячи з конкретних потреб кожної з них” [1, с. 119].

Не забуваючи про те, що проблеми тероризму вийшли за межі юридичних наук, серед науковців простежується тенденція до комплексного розгляду та аналізу цього явища. Переважна більшість дослідників погоджується з тим, що тероризм – це багатопланове та структурно неоднорідне соціальне явище, яке має соціальну обумовленість, соціальні закономірності розвитку та здійснює негативний вплив на різні соціальні процеси. Специфіка дослідження тероризму в системі кримінології пов'язана з феноменальністю цього явища, його багатоаспектністю і багаторівневістю. Дослідження тероризму як складного соціального явища може бути продуктивним лише з точки зору з'ясування усього спектра різноманітних форм його проявів [2, с. 17]. Разом з тим, будь-яке дослідження тероризму зумовлює необхідність виділення різних аспектів даного складного явища. Останнє важливо, як вказує А.І. Долгова, і з точки зору поглибленого професійного їх вивчення відповідними спеціалістами, і в аспекті цілеспрямованого адекватного впливу на тероризм з урахуванням обізнаності про специфіку різних його проявів та сторін, використання усього спектра заходів реагування [3, с. 100].

Ми приєднуємося до позиції дослідників, на думку яких проблема тероризму потребує системно-комплексного підходу, тобто може вирішуватися лише в тісному зв'язку з усіма складовими її компонентами, зусиллями всіх зацікавлених держав. Це обумовлює потребу дослідження всієї багатоаспектності, багаторівневості цього соціального феномену, що можливо за умови використання системно-комплексного підходу як домінантного при його дослідженні тероризму [1, с. 1, 5, 57 – 60; 4, с. 21, 375]. Яким би глибоким та ретельним не було дослідження сутнісних основ того чи іншого явища, воно не буде всеохоплюючим без урахування всебічних взаємозв'язків досліджуваного об'єкта з іншими соціальними явищами і процесами.

Враховуючи викладене, вважаємо, що в основу кримінологічного пошуку сутності тероризму слід покласти системний підхід, який виходить із комплексності досліджуваних явищ, яку не завжди можна звести до суми елементів, а частіше за все й недоцільно. Тому вивчення системних об'єктів поряд з аналітичними процедурами потребує використання наукового синтезу, за допомогою якого стає помітним взаємний зв'язок між різноманітними елементами [5, с. 118] Саме такий підхід є найбільш придатним при дослідженні соціальних явищ, оскільки досліджуваний об'єкт набуває комплексності.

З приводу останнього, у кримінологічній науці висловлюється думка, що комплексність – це не просто поєднання різних підходів до розгляду предмета вивчення, а насамперед створення метатеорії (загальної теорії), яка могла б поєднати вже існуючі

знання про об’єкт дослідження й стати базою для синтезу та інтеграції нових знань. Але ця “комплексність” стосується лише частини наукового знання кримінології і не дає підстав всю її визначити як комплексну. Слід відзначити, що у різних авторів можна знайти вирішення окремих проблем, однак цього недостатньо для розробки загальної теорії та міждисциплінарного підходу. Бажано, щоб ці питання були вирішені в межах однієї теорії з єдиних позицій, а головне, щоб не суперечили одна одній.

Проведення комплексних досліджень так чи інакше висуває проблему синтезу накопичених знань про негативні соціальні явища. Адже закладена в такому підході ідея синтезу дозволяє проаналізувати в комплексі весь спектр явищ і процесів, що впливають на злочинність, зокрема терористичну. Такий підхід виправданий ще й тим, що основні положення соціологічних наук, не суперечачи одне одному, дозволяють створити найбільш імовірну картину злочинності [6, с. 340].

У кримінологічних джерелах існує окремих напрямків – інтегративна кримінологія, що являє собою інтегративний, міждисциплінарний підхід до розуміння злочинності [7, с. 79]. При цьому інтегративність розуміється як багаторівневість й міждисциплінарність розгляду причинного комплексу, що сприяє виникненню злочинності або здійсненню контролю над нею. У зв’язку з багаторівневими взаємозв’язками між виникненням злочинності й контролем над нею давно існує потреба у всеохоплюючій концепції дослідження [8, с. 60]. Вважається, що інтеграція розрізаних концепцій в єдину, всеохоплюючу теорію сприятиме відкриттю радикальних шляхів визволення людства соціального лиха [9, с. 418].

До потреб інтеграції близькі ідеї міждисциплінарного підходу до вивчення злочинності. На думку Г.Кайзера, така стратегія дослідження дає шанс для спільної роботи різних вчених, як мінімум в галузі визначення проблем й постановки питань, пов’язаних з вивченням цих проблем [10, с. 8]. Це дає можливість розгляду питань різними спеціалістами з різних позицій.

Не можна не визнати, що тероризм – це не тільки правова, а і політична проблема, в основі якої лежать невирішені питання економічного, національного, соціального та іншого характеру [11, с. 117]. Це пов’язано зі складним комплексом політичних і правових проблем, що визначає множинність та неоднозначність підходів до її вирішення. “Кримінологічні та соціально-правові дослідження, – пише А.І. Долгова, – свідчать, що якщо не визначено змістовну відмінну рису тероризму від інших соціальнонегативних явищ, з високим ступенем невизначеності описуються і конкретні злочини, що характеризуються у правових актах як злочини терористичного характеру” [12, с. 3 – 4].

У кримінологічних джерелах доводиться потреба у виокремленні від кримінології спеціалізації міжнародної кримінології, відгалуження якої формально базується на підставі лише актуальності окремого міжнародного злочину – тероризму [13, с. 207, 208, 313]. Наукову аргументацію щодо міжнародної кримінології тероризму сформовано на основі розробленої Антипенком В.Ф. концепції тероризму як злочинного соціально-правового явища, що уособлює конфлікт глобальних протиборчих сторін [14, с. 303 – 516]. Позицію щодо виділення міжнародної кримінології як нового напрямку в кримінології поділяють В.М. Дрьомін, Н.А. Зелінська та А.І. Дмитрієв.

З критикою цього підходу виступив О.М. Костенко, який, погоджуючись з тезою, що традиційна кримінологія не достатньо уваги приділяє вивченню міжнародної злочинності, вважає, що підстав для виділення міжнародної кримінології як окремої галузі знань немає. На його думку, найбільш продуктивною в плані вирішення проблеми міжнародної злочинності є теорія природного права, яка дає можливість відповісти на всі питання щодо проблем міжнародного тероризму, дає змогу знайти загальнолюдське

вирішення проблеми тероризму. Для цього потрібна нова методологія, яка за допомогою природного права дозволить виробити універсальний підхід до протидії міжнародному тероризму [15, с. 32 – 34]. З нашої точки зору, думки щодо виокремлення міжнародної кримінології тероризму як окремого кримінологічного напрямку потребують додаткового обговорення серед фахівців, оскільки дискусія з цього питання ще не завершена.

Водночас, вважаємо, що питання міжнародної конфліктології не слід пов'язувати виключно з міжнародним тероризмом, і в першу чергу – з транснаціональною злочинністю, рівень якої зростатиме у зв'язку з одночасною глобалізацією організованої злочинності, тероризму і корупції, прояви яких можна спостерігати у всьому світі. Разом з цим, така глобалізація представляє більш складне явище, ніж просте звернення терористів до злочинності для підтримки своєї діяльності чи просте збільшення потоків незаконних товарів у всьому світі [16].

Кримінологи сьогодні відзначають, що на межі тисячоліть перед людством стоїть реальна глобальна соціальна катастрофа як результат зіткнення релігійних, етнічних, політичних, культурологічних цінностей. Зазначені обставини визначають важливість побудови в рамках кримінології більш досконалого категоріального апарату, який би відповідав сутності досліджуваного явища і виробленню методології та інструментарію, покликаних забезпечити подальше більш глибоке пізнання тероризму та пов'язаних з ним суміжних явищ.

На нашу думку, дати всеосяжне кримінологічне уявлення про природу й закономірності існування і відтворення тероризму може лише плюралістичний системний підхід, що поєднує концептуальні (теоретичні) і практичні (емпіричні) підстави організації і проведення наукових пошуків. Вбачається, що такий підхід є більш фундаментальним, ніж виділення проміжного напрямку в кримінології.

Висновки.

1. Кримінологічне дослідження тероризму доцільно здійснювати з урахуванням системного (комплексного) підходу, що обумовлює потребу дослідження всієї багатоаспектності, багаторівневості цього соціального феномену.
2. Проведення комплексних досліджень передбачає перероблення, синтез, отриманого знання, яке подано у вигляді окремих фрагментів, на цілісне уявлення про соціально-правове й кримінологічне явище сучасного тероризму.
3. Всебічне дослідження природи тероризму дає змогу систематизувати знання про нього, проаналізувати його сутність у цілому й характерні особливості, виявити сучасні тенденції тероризму. Це, у свою, чергу, сприяє створенню більш досконалої системи запобігання цьому негативному явищу.

Використана література

1. Боротьба з тероризмом ; за заг. ред. В.А. Ліпкана, Д.Й. Никифорчука, М.М. Руденка. – К. : Знання України, 2002. – 254 с.
2. Кубальський В.Н. Кримінально-правові проблеми протидії тероризму в Україні : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 / Кубальський Власдислав Нарцизович. – К., 2007 – 199 с.
3. Долгова А.И. Конкретизация понятия терроризма в криминалогических и правовых целях // Уголовное право. – 2003. – № 2. – С. 100 – 103.
4. Трубников В. Борьба без компромиссов. Одни лишь силовые действия проблему терроризма не решат // Независимая газета. – 2001. – 23 октября.
5. Капітоненко М.Г. Міжнародні конфлікти : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М.Г. Капітоненко. – К. : “Либідь”. 2009. – 352 с.

6. Батиргарєєва В.С. Рецидивна злочинність в Україні : соціально-правові та кримінологічні проблеми : монографія / В.С. Батиргарєєва. – Х. : Право, 2009. – 576 с.
7. Шестаков Д.А. Кримінологія : учебник / Д.А. Шестаков. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2006. – 561.
8. Шипунова Т.В. Потенциал криминологии в разработке междисциплинарного подхода к изучению негативных социальных явлений // Криминология: вчера, сегодня, завтра. – 2007. – № 1(12). – С.52 – 66.
9. Криминология : учебник ; под общ. ред. А.И. Долгова. – М.: Изд. группа ИНФРА-М-НОРМА, 1997. – 784 с.
10. Kaiser G. Kriminologie: ein Lehrbuch. – 2. Aufl. – Heidelberg, 1988. – S. 8-12.
11. Долгова А.И. Глобализация терроризма и проблемы борьбы с ним // Международный терроризм: истоки и противодействие : материалы международной научно-практической конференции, 18 – 19 апреля 2001 г. : Сб. статей. – СПб. : Секретариат Совета Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ, 2001. – С.116 – 123.
12. Долгова А.И. Терроризм и организованная преступность // Организованный терроризм и организованная преступность ; под ред. А.И. Долговой. – М., 2002. – С. 3 – 4.
13. Антипенко В.Ф. Міжнародна кримінологія: досвід досліджень тероризму / В.Ф. Антипенко : монографія. – О. : Фенікс. – 320 с.
14. Антипенко В.Ф. Борьба с международным терроризмом. Международно-правовые подходы. – К. : Юнона-М, 2002. – 723 с.
15. Міжнародна кримінологія: стан та перспективи: збірник матеріалів круглого столу // Бібліотека журналу “Юридичний вісник” ; за ред.. М.П. Орзіха, В.Ф. Антипенка. – Одеса : Фенікс, 2010 – 324 с.
16. Shelley L. The Globalization of Crime and Terrorism / L. Shelley // The Challenges of Globalization. – US State Dept.– February 2006. – [e- Journal].

~~~~~ * * * ~~~~~

До відома авторів

Редакційна колегія журналу звертає увагу авторів статей на дотримання вимог до наукових фахових видань та пропонує:

1) подавати статтю українською мовою, виготовлену у друкарський спосіб, та її електронну версію (структура та зміст якої повністю відповідають друкованому варіанту) у вигляді файлу:

- у текстовому редакторі *Word*, шрифт – *Times New Roman*, з розширенням *.doc*, кегль – 13;
- параметри сторінки – формат А-4, розташування тексту (таблиці, діаграми тощо) книжне, береги поля (верхній, нижній, лівий і правий краї) – 20 мм;
- відстань між рядками – 1 інтервал;
- кількість матеріалу однієї статті – не більше 10 стор.

Стаття має передбачати такі обов’язкові структурні елементи:

- УДК;
- ім’я та прізвище, науковий ступінь, вчене звання автора;
- назва статті;
- анотація та ключові слова – укр., рос., англ. мовами;
- розв’язання проблеми:
 - постановка проблеми (загальна характеристика) та аналіз досліджень (публікацій), в яких започатковано розв’язання проблеми, виділення не вирішених її частин, котрим присвячується стаття;
 - формування мети (постановка завдання) статті;
 - виклад основних положень (вирішення завдання та обґрунтування отриманих результатів);
- висновки, пропозиції за результатами розв’язання проблеми;
- перспективи щодо подальших досліджень;
- використана література (згідно з наказом ВАК України від 26.01.08 р. № 63);
- підпис, адреса (e-адреса), телефон автора;

2) подавати письмовий експертний висновок на статтю, підписаний особою, яка має науковий ступінь.

Висновок в обов’язковому порядку має висвітлювати такі питання:

- актуальність теми;
- новизна та обґрунтованість одержаних результатів;
- наукова (практична) цінність результатів.

Шановні автори! Рукопис статті та експертний висновок мають бути ретельно вчитаними, виправленими і підписаними відповідними особами.

Інформація і право

Науковий журнал

Засновники	Науково-дослідний центр правової інформатики Національної академії правових наук України;
Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського Національної академії наук України;
Відкритий міжнародний університет розвитку людини “Україна”.
Видавець	Науково-дослідний центр правової інформатики Національної академії правових наук України.
Адреса редакції	01032, м. Київ, вул. Саксаганського, 110-В. Науково-дослідний центр правової інформатики Національної академії правових наук України.
Тел.: 234-94-56, 234-91-33.
Реквізити для сплати послуг щодо публікації	ПІБ, Код ЄДРПОУ 25959933, р/р № 31258272210479, МФО 820019 в ГУДКУ у м. Києві (з приміткою – “Науковий журнал”).

Створення оригінал-макета, дизайн та наукове редагування – Брижко В.М.

Редактор: Москаленко А.М. Переклад з англ. на укр. мову Брижко В.В.

Формат 70 x 108/16. Папір офсетний. Гарнітура Times.

Офсетний друк. Ум. друк. арк. 13.3. Тираж 100 прим.

Виготовлено з оригінал-макета в друкарні ТОВ “ПанТот”, м. Київ, вул. Щорса, 29.